

Портрет Донка Константинова, 1940

К. Конт

КОНСТАНТИН КОНСТАНТИНОВ
ИЗБРАНИ РАЗКАЗИ И
ПЪТЕПИСИ

chitanka.info

Какъв е тоя пулс, по-бърз и по-плътен, който бие в гърдите ми и в същото време като че извън мен? Той иде от дълбочините на земята, от тъмните далечини на времето. Това е тръпката на прадедите и бащите, която прелива своя ток и в моите жили.

И тоя бодър зов като въпрос на вечерна проверка, на който сърцето ми веднага отговаря:

— Тука! Да, тук съм! Сега и утре, и винаги, и тогава, когато не ще бъда вече и ще се върна отново при тебе, пръст от пръстта на тая земя, за която не ми стигат думи на благодарност!

В тоя задъхан път през годините аз нямам друга съдба освен твоята, нямам друг смисъл освен щастието, с което ти ме благослови: да нося с радост твоето бреме — вчера и днес, и в утрешния ден!

СЛЕПИЯТ СТАРЕЦ^[1]

Разхождах се веднъж из прашните улички на един подбалкански градец, дето бях попаднал пътьом. Беше горещ летен ден. Небето, огромно и нажежено-синьо, без нито едно облаче, дъхаше огън като уста на пещ. И градецът, разпилян нашироко, с потъмнели дървени къщи, повече село, отколкото град, изглеждаше опустял и снишен доземи от жегата. Из улиците не се мяркаше жива душа. Хората бяха по къра, дето в тоя час кипеше жетвата.

В края на града, над една полупресъхнала рекичка, с чудесно българско име, се премяташе, останал от едно време, висок камен мост със сводове. Зад реката се белееше широк, пуст път, между узрели полета, и далеч в дъното — синкаво-стъклени планински върхове. До моста, в сянката на парапета, един сляп старец, закърпен, но чистичък, с кротко лице и ожулено калпаче, седеше приведен и мълчалив, с пъхнати в пояса ръце. Една дървена паничка бе сложена пред него. Дребен, сив, неподвижен — той сам приличаше на камък, на частица от земята, върху която бе седнал. Наближих и погледнах в паничката. Старецът чу стъпките, но не помръдна, нито се обади. Вътре в паничката имаше само две никелови монети по десет стотинки. Какво можеше да събере той на тоя път, по който малцина минаваха.

Спрях за минута и пуснах нещо в паничката. Без да прибере парите, старецът тихо продума: „Бог на тебе!“

„Бог на тебе!“

Такава благословия не бях чувал дотогаз. Имаше нещо в тия думи, което смуцаваше и привличаше едновременно. То идеше някъде отдалеч, из дълбочините на времето — нещо древно, просто и дълбоко, както са само светите неща. Едно непобедимо желание да чуя тия думи още веднъж ме обзе цял. Бях направил няколко крачки, върнах се по стъпките си и пак пуснах една монета в паничката. И още веднъж прозвуча мекият старчески глас: „Бог на тебе!“

А може би това не бе гласът на стария слепец, седнал край път, по който малцина минават!

Не зная. То беше отдавна: отдалеч нещата си приличат — все едно, истински или въображаеми.

Може би това бе гласът на топлото, житно поле, на Балкана зад него. На глъхналия градец с ниските стрехи, на милионите непознати съществувания, пръснати по земята ни. На всичко, край което ние минаваме, без да го забележим, и което чака с благослов на устни всяка хвърлена от нас монета.

Един с бакърена пара, друг с жълтица... И все пак ние никога не ще се отплатим за странното и мъчително щастие, което тая земя ни даде и което се нарича живот.

1934

[1] В хартиеното издание този разказ е без заглавие. Бел.Борислав. ↑

ЗАНИК

Нещо подразни носа на бай Димитраки, той кихна и се събуди. Беше си отспал. В широкия хаेत бе повиснала сънлива следобедна тишина. Слънцето печеше южния джамлък, но басмените завеси пазеха хубава сянка. Само една тъничка лента лъчи, влязла бог знай отде, падаше връз очите на бай Димитраки и го караше да примижава. Той поотмести възглавката и дълго, с наслаждение се прозя. „Изпотил съм се чак...“ — усмихна се той доволно. Приятна леност натискаше огромното му тяло, тъй нежна, тъй сладостна, че не му се искаше и пръст да мръдне. Той не мислеше и не можеше да мисли сега за нищо: беше му хубаво да полежи още — ей така, след съня.

Мръднаха синджирите на стария дървен часовник и четири пъти пресипнало изкука птичето. После всичко още повече притихна. Едва доловим дъх на старо дърво и гюлова вода се излъчваше от ъглите на грамадния хаेत. Една голяма муха се блъскаше в стъклата и бръмчеше силно — з-з-з-ъ-н-н-н. Долу — Добри, слугата, вадеше вода от кладенеца и чекръкът жаловито скърцаше. И тия бавни звукове идеха някъде издалеко — размекнали, уморени, като че полусъбудени — и трептяха в напечения въздух.

Неочаквано в дъното, зад другия джамлък, клоните на зарзалата се раздрусаха силно и няколко едри кайсии тупнаха на земята. Бай Димитраки стана и се запъти по чорапи нататък. „Пак тия багабонтски копелета, попадиините... За пет пари совест нямат...“ Бяха непрокопсаните синове на съседката попадия, които правеха сума пакости из махалата. Той отиде до прозореца, почука с пръст и им извика: „Брей, брей!... Срама нямате ли, скоро да слизате от дървото!... Да не зема сопата, че...“ Клоните още по-силно се разлюляха, няколко керемиди се събориха от стряхата и долу кокошките изплашено закудкудякаха. Бай Димитраки се върна, мърморейки огорчено: „Няма, няма человещина в днескашния свят... То не са хора, ки — цели марадьори... На тяхна возраст такива ли бяхме ний!...“ Но когато отново седна, благото му настроение се върна

и той пак се усмихна: „Ама хубаво съм дремнал днес... скоро черква ще чука...“ После си спомни нещо приятно и като се извърна към стълбите за долу, извика височко:

— Фанке!

Никой не отговори.

— Фанке!...

— Чувам!... — обади се гръден женски глас отдолу.

— Готово ли е?

— Кое? Млякото ли? Аха — готово е.

— Ще речеш, да сляза, а?

Долу той намери жена си на миндера под асмата. Пълна, поразчорлена от жегата, с хубави лениви очи, тя съшиваше някакви пъстри парцалчета. По бялата ѝ шия на охолна жена блестяха като бисер ситни капчици пот. На масата, до панерчето с цветни конци, лежеше една книжка „Светлина“. Бай Димитраки хапна малко кисело мляко, после взе на коленете си големия сив котарак и го заглади. Беше тихо и прохладно в гъстата сянка на лозата. Насреща керемидите трептяха като през стъкло. В овошките усилено църкаха жетварчета. В сайванта до портата се виждаше скритият на сянка кабриолет, а в яхъра Добри гълчеше нещо младия айгър.

Възлегнат на миндера, бай Димитраки обхождаше целия двор със своя спокоен, господарски поглед. И окото му се радваше, че всичко е в ред, стъкмено, угледно, както прилича на стара чорбаджийска къща. Ето, и денят такъв — чист, тих и светъл, ето и овощията — жлътнали се, висят на кичури през листата, ето — долу и сайвантът наполян и пометен... — и в сърцето му се разливаше кротко доволство. Но изведнъж той се сети за нещо, сепна се, стегна се и като поръча още веднъж да не окъснеят с вечерята, тръгна за кафенето. На днешния ден обикновено пристигаше „Папагало“ и той трябваше да отиде там по-раничко, защото нямаше кой да го преведе и разтълкува на другите.

Слънцето се смъкна вече към икиндия. Над целия градец лежи гореща тишина. И когато бай Димитраки излиза от къщи, нищо не се чува из махленските дворища освен сънливо тракане на станове и бръмтеж на масури. Тесният калдъръмен сокак е безлюден. Само долу,

при вратата на банята, както винаги, е приклепнал старият баняджия и както винаги, когато бай Димитраки минава край него и поздравява, той става и почтително му отвръща:

— Евалла, ефенди!...

На ъгъла е джамията, цяла потънала в черници и бъз, със своята пресъхнала чешма и пречупено минаре. По-надолу е Драгийовата фурна, дето винаги тихо подсвиркват щурчета и мухите се събират по непродадените гевреци. Бавно, без да поглежда встрани, свикнал отдавна с всичко наоколо, бай Димитраки отминава покрай, запътен към Кондюовото кафене, десетина крачки по-надолу.

Бай Димитраки Человека беше един от известните хора в града. Там, в тихите малки гробища, той почива сега под сянката на старите череша в красив гроб с паметник и желязна ограда. Но колчем си спомня за него, аз го виждам все такъв — спокоен, важен, с праметнато на лявата ръка пардесю и с разтворен сив чадър в дясната. Едър, висок старец, с посивели вежди, остра брадичка и увиснали мустаци. И всичко у него — безукорното облекло, черният полуцилиндър, златното пенсне с ибришимено шнурче и бавните ситни стъпки — сочеше спокойна и вродена солидност на стар първенец. Неговият живот не бе твърде бурен, защото той обичаше реда и удобството, но в големите борби на своето време той бе внесъл данта си и дори прекара няколко години в заточение. Чорбаджийски син, той бе живял в Цариград, Атина и Букурещ. Но освен любовта си към гръцката наука, хубавите дрехи и следобедните анекдоти — нищо друго не бе взел от тия култури и не обичаше да се хвали с народополезната си дейност. Деликатен и вежлив с всички, той дори с приятелите си говореше на „Вие“ — и беше доволен, че другите ценяха това и му отвръщаха със същото. И все пак нейде в дъното на старческото сърце трепваше понявга тайна боязън и някаква смътна мъчителна тревога. Но това оставаше скрито от всички. Той бе подарил на градската библиотека всички годишници от „Читалище“, няколкото стари гръцки и славянски тома и дружеството го прогласи почетен член, като окачи и портрета му — уголемен — в залата. Той идваше често тук и с неспокоен, престорено-равнодушен поглед надничаше скришом над вестника си дали някой школьник, зазяпал към

стените, няма да извие очи към неговия портрет и да засрича едрите букви отдолу: „Димитри Димитров Стефанович“. Тогава с голяма нежност той се вглеждаше в хлапака, мъчеше се да запомни чертите му и излизаше трогнат, доволен, клатейки одобрително глава: „Тъй... тъй... младежо... благодаря ви...“

Наричаха го Чловека, защото той винаги казваше „човек“ вместо „човек“ и обичаше да се изразява с отвлечени обяснения дори за най-дребните неща. Така той казваше, че „кафе с ръж е питие много полезно за човеческия стомах, сиреч за здравословието“... Или когато го запитваха: „Защо тъй скоро, бай Димитраки, се върнахте от воденицата?...“, той отговаряше: „Фана ме съклет. Нали знаете, Аристотелос беше казал разсуждението: човек е зоон политикон — с една реч, човек чувствава нужда от обществото, както от въздух...“

Годините минаваха тихо и незабелязано. Той бе прехвърлил петдесет, когато се ожени за Фанка, току-що навършила двадесет години. Те нямаха деца и не съжالياха за това: така бе по-спокойно, уредно и тихо. Той имаше малък чифлик с воденица, бахча, няколко лозя и работите му бяха в ред. Младата жена, излязла от сиромашка челяд, скоро привикна с новия охотен живот и се привърза към стареца, който я гледаше като голямо послушно дете. Уважавайки много своя стар съпруг заради името и богатството му, с време тя усвои неговите навици и вкусове и те живееха така, като в топло гнездо, сами в старата каменна къща с джамлъци и сенчест двор. Зиме, когато желязната печка запърпореше, той караше Фанка да му чете — обикновено някой голям-голям роман като „Воденичарската усойка“, „Скитникът евреин“ или „Червеният петербургски джелатин“. И на заранта всички в кафенето знаеха още една глава от романа, изпъстрена с нови, несъществуващи епизоди. Защото най-голямата слабост на бай Димитраки беше неизчерпаемата охота да разказва. Най-често то биваха анекдоти — невероятни, фантастични импровизации, благопристойни и духовити, които винаги се бяха случвали с него, и то непременно в Цариград или Букурещ, и които той разказваше с невъзмутима, дори строга сериозност. И към ония, на които разказваше, той се отнасяше леко насмешливо и с пренебрежение, както се отнася истински аристократ към парвенюта. Неговите акрани полека-лека се бяха изгубили: кой умрял, кой в други краища, и от по-близките бяха останали само двоица — Маринкович,

недоучен доктор от Виена, и хаджи Йордан, лихваринът. Но вече от няколко години докторът се бе усамотил, занимаваше се с хомеопатия, спиритизъм и астрономия и рядко излизаше из града. Хаджи Йордан пък — едър, апоплектичен старик, с отпусната напластена кожа — имаше кантора на пазара. Бай Димитраки не обичаше твърде хаджията, защото този имаше заядлив характер и „не си знаеше устата“. Но бяха комшии и често се виждаха. Понякога привечер, когато се връщаха в къщи заедно, те приличаха на два стари черковни стълба, заклатени из тясната уличка.

Пред вратата дремеше вързано за салкъма магаре. Кондю токущо се бе върнал от лозе и сега, по жилетка, стрижеше вътре хаджи Йордана. В малкото кафене бе полутъмно и хладно. На прозореца се мъдреха саксии босилек и шибой, а в един буркан спяха няколко пиявици. Сноп остри лъчи падаха върху цветните илюстрации по едната стена. Малкото общество се беше събрало. На една масичка играеха табла Илия Сарафина и Пантелей Клисаря. Червеното лице на клисаря се беше изпотило, а калпачето му едва се държеше на тила. До прозореца, припечен на слънце, дремеше охтичавият часовникар бай Ангел. А над всички стърчеше дългокракият Алекси с ръце в джобовете на панталоните и ухилен, дразнеше играчите. Единствен, болничав син на хаджи Йордана, целият град го знаеше като непоправим картоиграч и циник. Той беше лалата на кафенето, но не го обичаха — бояха се от него като лихварски син и бъдещ лихвар. Сини ленти тютюнев дим се виеха към ниския таван и в гъстия въздух се чуеше само тракането на таблите, размесено с възклицанията на играчите, и звукът от ножиците, които стрижеха косматия врат на хаджи Йордана.

Когато бай Димитраки влиза, всички се размърдват, поздравяват и му сторват място. Всички бяха почти цяло поколение по-млади от него и му въздаваха дължимата почит. Той избърсва хубаво пенснето, поръчва кафе, взема италианския „Папагало“ и с пръст по нашарения лист почва да обяснява. Той едва можеше да прочита думите, превеждаше ги по своему, но винаги задоволяваше всички, които го наобикаляха. Слушателите цъкат, усмихват се един другиму, клатят одобрително глави — и пред очите им в това шарено парче книга се открива цялата световна политика — тъй ясна и така остроумна!...

Обикновено след това цялото малко общество чувства по-голямо уважение към бай Димитраки и иска някак по-ясно да го прояви.

Клисарят, победен на табла, премества столчето си, бързо-бързо заизнизва божигробската си броеница и се обажда угоднически:

— Как е воденицата, бай Димитраки? Чувам, май Тунджа попресъхнала?...

Бай Димитраки не бърза, поглежда навън и отговаря:

— Такава ще да е работата. Приех вчера известие и аз. Дерменджията ми пратил човек: едина камък, казва, вече спрял, само трите въртят засега, че да видим. Е, какво ще му правиш — атмосферата не благоприятствува, не са малки горещини.

— Не са, не са... — участливо клатят глави наоколо.

Слънцето виси вече току над срещния рид. Сенките порастват. Сега идеше времето на тихите беседи и спомените. Те знаеха това и чакаха бай Димитраки да почне, макар че всички негови истории отдавна и в подробности им бяха познати. Само Алекси нервно движеше наоколо дългата си фигура и дразнеше тоз-оня от слушателите. Той отдавна имаше зъб на стареца. Яд го бе на неговото благоприличие, на почитта, която му свидетелствуваха, и най-вече, задето бай Димитраки явно се мръщеше на неговите цинизми.

Така се изнизваха годините. Ден след ден се топяха без следа, без някой да ги брои, еднакви, спокойни, и целият живот приличаше на дълъг тих следобед, който кротко клони към заник.

И ето — случи се веднъж едно малко събитие, което развали съвсем реда и компанията. От шегите на Алекси особен ефект имаха закачките по някой случаен минувач, слугиня или непозната жена из улицата. Тогавя цялото кафене, уморено от безделие и отегчение, се оживяваше, подлавяше подмятанията и всички се кискаха. Единствен бай Димитраки се обръщаше настрана — важен, строг и далечен, както винаги.

Един ден, когато всички се бяха смълчали, Алекси, като надникна от вратата, ококори очи и запелтечи някаква неприлична шегя.

Всички се натрупаха. Бай Димитраки погледна из прозореца — и се смръзна: отгоре, облечена в новата си кремава рокля, с червено чадърче, Фанка бързаше чевръсто към майчината си къща. Той помисли, че ще припадне, но се съвзе, подигна се от стола и погледна

Алекси. А тоя се бе разкривил в безкрайна, глупаво-цинична гримаса, шепнеше нещо и се кискаше, кискаше, и цялото му дълго тяло се тресеше. Другите наоколо гузно се усмигнаха и насядаха. Тогава бай Димитраки грабна шапката си и като се изправи пред Алекси, плю настрана и запъхтян, едва можа да му хвърли в лицето: „Тю, срамота!... Засрами се от годините си бе, чоджум!“ И бързо, без да погледне никого, тръгна за къщи. В залисията той забрави да вземе чадъра си и едва вечерта, като си спомни за него, прати Добри да го прибере от кафенето.

Чак до зори тая нощ бай Димитраки не можа да заспи. Той се въртеше в леглото, пъшкаше, затваряше очи — но сън нямаше. Нещо ново, непознато досега, се събуди в него и ехидно, като някое малко змийче, мърдаше в душата му. До него спокойна, усмихната като дете спеше Фанка и от полуотворените ѝ сочни устни излизаше мерно и дълбоко дихание. В стаята цареше дълбоката тишина на лятна нощ. Само отвън бавно цъкаше старият часовник и от време на време кукаше в заспалия дом всеки нов час. Пред големия ерусалимски иконостас гореше кандило и под неговата мека светлина се дигаше старецът, сядаше на леглото и дълго гледаше блажено спящата млада жена. После пак лягаше, но гърлото му бе запушено от някаква задушавача го мъка — и той отново се дигаше. Цъфналата снага на младата жена се откриваше под отхвърлената покривка и с мъчително разширени очи старецът гледаше до себе си това буйно тяло на одалиска. И колкото по-дълго гледаше, толкова по му се струваше, че тая жена, която лежи тук, е чужд човек, непознат и загадъчен, и че никога, никога тя не е била негова. Той хубаво помнеше, че това е Фанка, неговата жена, чието лице и тяло той знаеше с подробности, но все пак сега тя му се видя друга, неизвестна и далечна. И му стана неприятно и страшно, че лежи заедно с чужд човек, който спи спокойно, а той е сам, безкрайно сам в тая мълчалива и душна нощ. Той погледна ръката си — суха, космата старческа ръка, — доближи я до пълното розово рамо, което се подаваше над дантелите, и поклати учудено глава. И изведнъж като светкавично откровение, съвсем ясно, той видя пропастта, която през толкова години е разделяла тая млада жена от него. Как е могла тя да го търпи досега такъв и какво можеше

да иска той от нея? С хиляди ужасни уста смучеше в сърцето му една огромна ненаситна мъка, която не беше ревност — той знаеше, че Фанка никога не му е изменяла, — но безпределна скръб за годините, за годините, които са отишли и не могат да се върнат, и за белите коси, необичани и незачитани от никого. Да, свършено, свършено бе всичко! Той трябва да си върви вече, той трябваше да си иде по-рано, с ония, които си отидоха преди него, защото никому не бе потребен! И отново споменът за днешния ден се завъртя в паметта му — лют, ехиден, упорит — и доизцеди последната капка в пълната чаша на мъката. Да, то беше всичко така, той сам знаеше и виждаше сега, но защо бе нужно да му се надсмиват? Ето — те не се засрашиха пред него да хвърлят закачки, а какво трябва да е, когато го няма!... И с болезнена яснота той си представи подробно всички подмятания, всички нечисти остроти, които се хвърляха в негово отсъствие в кафенето за него — за стария бай Димитраки — и за неговата хубава млада жена.

На заранта той стана повехнал, с хлътнали очи и угаснал поглед. Лицето му изгуби здравата си старческа свежест, а около устните се очертаха остри бръчки на огорчение.

След тази случка бай Димитраки престана да ходи в кафенето. Той затаи в душата си голяма болка и макар че на другия ден всички познати го поздравяваха още по-учтиво, а Кондю дълго му се извиняваше, той се чувствуваше обиден не само от полуумния Алекси, но от всички, които бяха присъствували там. Целият град знаеше историята. И той не можеше да се примири как така него, който бе по-горе от другите и по ум, и по положение, и по род, който винаги се отнасяше деликатно и вежливо, който ги поучаваше най-последно и в науката, и в политиката, да подиграят тъй безсрамно и просташки. И се закле да не стъпва вече в кафенето.

Сега той отиваше по икиндия при гърка Кочо, който продаваше деликатеси и фини напитки и чийто дюкян имаше единствения в града билиард. Там се получаваше и един атински вестник, който замени сега на бай Димитраки „Папагало“. Зад дюкяна имаше хубава градинка, през която минаваше голяма планинска вада. В заведението на Кочо ходеше доста свят — учителите, няколко офицери, аптекарят, — но бай Димитраки, който не можеше вече да търпи млади и шумни компании, отиваше в градината. Там, под старата клонеста смокиня, с вестник в ръка, той изпиваше една-две чашки вишновка. На съседната маса

пиеше угасен спирт брадатият Зилберман, прокуден немски евреин, механик. Често тук идваше и доктор Маринкович, приведен, съвсем побелял вече, с неизменната си пелерина, седнаше при бай Димитраки и си поръчваше чаша сода. От време на време при тях заобикаляше и Кочо и те любезно разговаряха за някое буре мастика, което идеше от Хиос, или за уредените цариградски локанти. В такава тиха беседа паднаше здрачът. В градинката ставаше свежо. През листака на смокинята надникваше вечерницата и Кочо влизаше да запали голямата лампа над билиярда.

Бай Димитраки продължително въздъхваше:

— Нещо такова... здравословието не е порядочно, докторе... Не мога да спя, знайте... Задушават ме...

— Годиците, годиците-е, Димитре — поклатва бавно глава докторът. — Машината върви, колелата се изхабяват... остаряхме вече...

Бай Димитраки се раздвижваше нервно и веднага протестираше:

— Ама не, докторе, прощавайте, не е годиците. Човек от сърцето старее, не от возраста... А пък мене сърцето ме боли, сиреч чувствува — не е старо... Гледам аз, докторе, днескашния свят и знайте ли, не ми е възможно да спя нощем: пропада младият свят, пропада залудо... Чувство няма към по-старите... Преди четирийсет и две години Неджиб бей, стар дост на баща ми, един ден в киятхането в Цариград ми каза: „Ефенди, каза, ти си млад още, чувай да ти кажа една приказка, да я запомниш: туй, почитта към старите — то е себап на душата. Не усещат младите времето, а трябва човек да мисли и за старините си...“ А пък на, оня ден Йордановото копеле, дето на ръце съм го носил, като беше ей такова, пред цялото кафене ме омаскари...

Докторът се загръщаше в пелерината и добродушно отвърщаше:

— Млади, Димитре, глупави... Не им връзвай кусур... Кой знай на техните години дали и ние не сме били такива...

— Извинявайте, докторе, не приемам... Друго беше нашето, друго... Тези съвест нямат, разбирате ли — развала, с една реч... Мен сърцето ме боли, а пък ти думаш — годиците...

— Излезли сме си из модата вече, Димитре — с блага усмивка казваше докторът, — да знаеш, може те да имат право... Трябва да си отиваме вече... Остаряхме ние, всичко остарява — той дигаше очи нагоре, — на, и звездите стареят... А пък за задушаването прати Добри

в къщи. Ще ти дам една вода, като пиеш по лъжица обяд и вечер, ще ти мине. Хайде лека вечер...

Бавно, все със същия тежък ход, бай Димитраки се връщаше в къщи. В чаршията мъждукаха два-три фенера. Горе, при кафенето, светеше повече и няколко души разговаряха под салкъмите. Но бай Димитраки минаваше оттам бързо, без да погледне, сякаш то беше нечиста и вонеща стена. Градът затихваше. Кадифена нощ падаше от небето и изпълваше тесните улички.

През тия тихи здрачни часове бай Димитраки вечеряше вън, под лозата. До наредената маса Фанка го чакаше с котарака на колене. После дълго и спокойно вечеряха. Около лампата се въртеше нощна пеперудка и грамадната ѝ сянка бягаше по стените. Наоколо тъмният двор мълчеше, чуваше се само бълболенето на вадичката и глухият тропот на коня в обора. Тогава на минарето отсреща излизаше ходжата да нареди кандилата и почваше вечерната си молитва. Гласът му се виеше като лента някъде отгоре, из мрака — плавен, проточен, напоен със страстен копнеж и скръбна покорност. А през листака кротко висяха пъстрите кандила на джамията.

Бай Димитраки се вслушваше, загледан в кандилата, и забравяше кафето си, което изстиваше в кръглата турска чашка. „Хубаво го извива, дженабетина...“ — въздъхваше той разчувствуван и пак се унасяше нататък. Тия кандила там, виснали на светла огърлица в мрака, блещукаха като големи, близки звезди и го караха да забрави всичко наоколо. В душата му неусетно се разливаше тиха умора, някаква безкрайна топлина и прощение: той си спомняше. В сърцето му лъхна бодра утринна ведрина: той видя пак блясъка на далечни морета, чужди хора, чужда реч и грамадни бели градове, дето бе развял първите години на своята младост. Възкръсна в паметта му оня зловещ ден, когато тях — осем първи момци в града — ги прекараха на Богородица, по черковен отпуск, с букаи на нозете през чаршията и тълпата разплакани близки, която вървеше отстрани и ги изпращаше да угасват в страшните пустини на Анадола. Спомни си жълтите пясъци на Диарбекир и Кониа... Колко далеч беше това — и все пак колко ясно си спомняше той! Те бяха мнозина тогава, все отбор акрани — де са сега те? Едни сложиха кости там, други се отделиха, стопиха се, изчезнаха. После дойде ново време — спокойно, светло и радостно. Старото се забрави и животът потече равен, тих, все еднакъв и...

празен. Измени се предишното, отидоха си един по един ония, които вървяха някога до него... и останаха само двама-трима като стари, гъбясали дъбове сред млада и хилава гора. Какво чакаше той още? Време е, време е вече. Дълъг, светъл и пълен бе неговият ден — спокоен и топъл ден, който тихо се топи в заник. Какво имаше още да се чака? Тъй просто бе всичко това, че той се учуди как нивга досега не го е виждал. Спомни си огорченията и обидите, които бе претърпял неотдавна, но сега те не боляха, а някак меко и тъжно лягаха в сърцето му. Спомни си доктора и внезапно просветлен, с мека тъга и примирение, повтаряше в себе си: „Тъй, тъй, докторе... може би те имат право... нищо... тъй, види се, трябва...“ Защото чувствуваше, че нещо голямо, непобедимо и мъдро върви, движи се, отива си непрестанно — а всички тия неща са дребни и нищожни. Уталожен и вдълбочен, старецът още веднъж въздъхна, стана да се приготви за сън, прекръсти се пред иконостаса и сега в очите му светеше мълчалива кротост, всеопрощение и обич...

1914

ИЗ СТРАНДЖА

От Алан Кайрак нататък пътят възлиза по хълбоците на планината. През километър-два срещаме сегиз-тогиз някой въглищар или задяната с цедилка жена, която бърза към село. После постепенно всичко наоколо опустява. Морето отдавна вече не се вижда. Редица вълнисти склонове, запътени към него, слизат до далечния хоризонт. Безпределни пространства опустошена гора се разстилат край пътя като черни лишеи по жълтеникавото рухо на планината. По-близо, по-далеч, там отвъд — димят въглищарски пещи и пушекът ниско и бавно се върти над обезобразената земя. Зловещо мълчание виси неподвижно от небето, древно, памтивековно мълчание, което е тежало над неодухотворения още свят в първия ден на сътворението. И есенното слънце хвърля своя немошен блясък като някакво отражение от друго светило, като миражно слънце над този безотраден край.

Час, два, три вече възлизаме по разнебитения каменлив път, без да срещнем жива душа. Гората ни поема все по-навътре и по-навътре — хубава, хайдушка дъбова гора, която жълтее вече. През стволите се откриват тук-там полянки с нежна есенна тревица или тъмни долове, засипани с шума. Никакво птиче, никакъв звук, ни шумолене на листа, ни ромон на извор. Само приспивният мек тропот на конете и трясъкът на каруцата.

Излегнати върху чували сено и ечемик, ние подскачаме при всяко тръскане, аз и моят каруцар, свръхсрочният старши подофицер от Бургаската дружина Диню Вълев — страшен мъж с рунтави вежди, небръсната посивяла брада и кротки кафяви очи. Сегиз-тогиз разменяме по някоя дума, пушим, после дълго мълчим. И една полусънна, полубудна мисъл люлее съзнанието ми. Струва ми се, че пътуваме така години, не помня кога съм тръгнал, че така е било винаги и няма да има свършване, и няма друг свят и нищо друго, освен тая бездънна гора и този път, който води към края на земята...

— Тпру-у-у, сени кърмъза дженабет!... — дръпва поводата на червения кон Диню. — Какво си се задърпал такъв! Санким сефте ти е

тоз път!...

Ала конете наострят уши. Поизправяме се. Наистина откъм срещния завой се зачува тропот и глъчка. Скоро срещаме керван от четири каруци, две — натоварени с празни бъчви, една — с четворица пътници, а в последната — обвит в кожух, прострян, жълт и охкащ селянин.

— Добра среща!

— Добра и на вас! — отвърщаме ние.

Диню спира при последната кола и участливо запитва:

— За къдя бе, кардаш?... За болницата ли?... Ха карай, карай! Добър час!...

Каруците отминават, заглъхват. Гората отново плътно ни обгръща.

— Не е келепир тоз път, кади ефенди, не е келепир... — обръща се сега Диню към мене, като придръпва на коленете си маузерката. — Виждаш ли ги, вече все тъйкана, на дружини пътуват, не смеят да тръгнат по сами... Преди двайсет дена хе там, при ханчето, заклаха двамина. Търговци хора. Товарили във Василико кюмюр за Цариград и се връщали... Хайдушки места са тия... Лефтерево царство беше едно време тука...

Сега вървим под свод от клони и жълти листа. Мястото е усойно, разкаляно и колелата хлътват в дълбокия коловоз, издълбан в средата. Черните стволове ни обгръщат отвред като безчислена, мълчаливо настъпваща войска. После пътят се разширява отново и минава край напуснато трудовашко селище: сиви землянки, подобни на огромни къртичини, тук-там купчини пепел от огнища, една пречупена скамейка. Пустош лъха от тоя изоставен лагер и тишината става още по-зловеща. Минаваме и край злокобното ханче, с изкъртена врата, заковани прозорци и съборен зид. През гъстата мрежа на клоните слънцето се спуска към запад и позлатява тук-там дънерите. Тръпка пропълзява над земята и няколко листа се откъсват. Става хладно. Въздухът добива особена прозрачност.

— Я, кади ефенди, да запалим по един цигар — Обажда си Диню. И после подема: — Та ти, кайш, си бил от Сливен, а? Гледай ти работа! Че ний сме били, то се вика, емшерии! — пуска кълбо дим и се усмихва. — Аз пък съм от Дълбоки, Старозагорско. Чувал ли си го? Двайсет и три години аскер служба. Свръхсрочен. Подир войната рекох

да си ида на село, пък се раздумах. Останах в дружината, в Бургас. Нестроеви. Пък и жената се помина там. Къдя ще вървя посем-сега... Едно момиче само имам, Яна я викат, ще я ожена, ще се прибера при нея... Как да е — ще изкараме живота... Хайде, олум!... Дий!... Малко остана... — подканя той конете.

Запалваме още по една цигара и Диню продължава:

— Границата, кайш, ще мерите, а?... Е-ех, изходил съм, кади, цялата българска земя, ама като тоя край, тукана, пази ме боже!... Балкан, орман-пустиня! Селата им — на двајсе километра едно от друго. Пътища — на, този е цвете, за другите не питай! Сиромашия, живи да ги оплачеш! Де ти е онова нашенско поле, равно като тава, и берекет — наспорил господ за всички!

Късно привечер стигаме в Гьоктепе. Слънцето залязва зад далечните гори. Кацнало върху един рид, цялото село е няколко безредно струпани къщурки и една кръчма-хан. Тук ще ноцуваме. Около къщата не се виждат хора. Само до една кривната порта дете по риза и едно оскубано куче гледат безизразно към нас. В съседен двор пърхат кокошки и се гласят за сън. Тия шумове на живот след дългия пустинен път все пак ни приобщават със света.

От вратата на кръчмата наднича ханджията — отпуснат мъж с калпак и по ръкави. Вътре е полутъмно. В дъното — широк одър за спане, покрай стените пейки, три маси със столчета и една вратичка към кухнята. Когато очите ни свикват с полумрака, съзираме, че вътре има и други пътници: две момичета, които си приличат. Едното — по-едро, във вехто избеляло манто, другото — в синя формена рокля на гимназистка, очевидно две сестри, седят до одъра. Наблизо до тях млад човек, в черен излъскан костюм и буйна коса, разказва нещо и тихичко дрънка струните на китара. В ъгъла на одъра — струпани два малки денка от черги, две-три куфарчета и одеяла. По-голямата от девойките е бледа, с изострени черти и жълти петна по лицето. Малката има живи влажни очи, румени страни и бяла якичка на формената рокля. Те ни гледат с някакво плахо любопитство, готови веднага да се извинят за нещо. Момъкът ни хвърля бърз, пренебрежителен поглед и явно недоволен от прекъсването на разговора, продължава:

— ... Да, да, нямате представа какъв оригинал! Въобще, може да се каже, индивидуалистическа личност. Сега бил в Плевен, представлявал с трупа... Писа ми една картичка. Проявил се и в мира на изкуството...

Момичетата се усмихват замечтани. После малката се обажда:

— Како, знаеш ли, ние през зимата дадохме „Змеюва сватба“... И аз играх...

Вън се чува звънецът на пощенската кола от Малко Търново. След малко в кръчмата влиза стражар с пушка, поздравява, хвърля оръжието и паласките на една пейка и разкършва снага. Идва и пощальонът да пренесе пакетите от колата. Разпряга вън, отвежда конете в обора, после се връща пак, отпуска се тежко на скамейката и поръчва шишенце ракия. В схлупеното помещение изведнъж става тясно, шумно и по-тъмно. Младите снишават глас и изглеждат всички поред. Кръчмарят запалва малка газена лампа, прозорците стават черни. Диню, обиколил вече кухнята, взема столче и присяда до момичетата. Те се поотдръпват и приближават повече една до друга. Той свива очи в ласкава усмивка и запитва:

— По даскаллък ли, къзъм, тъдява?...

Момичетата стеснително, но любезно му отговарят:

— Да, учителки сме...

— Сестрички, без-били, а?

— Да, сестри сме...

— А! Бравос! Двенките заедно, виж! Бравос!

— Ама не сме в едно село — отговаря голямата. — Аз съм в К., а тя в — С.

— Тю-ю, да се не види! — ядосва се подофицерът. — Ами че то осем сахатя път са едното село от другото!... Ами декашни сте, къзъм?... И аз имам момиче, ваша възраст, че ми е мило, като ви гледам.

— Отдалеч сме — с тиха, като че виновна усмивка отговаря девойката. — От Лом.

— Фю-ю-ю!... — подсвирва Диню и безнадеждно махва с ръка. — Къдя ви е чак вятъра довял!...

— Няма други места — отговаря момичето, — лани аз бях в Берковско... — Посочва малката и добавя: — Тя таз година свърши и уж да сме заедно, пък то...

— Е-ех, свят!... — въздъхва Диню и бутва фуражката си на тила.
— Не е за жена да се блъска сама насам-нататък... Ама, като е дошло...

Очите му нежно гледат момичетата.

— Ама нищо, олум, нищо, вие да сте живи и здрави, ще мине и замине... Ще си намерите по някое момче и ще се оправи... Негова милост да не ви е брат нещо?... — любопитствува още Диню за младия човек.

Тоя разтърсва глава и отсечено отвръща:

— Съвсем не. И аз съм учител. Пунктов учител.

— Аха! Тъй, тъй! Е, хубаво, другарлък, значи... Пък ний с кадията — осведомява ги сега той — Малко Търново ще гоним. Кадията чак от София иде. Границата ще мери. Ще се побавим двайсетрийсе дена и пак назад. Служба нали е, дето ти кажат, там ще вървиш... Ха сега да видим какво ще хапнем и да ударим по един спанак, че утре пак път ни чака...

Вечеряме поотделно на две групи. Пощальонът, стражарят, Диню и аз — на една маса. На съседната — учителите. Бавно жвакаме коравия хляб със сухо сирене, няколко варени яйца и един пъпеш и поливаме всичко с мътно, кисело вино. Момичетата развързват тъкана кърпица и слагат парчета баница, пиле и няколко круши, но почти не ядат.

— Ама не може тъй, Доре — обажда се голямата тихичко, — ти нищо не си хапнала... На, вземи от пилето... Нали знаеш, мама за тебе го е приготвила...

Малката трепва, силом преглъща залъка и извърща встрани пълни със сълзи очи.

В кръчмата става задушно от цигарен дим. През прозорците гледа гъст, черен мрак. Ниският таван слиза над главите ни. Разговорите не вървят. Умора натиска всички. Скоро момичетата лягат в ъгъла, при багажа си, и се покриват с одеялата. По-отсам, на сред одъра, се простира младият човек, облечен в балтона си. В другия край се настаняваме ние. Пощальонът и стражарят заемат пейките. Ханджията сваля фитила на лампата. В полутъмното помещение затихва всичко. През стената се чува глух тропот от конете в обора. Тук — тежкото, уморено сумтене и въздишки на спящи хора. И нощта се проточва — глуха, дълга, безкрайна есенна нощ...

... Сепвам се от гласа на Диню, който предпазливо ме буди. Съмнало, но няма слънце. По стъклата се стичат ситни капчици. Ръми. Хладно. Всички са станали вече и прибират нещата си. Вън пощата е готова. Небето се е снишило, куршумено и мокро. Гористите хълмове наоколо са удавени в мъгла.

Два коня прибират багажа на учителките. Момъкът помага, връзва, шегува се. Момичетата, посърнали от влажното утро, заети и сериозни, току влизат и излизат от кръчмата. В очите им свети неизразена нежност, думите, които си разменят, тежат от сдържани сълзи.

— Пък вие не се безпокойте толкоз, Манова — казва младият човек на голямата. — Аз ще заобикалям госпожица Дорка, то не е много далеч оттук...

Пощалъонът намята платнище, стражарят облича шинела си, каруцата тръгва с раздрънкания звънец и се стопява в мъглата. Конете на момичетата също са готови. Двамата селяни-водачи тръгват надолу.

— Аз ще ви изпратя до края на селото, там се разделят пътищата — казва учителят.

Двете сестри кимват общо — сбогом! — хващат се подръка и поемат, газейки след конете по разкаляния път.

— Добър час, къзъм! — вика Диню, който тъкми нашата кола.

След малко тръгваме и ние. Селото скоро остава назад, в мъглата. Срещаме учителя сам, дигнал яка, крачи. Изпратил ги е.

Каруцата отново се друса по неравния път. Все така незабележимо ръми. Гората вече не се вижда — само странни, фантастични дървета никнат наоколо през мрежата на водния прах. Часовете отново се нижат — сиви, мокри, безкрайни. Свити от влажния студ, ние мълчим и пушим. Закрепената мъгла постепенно и окончателно ни притиска в своята плътна прегръдка. Конете вървят ходом, събират глави, пръхтят неспокойни: подушват навярно потайния, разбуден живот в планината, острия мирис на изгладнелите зверове, които бродят настръхнали в мъгливата пустиня...

ПАНАИРЪТ

На сестра ми Донка

Събужда те някаква далечна мелодия, отваряш очи — и веднага примижаваш: в стаята играят големи слънчеви зайчета. Завесата на прозореца леко се полюлява и вълни от сутринна свежест идат заедно с песента: камбаните на целия град радостно ликуват в това априлско утро. Още не можеш да разбереш де си. Но когато надзърнеш през прозореца и видиш отсреща куршуменото кубе на градския часовник, черния циферблат с големи жълти стрели, когато съзреш желязната църковна ограда с наредените отвън табли симид и захарни петлета — някаква тръпка изведнъж свива сърцето ти. Това е твоят град, който те приветствува, тебе, късен пътник, гостенин само за един ден.

Празнична глъчка се носи из улицата. Откъм къдравия хълм насреща иде мирис на люляк. Из църквата бавно излизат благочинни семейства с върбови клонки в ръце, повели пременени момченца и момиченца. Днес е Връбница, тихият празник на пролетта. Всичко е останало същото — и баирите, и църквата, и мраморната чешма на ъгъла, и богомолците... Само ти, далечен и чужд, гледаш от стаята на хотела над всичко и тръпнеш: рамката на прозореца затваря някаква стара, позната щампа, дете всички фигури внезапно са оживели и сега тържествено излизат на площада.

Те се насочват и тълпят към каменливата уличка, стегната от ниски стрехи и ковани порти, кацнали по тях пременени селянки. Яхнал гол кон, бърза нататък и снажен циганин и пембеният елек се хили сред празничната сутрин.

При ъгъла на старата джамия уличката изведнъж се излива в море от блясък, хора и глъч. Това е панаирът. Това е Празникът, първото шумно тържество на тоя свят след дългия сън през зимата. Една огромна, разлята и размърдана маса от градски и селски облекла, една лудешка радостна какофония от звуци, един облак от златен прах,

мирис на зюмбюл, на мента и бергамот. Големи алени чадъри на лимонададжии, с блеснали като едри топази и рубини стъкла шербет; върбови пищялки и хлопот на козарски звънци; пукот на капсули при опитвача на силите — снажен юнак с черен перчем и разпасан пояс мята презглава дървения чук; един орган, който хрипти и пъшка на естрадата при „Паноптикума“ с „Живата египетска царица Клеопатра“; пременени селски невести, хванати за ръце, с тежки нанизии от сребърни пари, с перушини по главите, като американски индийци; барабан, който удря внезапно в палатката-стрелбище; купища захар-памук по масите за лотария; рев на загубени деца и мекият глас на кавали, опитвани при троянските сергии; гроздове пъстри балончета, вързани с конец и раздвижени; гръмките покани на атлета от „Български борец“, който обещава „пет хиляди лева на оня, който го победи“ — и на еквилибристката в синьо трико, която праща въздушни целувки; загадъчната усмивка на „жената-риба“, зелена — върху жълтото платно на бараката; ужасният рев на „морското чудовище тюлен“... и беззвучният, остър, сребърен смях на слънцето, спряно в чистото небе...

Гъстите вълни на тълпата се разливат и подплисват до хладната сянка на магазините в просторната чаршия. Железните кепенци са заключени, но вратите — отворени и от полумрака извътре лъха мирис на солена риба, гиритски сапун, стафиди и мастика. До вратите са насядали старите, със зетьове и снахи, и се черпят с бяло сладко, потопено в студена кладенчова вода. Тук е тихият тъгъл на панаира. Разстлал сив козак на земята, стар каракачанин, излегнат и запушил кехлибарено цигаре, продава върви мъниста, железни пръстени и кръстчета с билюр, през който се вижда Божигроб. До него — същият някогашен пътуващ книжар е изложил неизменната си стока: „Ферхад и Ширин“, „Иван Царевич и сивият вълк“, картините с лунни дворци, „Отело — африканският мавър“, „Стълбата на живота“.

Внезапно от другия край на чаршията гръмва музика: там е разположил своя шатър циркът „Тореадор“. Множеството се вълнува, всички се устремяват нататък. След малко шумна процесия разцепва човешкия мравуняк: авангард от босоноги дечурлига, после — пет музиканти, сериозни и бързи, с оглушителни тъпани, след тях — белосан клоун с пробит цилиндър, яхнал наопаки едно магаре, после — два коня, водени от ездачи в окъсани ливреи, и накрай — на малко

пони едно джудже с висока табела „Тореадор — цирк с 50 артисти, 30 коня и собствен оркестър“. „Тореадор“ прави своето тържествено излизане из града! Публиката е очарована, тълпата хуква след тях, напразно атлетът и еквилибристката канят и крещят от естрадата. След малко шествието се връща все така самоуверено и потъва зад раздвоената завеса на цирка. Градският часовник бие дванайсет и над стрехите се носи непрекъснато радостно жужене.

Когато градът остава назад и напреде се простре пак белият път, над полето с вечерни сенки още дълго се носи златистото видение на тоя радостен ден. Един рядък, откъснат от другите ден. Един празничен ден, когато сърцето иска да заключи цялата вселена в една-едничка гънка на земята и да се стопи в простата радост на последната хижа. Когато животът показва само своето усмихнато лице и сърцето забравя, че животът не е еднолик. Файтонът меко се търкаля по прашния път, слънцето залязва. Спираме за малко при ханчето до моста на реката. Наблизо спокойно бучи воденичен яз, проскързва волска кола към селото. Реката леко подплисва под върбите, хоризонтът почервенява. Тук-там се обаждат щурци. Отсреща са разпръснали шатри катунари и спънатите коне дрънкат букаите.

Откъм воденицата пристигат двамина цигани, повели със синджири, единът — рошаво мече, другият — маймуна. Очевидно връщат се от града. Без покана те спират насреща, изваждат по една гъдулка и командуват: „Але, хоп, Кара Кольо!“ „Прави здрасти, Марко!“ През двете ноздри на мечката е прокарана халка, скачена с верига за крака, и когато животното се изправя на два крака, веригата дърпа халката през ноздрите — и то мъчително пъшка при всяко движение. Маймуната скача под скърцащата песен на гъдулката, от време на време извърща глава и тогава се вижда — вкопчена за космите на гърдите ѝ — мъничка рожба, която тя е прикътала на най-безопасно място. И в очите на тия пленени зверове, доставяли цял ден радост на хората, блести тъмен пламък на човешко страдание...

В здрача на падналата нощ ти поемаш отново своя стръмен път. Ти бързаш да отминеш и забравиш. Ти търсиш в сърцето си ведрата утринна радост, но напразно. Животът показва своето второ лице и оставя в устата ти тръпчивия вкус на пепел.

1929

ГРАДЧЕТО

Засрамено от собствената си незначителност, то се гуши между трите рошави хълма, зад които тъмнее Балканът. То не се вижда отникъде, освен когато се влезе в него. То е като крайпътните камъни, като изсъхнал дънер, сраснало с пръстта, с опадалата шума, безлично, изоставено и кротко. Неговото полуизличено име не напомня нищо. То почти няма име.

Дълги часове са се изнизали от заранта. Каруцата е пяла своята жаловита, несвършваща песничка. Редили са се завои, падини и урви. Привечер наоколо като че няма нищо друго вече, освен тая посърнали полета със сребърни паяжинки, далеч на хоризонта ръждивите гори и това опалово небе, в което се топи всеки звук на есенния ден. И току изведнъж, вляво, през жилестите клони на стар орех, изникват сини первази на църква с кубе и кръст над него. Прашният път се превръща в тясна разкривена уличка, от двете страни се навеждат двукатни почернели къщи с капаци, изплувва в дъното схлупено кафененце с асма и двама старци под нея. Това е градчето.

От тоя час нататък времето изчезва. Остава само тишина — бистра, бездънна, безбрежна, като спокоен, потопил целият свят океан. Остава само сън, който през нощта е гъст и черен, а денем ленив и лъчист. В радиус трийсет километра наоколо няма селище, по-голямо от няколко колиби. Пощата пристига дважд седмично. И градчето е малка столица на тоя край, без да бъде дори център на околия.

Чернозеленикави стрехи се навеждат над уличката като кривнати, позеленели от старост калпаци. До ъгъла лъщи повиснал на тел бръснарски леген, а на прозорчето под него се мъдри буркан с пиявици и саксийка босилек. Отсреща е бакалницата с натрупани пред вратата буци каменна сол, гвоздеи, провесени въжа, а зад прашните стъкла — връзка моливи, тетрадки и къс почерняла наденица. Мирише на прах, на катран и сено. Слънцето пече затворените кепенци на предишните мутафчийски дюкяни. Бръмчали са някога масури и чепкала, навивали са се гайтани, козаци и чулове, скърцали са кервани

към Узунджово, Едирне и Стамбул. Някогашният конак, тежка каменна сграда с хладен пруст, дървени колони и избуяла градина отзаде, носи днес избеляла табела: „...ски полиц. участок“. Една запустяла джамия до него с пречупено минаре и две щъркови гнезда спи, удавена в бъз и бръшлян. Тук уличката се разтваря в пътя, който води към Балкана. Гъста букова гора пълзи нагоре, към баирите, дето са мандрите, и възлиза още по-нагоре: хе там, в усойните пазви над тях, белеят два чарка.

Денем тоя път е пуст. Сегиз-тогиз горски стражар с цървули и метната на ремък пушка слиза, почернял, опрашен. Вечер поскърцват коли с греди и спират в долния край. Но всеки ден, след шест часа, по тоя път излиза на разходка малкото общество на градеца. Тук е директорът на прогимназията, дребен, очилат, с вечно бременната си жена и балдъзата — суха и напудрена стара мома. Тук е черният, мустакат акцизен, секретарят на общината — мършав момък с галузник и сламена шапка. И мировият съдия е тука — едър поприведен мъж с редки мустаци и уморен поглед, винаги наметнат с пардесю. Той не е тукашен, вдовец, саможив и неврастеник. Той се смята туберкулозен и постоянно е зает с грижи около здравето си.

Те се разхождат бавно, прилично, докато долу светне първият фенер. Тогава почти изведнъж пътят опустява, сякаш хората са се стопили в мрака. Съдията се е отдалечил доста и бърза да се прибере. Лек ветреца иде от Балкана — тънък, пресен, студен като изворна вода. Съдията облича пардесюто, закопчава се, разкършва рамене и крачи из потъмнелия път. В сухата царевица нещо невидимо шумоли, сякаш хайдушки стъпки дебнат отзаде. Един прилеп безшумно прелита наблизо. Тръпки полазват по гърба на едрия мъж и той бърза да отmine по-надолу.

След час градчето изцяло тъне в мрака. Сам в своята тясна като гроб стаичка, съдията не може да заспи. Преглежда още веднъж насрочените за утре дела, отваря прозорчето и сяда отново на масата. Пламъкът на газената лампа потрепва и заедно с ветреца в стаичката нахлува дълбоката, мълчалива, гъста нощ. Той потръпва, прислушва се: нищо, никакъв шум, никакъв звук, ни най-мъничко шумолене. Земята е умряла, небето изчезнало и в черната онемяла вселена той е единственият жив — самин срещу зиналата пустота. И неусетно някакъв безимен, лепкав ужас се плъзва в цялото му същество, хваща

косите му, дърпа ги, стиска гърлото му, блъска сърцето му. Той скача, затваря прозореца, угася лампата и бързо ляга. Ала ужасът не престава — наопаки, все повече расте. Сега едва доловимо се чува тих шум, някакво леко пърхане на криле, меко драскане по стените, нещо е влязло и хвърчи из тъмната стая, някоя пеперуда, някое насекомо, привлечено от светлината и затворено, се бързи да излезе. И това шумолене, тоя единствен звук е още по-страшен от беззвучието, предателски мек, зловещ, невидим, излюпен от мълчанието. Студен пот мокри челото на настръхналия човек, конвулсии свиват тялото му, той едва намира сили да запали отново лампата и пада, капнал и безпаметен.

Заранта из улицата се носи равна глъчка. Денят е пазарен и долу на мегдана се разпрягат коли. Пред съдилището се трупат селяни. От околийския град са пристигнали двама адвокати с чанти и законници и щъкат между хората. До обяд пазарът и делата се свършват, колите полека се изнизват и градчето отново притихва. Небето се намусва, ситен дъждец зачуква по покривите. Една вратня се отваря, показва се едра, запретната до над лакти боса мома, с големи, кафяви очи и тъмни коси. Буйната и снага напруга шарената басмена рокля. Издрънкват котли, тя изтичва до чешмата. От срещния прозорец акцизният и секретарят на общината надничат към улицата. Секретарят мълчаливо гледа, гледа, и току дига вежди: „Хай да му се не види, кога порасна Дена толкова? Вчера беше ей такава сухо циганче, пък я виж сега как се е наляла... Като нар“... Погледът се замъглява, по лицето му се разлива мечтателна усмивка. Акцизният дърпа мустак, намигва и го бутва с лакът: „Де холан, адаш, и ти... Нар, ама докато не се е разпукал... Ела подир пет години да я видиш, като народи две-три деца... Ще замяза на мешин... Женска хубост ден до пладне...“ — и премята синджирчето на пръста си. Секретарят все пак още веднъж наднича към чешмата. После слизат двамата и отиват в кръчмата на Танаса да чакат пощата.

Събития няма в градчето. Те идват винаги отвън. Мънички, лениви, едни и същи, но все пак събития. Сборът на св. Петка е едно от

тях. Тогава от седмици напред всички къщи се готвят, момите шият премени, дечурлигата всяка вечер броят дните. Тогава малкият манастир, десетина километра оттук, зашумява от глъчка, тропот на коли, коне и гайди. От заранта градчето опустява. А там се варят курбани, слагат се софри, вият се хора и песни. Привечер талигите трополят, обкичени с натезнели от месо и вино хора. В тия глухи есенни нощи се зачеват бъдещите стопани на старите изкривени къщи.

Друго събитие е пристигането на следователя. Най-малко двама през годината той редовно идва от окръжния център. Неговото посещение се очаква — то е зловещо посещение. Рано заранта из някой двор се вдига олелия, запищи и занарежда жена, съседните порти се отварят и затръшват, по ъглите се събират хора. Пак някого са утрепали на чарковете... Късно вечерта пристигат следователят и околийският лекар и отсядат при Танаса. Един стражар се изправя при вратата и разпъжда събраните дечурлига. Около масата на пристигналите се въртят мъже, разправят, питат, отсъждат. Съдията се е оживил, усмихва се, запитва за новини из града, из министерството... На заранта следователят и лекарят поемат с коне към Балкана за оглед и аутопсия и чак вечерта се връщат. С волска кола смъкват и трупа в къщи и на малката порта увисва парче чер плат с кръст в средата.

А на другия ден всичко си тръгва по старому. Хората се пръсват из бахчите, в гората, децата отиват и се връщат от училище, като дигат облаци прах с босите си нозе. Денят е съботен. Довечера на мегдана в долния край ще има хоро. Пред вратите напояват и помитат, берберинът непрекъснато бръсне и плиска из улиците легени сапунена вода. Слънцето се спуска над високите червеникави гори. Камбаната звъни. А долу, на мегдана, ручилото вече се нагласява. Минават момичета, хванати подръка, в полуселски-полуградски премени. Засукал тънък мустак, бърза закъснел ерген и върти в ръка мораво димитровче. Сега вече гайдата завива тънко-тънко, а ручилото мазно приглася. Свирачът, надул бузи, зачервен и облещен, потропва с ковани кундури. Хорото се люшва, отначало малко тромаво, после плавно и мерно, после заситни-заситни и се сбере накуп, па току изведнъж се разгъне, друсне равно-равно и се разшири като жив и пъстър колан. Пристигат нови откъм гробищата. Някой запитва: „Изпратихте ли го?“, „Изпратихме го, бог да го прости!“ После един тук, друг там разкъсват за миг сплетената верига, хващат здраво подадените ръце, подвикват

късо и удрят токове о земята. Встрани секретарят и акцизният оглеждат заруменелите моми и си смигат. Откъм полето с проточено мучене се връща градската черда.

Съдията вечеря по-рано тоя ден и тръгва пак самин да се поразходи. Не му се спи. Не му се седи и в кръчмата. Нито в кафенето. Топло му е, а покашлюва. Настинал е навярно снощи... Ама поне си поприказва — за половин година... Пътят е пуст. Всички са долу тая вечер, на хорото. И то вече свършва... Каква тъмнина... чак чоголоно ти става... Следователят е пристигнал вече в града. И докторът. Късно е. Време е и той да се прибира...

И съдията затръшва пътната врата, минава в тъмното през двора, напипва разкривената дървена стълбица и драсва кибрит да си светне по пътя.

В тоя същи час блесналите улици на милионни градове бучат от движение, електричество и тълпи. Под стъклените куполи на грамадни гари пъхтят под пара бързи влакове, хора тичат по шумните перони, качват се в светли купета, усмихват се, махат кърпички. Из огромните пристанища излизат океански параходи със стотици светнали прозорчета, цели звучащи от трескава глъчка, музика и смях. Излизат с трикратен рев и потъват в нощта, запътени през океаните, към далечните непознати брегове на земята.

1930

ЗАТВОРНИКЪТ

Беше през военните години. Служех тогава като офицер от допълняюща част в едно планинско градче. Подготвяше се за фронта последният набор и всеки час очаквахме телеграма да тръгнем.

Тоя ден бях дежурен по дружина. Още от заранта казармата се изпразни: ротите излязоха за учение на плаца до реката. Силно априлско слънце печеше зелените хълмове и белите къщи на градчето. Казармените помещения с разтворени прозорци като че пиеха слънчевия блясък и хвърляха надалеч големи зайчета. Беше безлюдно и тихо в широкия двор. Във въздуха се чуваше само едва-едва бръмтеж на пчели и далечно гукане на гургулици. От време на време тежкият дъх, който се носи от всяка казарма, изчезваше за минута и един нежен, съвсем лек аромат на зюмбюли лъхваше за малко и отново се загубваше.

В такива сутрини светът изглежда съвсем нов, прекрасен, изпълнен само с ведрина и радост.

Бях обиколил вече войнишките помещения, склада и кухните. Оставаше да проверя ареста и караулното помещение до него. То гледаше към север с едно-единствено прозорче, под което стоеше часовоят. След проверката на караула запитах старшия подофицер:

— Има ли някой в ареста?

— Тъй вярно, господин подпоручик, има един... — Той се позасмя и добави: — Има един, ама е малко таквози... побъркан. Цял ден чете... все чете... Пратили са го от С-ката допълняюща дружина. Там нямали хора за караул — нали дружината замина за фронта, — че да го пазим ний, привременно.

За ареста се минаваше през караулното помещение. Едно тясно коридорче делеше затвора от останалата част. Дъх на влага и застоял въздух, мирис на войнишка чорба и чизми удряха веднага в лицето. Беше тъмно и усойно като в пещера след топлината и слънцето отвън. Една дървена вратичка без ключалка, с изрязана дупка-око се отвори съвсем леко и аз се намерих вътре.

Стаичката беше малка, три-четири метра надлъж и шир, със сиви изполющени стени, с високо прозорче и с гол дъсчен нар, излъскан от спане, който заемаше половината пространство. Една шарена селска торбичка висеше закачена до прозореца, а под прозореца, седнал върху парцаливо войнишко одеяло и наметнат с вехт шинел, възрастен около петдесет години мъж шиеше несръчно с голяма игла ръкава на куртката си. Половин войнишки хляб и една подвързана черна книжка стояха наблизно.

Той вдигна глава, погледна без изненада и като ме видя, остави шиенето, слезе, без да бърза, от нара и застана мирно. Сега можах да го разгледам добре. Дребен, облечен в бяла плетена фланела, която правеше ръцете му тънки, слабо прегърбен, без фуражка и чизми, във вълнени селски чорапи със закръпени ходила — той съвсем не приличаше на войник, а по-скоро на старичък, уморен, пригответен за спане човек. Аз стоях насреща му — млад, стегнат, опасан със сабя, с револвер, с пресния дъх на зеленина и слънце отвън — и изведнъж някакво странно смущение ме обзе. Лицето му беше плоско, сивожълтеникаво и небръснато, с увиснали посивели мустаци, а очите стъклено-синкави, като че избелели, гледаха спокойно и безизразно.

Ние останахме така една минута, един срещу друг, без да говорим. Сетне аз му направих знак да стои свободно и попитах:

— Ти... откога си тук?

— Има една неделя, господин подпоручик. — Гласът му беше като погледа, без тембър, без израз, но спокоен и ясен.

— Защо си арестуван?

— Аз не съм арестуван... Осъден съм, господин подпоручик. От военния съд...

Това беше неочаквано.

— За какво те осъдиха?

Той се размърда, не отговори веднага, отвори повече очите си, после ги наведе и тихо, но твърдо отвърна:

— Защото не исках да взема пушка... Аз се стъписах.

— Как?... Какво каза?

— Не исках да взема пушка, господин подпоручик! — дигна очи човекът и ме погледна направо, просто и открито.

— Как така — не искаш да вземеш пушка? И таз добра! Не искаш да служиш, значи? Сега, когато и децата обърнахме на войници

— само ти не искаш, а?...

— *Аз не мога*, господин подпоручик — със слабо натъртване продължи той, — не че не искам. Който може, негова работа.

Ставаше все по-интересно.

— А защо ти *не можеш*? — натъртих сега пък аз.

— Защото бог не позволява! Бог е заповядал на всинца ни: „*Не убивай!*“ Не мога да пипна оръжие...

Думите прозвучаха тежко и отчетливо в гъстия въздух на стаичката. За една минута почувствувах се смутен и объркан. После бърза лоша мисъл мина през ума ми.

— Е, и колко те осъдиха за това?...

— Осем години и половина, господин подпоручик. Устните ми се изкривиха в зла усмивка:

— Така, значи, ти си излязъл по-хитър от другите. Тука поне не си под куршуми... Спаси главата.

Той пак дигна очи и невъзмутимо, без никакво раздражение, отвърна:

— Мене ме съдиха, господин подпоручик... Аз знаех, че ще ме застрелят... Защо да съм хитър?

Сега аз млъкнах. Думите неочаквано изгубиха смисъл. Цялото това посещение и тоя разговор се превърнаха в нещо блудкаво, неприятно, тягостно, като че върших някаква срамна работа. В светлия правоъгълник на прозорчето прелитаха птичета, отвън се чуваха тежките стъпки на часовоя. Далеч сигналистите се упражняваха да свирят вечерна проверка.

Поисках отново да продължа:

— Ти служил ли си досега? Де беше в Първата война?

— Ние сме данъчни, господин подпоручик. В Балканската война карах с колата хляб за момчетата. Чак до Чаталджа и до Силиврия ходихме... Аз и сега се молих на господата — дайте ми, думах, нещо в обоза или в кухните, ако ще, на самата линия да бъде... Аз, затъ, съм фурнаджия... Не рачиха. Дадох ми пушка — пленници да пазя... Пък те всеки ден бягат, трябва да гърмя, да ги убивам... Аз това не мога! — упорито отсече той и млъкна.

— Жена, деца имаш ли?

— Имам, господин подпоручик... Имам жена и четири деца.

— Е, какво ще правят те, като се върнат другите, а пък ти останеш да гниеш в затвора?

Човекът се попрегърби, сви рамене, помълча и продума:

— Как да е, ще изкарат с бога...

Настана отново кратко мълчание.

— Каква е таз книга там? — посочих аз в ъгъла.

— Евангелието, господин подпоручик.

Стана още по-тежко в схлупеното помещение. Трябваше да се измъкна по-скоро. На излизане не се стърпях и го запитах:

— Пушиш ли?... Да ти оставя цигари... Или нещо друго да искаш?

— Покорно благодарим, господин подпоручик. Не пуша тютюн. Нищо не ми трябва... Само, ако е възможно, нека ми носят чая топличък. Все ме забравят мене тука — той се усмихна виновно — и го носят съвсем изстинал.

Обещах да наредя за чая, кимнах му и си излязох бързо. Вън денят беше пак така светъл, пуст, далечен. Ротите се връщаха от учение. Дворът ехтеше от хора, глъчка и залисии.

Минаха няколко дни. Аз мислех да се отбия и друг път в ареста, но не би. Една привечер дойде заповед за заминаване и на следната заран потеглихме.

Беше отново ослепително-слънчева, радостна сутрин. Градчето, развълнувано и скръбно, изпращаше момчетата. Наредена в походна колона, дружината, отрупана с раници, оръжия и китки цветя, излизаше от двора с песни.

Когато завивахме в улицата, извърнах глава и погледнах назад: казармата зееше опустяла, с разтворени врати и прозорци, но в малкото прозорче отвътре, над щика на часовоя, някой гледаше към нас. Изправен върху нара, осъденият бе прилепил бледното си лице до стъклото и изпращаше с мълчалив и кротък поглед тая нова вълна от хора, които се изнизваха по шосето, запътени към смъртта.

НЕЗНАЧИТЕЛНА ИСТОРИЯ

На малката гара трябваше дълго да чакаме местния курортен влак. Жегата на юлския следобед трептеше над пожънатото поле. Три прашни салкъма пред станцията с жълтеещи листа не помръдваха. Под тяхната хилава сянка бяха сложени маси от бюфета и облеgnати отгоре им, дремеха неколцина пътници. Църкаха жетварчета, някъде отзад, като насън, чукаше дотегливо телеграфен апарат, от време на време помпата за вода заскрибуцваше.

Моят другар се размърда, погледна часовника си, сръбна малко от топлата пембена лимонада и с гримаса я глътна. Вече час почти седяхме така, разменяйки сегиз-тогиз по някоя ленива дума, натиснати от тъпо равнодушие. От станцията излезе чиновник, завъртя ръчката на семафора и се върна. Автоматичният звънец удари няколко пъти. Имахме още толкова да чакаме.

В това време някаква сянка мина по масата и един бодър глас се обади:

— Добър ден, господин следовател!

Един стражар, стегнат, с приятно, малко лукаво селско лице, почтително изправен, отдаваше чест, обърнат към другаря ми, който вдигна глава и се мъчеше да го познае.

— Не можете да си припомните... Пешо Рангелов, младшията Пешо от Н-ското околийско управление — продължаваше човекът. — Ходехме с вас по следствия...

— Ти ли си бе, Пешо! — отвърна учудено другият. — Как да не помня? Ами — що щеш тука?...

— Командировка, господин следовател — ухили се той широко, доволен, че го познаха. — Карахме арестанти до В., па се връщам... Аз служа сега в София. Вие нещо по произшествие сигур?...

— Няма вече произшествия, Пешо. Напуснах службата.

— Тъй, тъй! Значи, по частна работа тогаз! Е, как сте още?...

— Слава богу!

Моят другар извади цигари, запушиха, побъбраха още малко. После подаде ръка за сбогуване.

— Хайде, добър час, Пешо! Драго ми е, че се видяхме. Па друг път пак се обади!

— Благодарим, господин следовател — засмя се отново стражарят. — Може ли да не се обадя! Зер малко сме се трепали двамината из ония пущинаци!... Хай, добър път и на вас и добро виждане!

Той тропна чизмите, завъртя се кръгом и пъргаво тръгна към чакалнята.

Другарят ми го изпрати с поглед, сви вежди, угаси нервно цигарата и се замисли. Минаха така две-три минути и после той изведнъж заговори, вече съвсем съживен:

— Хм! Какво чудно нещо е това човешката памет! Ето, тая среща ме върна няколко години назад. Представи си, една ивица от моя живот — обикновена, равна, без особени събития, която почти не бях си спомнял — сега изведнъж възкръсна в съзнанието ми, обзе ме цял, потопа ме напълно в себе си, като че съм пак в онова време и в ония места. И на, струва ми се, че усещам сега приятния мирис на прегоряло мляко, който идеше от кухнята на тогавашните ми хазяи, виждам оцърбената чаша от дебело, зеленикаво стъкло на масичката до леглото ми, чувам пътната врата, която скърцаше различно — при отваряне и затваряне... И колкото повече си спомням, по не мога да се откъсна. Де беше то ли? Чакай, ще ти кажа.

Той помести стола и се приближи:

— Замествах известно време следователя в Н., околийски градец в западния край на страната. Градчето — прашно, сбутано между каменисти хълмове селище. Глухота, сиромашия, мъртвина, с една дума, истинска българска провинция. По тия места не растат нито пшеница, ни овощия, нито зеленчук. Населението се храни само с царевица, на която казва жито. Околните села, малки и бедни, се състоят повечето от групи колиби: няколко къщи, струпани на някое бърдо и отдалечени километър-два от други такива. Народът, затъпял от немотия и труд, бог знае от що се препитаваше: толкова тая земя, обрасла само тук-таме с габър и бук, беше неплодна и пуста. Отивах там за пръв път. Участъкът беше голям, но работа няхах много. Произшествия се случваха рядко, най-често дребни кражби и побоища.

Може би защото знаех, че съм временно там, всичката тая запуснатост не ми тежеше. Дори понякога ми харесваше — тоест чувствавах, че това е то земята ни — моята, твоята, нашата земя, — разбираш ли, и ми биваше добре. Бях ерген, имах куче и ловджийска пушка и често скитах из стърнищата наоколо. Понякога, вместо да насрочвам разпит в града и да разкарвам хората, сам ходех из селата. Началството нямаше нищо против, хората бяха доволни, а и мене ми биваше приятно. Метна пушката, взема кон от околийското управление, ей тоя Пешо идваше почти винаги с мене — и хем свършвах работата си, хем се връщах с някой заек или чифт пъдпъдъци.

Особено обичах есенните дни — ония слънчеви, просторни, слабо замъглени дни, от които е изсмукан всякакъв шум, всякакво движение. Сухи долове с опадала шума, нивя, дето необраната царевица шумоли като стъпки зад тебе, крайпътни сливи с останал тук-там, подобно кехлибарени зърна, плод, някоя кирпичена хижа на хълма с лента синкав дим над нея — всичко това беше неизказано хубаво и приличаше на обширно напуснато царство, което се готви за сън...

Той млъкна с премрежени очи, после се усмихна унесено и продължи:

— Да, хубаво беше! Наистина хубаво. Но аз исках да ти разкажа нещо от тамошния си живот. Слуша ли ти се? — Той погледна часовника. — Имаме още половин час до влака. Само не чакай някакво необикновено приключение или особена случка. Напротив, нещо твърде незначително, но може би донейде интересно и характерно. Един „къс от живота“ или „битов реализъм“, както се изразяват нашите днескашни литератори...

Той запали нова цигара.

— Та, както и да е. Един ден, помня, че беше краят на ноември, имах насрочени разпити в две най-далечни, съседни едно на друго села в участъка ми. От заранта беше паднала гъста, студена мъгла. Тръгнахме рано с Пешо, отидохме в първото село, свърших до обяд там и след час-два потеглихме за другото. Смятах да направя разпита там, да пренощувам и на другия ден да се върна по-рано в Н. А работата ми в това село беше ето каква: през пролетта тук имало страшно наводнение — пороища влекли къщи, добитък, посеви, — почти всички стопани бяха пострадали. Държавата и някои други

учреждения бяха отпуснали помощи. Отначало ги раздавали специални комисии, а след това оставили тая работа на общинските власти. Накъсо, в края на изтеклия месец бях получил в канцеларията дълго, подробно писмо, в което с точно изброени имена и суми се донасяше за злоупотребления, извършени при раздаването на помощите от кмета и секретар-бирника. Писмото беше грамотно, без многословия, само факти, даже сухо. Подписано от учителката в селото, с цялото и име. Това тъкмо ме учуди: обикновено, както знаеш, писмата, в които се донася за престъпления, са анонимни. Смелостта на тая непозната учителка ме заинтригува. Насрочих разпит. И сега отивах да го извърша на мястото.

Пътят вървеше отначало по склона на гол хълм, после завиваше нагоре. Нямаше вече мъгла, но заваля бърз, едър и мокър сняг, който веднага замрежи всичко наоколо. А когато се изкачихме на билото, задуха такъв леден вятър, че измокрените ни дрехи изведнъж затракаха като дъски.

Дребните кончета с мъка щапаха из полусмразената кал, снегът ги шибаше в очите, те се спъваха на всяка крачка и пръхтяха. Беше още рано, а притъмня. От време на време, когато духваше по-силно, през развените парцали сняг се виждаше вляво куршумената незамръзнала вода на голямото блато до селото. С една дума, вълчо време. Час-два пъплахме така по тия голи и заледени рътлини като сред мрачна пустиня. Добре, че разстоянието не беше голямо, иначе наистина щяхме да се вкочаним.

Най-сетне стигнахме в селото и спряхме при кметството. То беше двуетажна постройка, долу сайвант, горе — една стая и чардак. Там вече ни чакаха хората, свити под стрехите и стълбата. Оставихме конете и се качихме горе. Вътре пращеше зачервена печка. Отначало, ударен от горещината и спарения въздух, не виждах и не усещах нищо, освен блаженството на топлината и завет след мразовития вятър навън. После постепенно се опомних. Наоколо ми се въртеше кметът — висок, кривоглед мъж, с калпак и тънко желязно бастунче, повесено на ръката му. Той се усмихваше и смотолевно обясняваше нещо. Зад масата подреждаше книжа тантурестият, черен, с надупчено от сипаница лице секретар-бирник, мълчалив и намръщен. И изведнъж, не зная как и от какво, усетих, но съвсем сигурно, че съм попаднал в гнездо на вагабонти, на плитко-хитри мошеници, на тия крадци на

дребно, глупави, безочливи и в същото време страхливи, каквито са повечето престъпници по служба у нас.

Докато се гласях да проверя хората по списъка, влезе общинският пъдар и съобщи, че всички призовани са налице и че току-що пристигнала и даскалицата. Казах да я пуснат веднага и обръщайки се да взема папката, зърнах как кметът и секретар-бирникът правеха зад гърба ми някакви знаци с очи на пъдаря. В същото време на вратата се почука — късо и енергично — и влезе учителката.

— Не знам — подзе той след малка пауза — случва ли ти се понякога, още при първо виждане на някой чужд, досъщ непознат човек, да ти се стори... не, не да ти се стори, а да почувствуващ съвсем уверено, че изведнъж ти се открива целият му досегашен и утрешен живот, че знаеш тоя живот непогрешимо, както никой друг, както той сам дори не го вижда?... Бог знае как става това, нещо съвсем незначително, незабележимо може би за другите... гънката в ъгъла на устните ли, която пада като сянка, или леко приведеният гръб, или носът на едната обувка, обърнат навътре, или мъчителното сипкаво дишане — знам ли още какво? Може би едва доловимата миризма на бензин, с който вчера е чистена дрехата, или тая тънка жълта ръка, която стиска до гърдите купения хляб... Не зная наистина и не мога да ти обясня. Но става така, че внезапно, като по някакво чудо, виждаш, разбираш, просто влизащ цял в това чуждо съществуване, като че то изведнъж е станало прозрачно. Ето такова усещане имах в следната минута, когато учителката влезе в канцеларията. Тя беше едра, кокалеста мома, с шал на главата, плоски гърди, едното рамо малко по-високо от другото. Когато свали шала, по който се топяха нападали снежинки, откри се широко, повехнало лице, с голям скорошен белег от рана, която почваше от веждата и слизаше до ухото. Облечена бе в износено палто, под което висеше тъмна пола, мокра и изкаляна по краищата. Тя се изправи мълчалива, със сериозен, строг, едва ли не враждебен поглед. И ей тогава на аз мигом разбрах от тая жалка, измачкана рокля, от тия пламтящи зли очи, че тя е от ония, които още по рождение са до последния предел, вървят винаги по някакъв страшен ръб, дето има само едно-единствено разрешение. Не зная, разбираш ли ме? Тия хора знаят всичката безцелност на усилията си, дори с някакво злорадство чакат всеки нов удар, който им иде — и все пак не искат и не могат да бъдат други. В тях има нещо такова, което те

кара неволно да се усещаш виновен, без да разбираш защо... Поканих я да седне и почнах разпита. Тя повтори съобщеното вече в писмото, даде и подробности. Гласът ѝ беше като всичко у нея: ясен, твърд, думите звучаха отчетливо и рязко. Добави, че откак работата се разкрила, хората всеки ден са заплашвани от кмета и секретар-бирника.

Тия разбойници тръгнаха от човек на човек да връщат удържаните суми и да увещават всеки поотделно да не казва нищо при следствието. Каза още, че и на нея се заканвали с уволнение, а преди три дни, когато дошло съобщение, че ще дойде следователят, вечерта, като излязла да си налее вода от чешмата, отгоре ѝ били хвърлени два камъка и единият я ударил. И показва белега на лицето си.

Аз скочих:

— Как е възможно това?... Защо не се оплакахте веднага?...

Тя сви рамене и се подсмя:

— Против кого?... Беше късно, в тъмното не видях никого. Как ще докажа, че те са хвърлили камъка. Вие, съдиите, искате доказателства...

После стана и попита може ли да си отиде. При вратата позапря за минута и като че неохотно каза:

— Тук, в нашето село, няма нито хотел, нито хан. Мъчно ще намерите място за пренощуване освен... у кмета. Ако искате, моята стая ще бъде свободна. Аз ще ида да спя у съседите.

Тракна вратата и излезе.

Останах сам в здрачената стая. Скочих, разтърках се из стаята, погледнах през прозореца. Свечеряваше се. Снегът, все тъй едър, продължаваше да вали. По калния път към селото бързаше с широки крачки учителката. Малко приведена на една страна от вятъра, който увиваше роклята в краката ѝ, тя ставаше все по-малка и по-малка, докато се загуби. Изведнъж всичко ми се отця — и работата, и моят собствен живот, всичко. Стана ми блудкаво и противно, като след пиянство. В тая минута си спомних тайните знаци на кмета и секретар-бирника и потръпнах. И в същото време една подла мисъл мръдна в съзнанието ми: слава богу, утре си отивам!...

Вън се чу глъчка, влезе пъдарят. Продължих разпита. Хората, очевидно наплашени, изпърво не искаха да разправят. Но скоро всичко се установи. Ония хайдути, кметът и секретар-бирникът, уредили цяла

система на обир: задържали от раздаваната помощ — от кого четвърт, от кого третина — под предлог на някакви разноски, като вземали разписки за цялата сума. Сега пък почнали да връщат на някои: уж станало грешка. Двамината, разбира се, отричаха напълно и обвиняваха учителката, че ги клевети и насъсква селяните. Още там обаче аз ги привлякох за обвиняеми.

Привърших късно вечерта. В селото наистина нямаше де да се спи, а у кмета, разбира се, не можех да отида. Накарах да ме заведат в квартирата на учителката. Хазаите ме чакаха, хапнах набързо и останах сам. В малката стаичка с варосани стени, пердета от хасе и газена лампа бумтеше печка. Всичко беше притъкмено, чисто, приятно. Маса с тъкана покривка и будилник, куп детски тетрадки, два-три учебника, няколко преводни книги, в ъгъла — семеен портрет и над него клонче с две дюли. Навън — глуха, зимна, селска нощ. Капнал от умора и от студа през деня, веднага съм заспал.

На заранта рано-рано Пешо потропа на вратата и тръгнахме за града. Попитах за учителката. Казаха ми, че била в училището — чак в другия край на селото. Тъй си и заминах, без да се сбогувам...

Някъде в полето проточено извика говедар. Другарят ми бе млъкнал, гледаше разсеяно и потропваше с кутийка кибрит по масата.

— Е?... Това ли е всичко? — обадох се аз, като почаках малко.

— Какво, не си ли доволен?... Нали още в началото ти казах — историята е съвсем незначителна.

— Добре де... но някакъв край няма ли?

— Край ли?... Има, разбира се. Само че и той е като целия разказ — най-обикновен. Да ти го доразправа. Наскоро ме откомандироваха, прибрах се пак в София. През лятото, в края на ваканцията, връщайки се от Варна, слязох на горнооряховската гара, за бюфета. В тълпата пътници от разни влакове блъснах се, без да ща, о някого. Мярна ми се познато женско лице и изведнъж се сетих. Беше учителката от онова село. Обадох се, спряхме се за минута-две сред навалищата. Тя беше и тук същата — сухо сдържана, само че сега страшно отслабнала и с розови петна по скулите. В едната си ръка държеше куфар и метнато отгоре му шарено домашно одеяло, в другата — денкче от черга, вързано с въже. Под мишница крепеше букет смачкани цветя. Отиваше някъде, не помня точно де, учителка в тревненски колиби. Уволнили я още веднага след почване на следствието. Не знам защо, при тая

новина страшно се сконфузих... Нали знаеш, това наше професионално и лицемерно възмущение от несправедливостта... Тфу!...

— А с делото какво стана? Прекратиха ли го? — попита тя на сбогуване, като сви очи насмешливо.

— Как ще го прекратят? — сопнато отвърнах аз. — Не съм се сетил да питам, но навярно скоро ще се гледа.

— Хайде де! — още по-предизвикателно се подсмя тя, кимна с глава и се изгуби между пътниците.

Като се върнах в съда, справих се за делото. Насрочено бе чак през пролетта.

В определения ден коридорът на съда се изпълни с ония смачкани, оживотинени от немотия хора, които бях разпитвал година и половина преди това. Сега обаче, както обикновено става у нас в подобни процеси, те всички смекчаваха или се отказваха от първите си показания: не помнели точно, много време минало, прости хора били и сбъркали в сметките, получили си всичко напълно. Обвинението явно оставаше без основа. Аз надникнах в залата и чаках да призват най-важния свидетел: учителката. Но председателят, съобщавайки, че призовката на тая свидетелка е върната със забележка „лицето е починало“, заяви, че ще се прочетат показанията ѝ, дадени на предварителното следствие. И това обаче не помогна. Прокурорът трябваше да оттегли обвинението си. Подсъдимите бяха оправдани.

Моят другар стана, запали цигара, усмихна се криво и рече:

— Ето ти и края. Ела сега да се поразходим и да причакаме влака.

ТРЕТА КЛАСА

Станцията остана назад с всичките си светлини. Влакът потъна в черната лятна нощ. Беше душно. Напечени през целия ден, вагоните изпускаха топлината си и вечерната хладина с мъка проникваше вътре. Трета класа беше изпълнена със своята обикновена, една и съща за всички страни публика: селяни с торби и чували, дребни търговци, войници, които отиваха в отпуск, жени с пеленачета. Някои дремеха, други оживено разговаряха, трети разгъваха омазани хартии и се гласяха да вечерят. Миришеше на прах, на пот, на ядене и на лют тютюн. От време на време струя пушек от локомотива посипваше всичко с едри сажди. Пътникът, току-що влязъл, потъваше веднага в тежкия въздух, в трясъка на вагоните и му се струваше, че цял е изцапан и пропит с мирис, че отдавна, от години вече пътува между тия хора, слуша същите разговори и че това няма край.

В двете крайни отделения се бяха настанили хора с ленти и значки на петлиците — делегати за някакъв конгрес в столицата. Всички — пременени, избръснати, с големи картонени куфари, които бяха празни. Щяха да ги пълнят в София. Те носеха малки дамаджанки, бяха приказливи, шумни, безцеремонни. В другите две отделения десетина млади селяни, дрипави, с жълти, изпечени като мешин лица, спяха вече, облеgnати един на друг в най-невъзможни положения. Между тях няколко тринайсет-четиринайсетгодишни момченца, бледнички, източени, седяха будни, надничаха всеки миг в прозореца и се чудеха на всичко.

От другия край на вагона се зададе млад мъж в полуградско облекло, с кожена фуражка, каквито носят машинистите на вършачки. Спря до късата скамейка в отделението, дето бяха децата, сложи едно вързопче в багажника и седна мълчаливо. Насреща му един търговски пътник бележеше нещо в тефтерчето си. Машинистът извади цигари, запуши и се загледа в отворения прозорец.

Влакът фучеше в тъмнината и от време на време в осветеното пространство на прозореца пробягваше някое зашумяло дърво или

бързо се стрелваше телеграфен стълб. Вътре се носеше равна глъчка и сумтеж на спящи хора. Някъде в дъното два мързеливи гласа проточено извиваха:

*... но ще бъде много късно —
аз ще гния в гроб студен.*

Песента потъна в гърмола на колелата. Пролетяха лампите на някаква гара, дето влакът не спираше. Децата се изправиха до прозореца:

— Я-а! Ей го още един град!

Човекът с кожената фуражка обърна глава и ги огледа. Те бяха във вехти, изпокъсани дрешки, с цървули и огромни навои, които стигаха до чатала. На главите си имаха някакви чудновати, опърпани каскети. Две от тях бяха в шалвари, с гумени емении и носеха избелели фесове.

— Къде отивате бе, момчета? — запита машинистът.

— За София.

— Че какво ще правите в София?

Децата се посбутаха и не отговориха веднага. В това време един от по-възрастните се протегна, стана и се обади:

— Дочо, я дай сам кратуната да сръбна малко водица...

— Яшар, дай кратуната!... — викна детето. Машинистът повтори въпроса.

Момъкът пи вода, избърса с длан устата си и отвърна:

— На работа отиваме... Ние сме дружина. Ей тия на, всичките.

— Какво! Ще търсите работа в София ли? — учуди се човекът и го изгледа съжалително.

— Ние имаме кондрат. Предприемачът ни вика.

— А-а! Кондрат! То друго тогаз!... Е, какво ще работите там? — продължаваше другият.

— Тухли — отвърна момъкът, извади от джоба на жилетката си половин цигара и се наведе да я запали. — Аз вече трета година отивам. Тия момчета им е за пръв път.

— Ама и те ли са работници? — учуди се машинистът.

— И те, ами. Всички. Ние сме петнайсет души от село. Чорбаджията спазари цялата дружина...

Човекът с фуражката поклати глава и изгледа децата отново.

— Че нямате ли селска работа, ами сте тръгнали чак в София? — обади се той след малко.

— Ех, каква ти работа, друже! — махна с ръка момъкът. — Ние сме от Поповско. В нашето село — да има, да има само двајсет души със земя по десет-петнайсет декара. И тя нищо не ражда... Щяха да ни оземляват, пък няма откъде... Какво да правим? Седи ли се така?... Барем хляба за през зимата да изкараме.

— И колко сте се пазарили?

— Всеки — различно. На тия момчета по хиляда и петстотин лева, от Петровден до Кръстовден. Те си плащат пътя по железницата...

Машинистът свирна безнадеждно, присви очи и млъкна.

После отново се обърна:

— Е, колко часа например работите през деня?

— Часове ли? Ха, часове... Какви часове?... От нощ — до нощ. Почивка в неделя.

Той се обърна към едно от децата:

— Другата неделя, Дочо, отиваме при животните.

После обясни на машиниста:

— То е вуйчово ми момче. Взех го да спечели нещо, че да му купят дрешки. Баща му от мене ще го иска.

Другият пак запита:

— Ами тия защо са с фесове?

— Те са турчета. Половината ни село е турско. Те са най-сиромасите...

— Е, утре, като се наспят, ще ги водите да разглеждат Софията, а? — рече мъжът и се усмихна благо на децата.

Момъкът поклати глава:

— Утре ли? А-а, няма такова нещо! Утре — от гарата право зад Подуяне, на тухларницата. Предприемачът ни чака. Има да се правят бараки за квартири... Почивка, спане — утре вечер. Такава е, друже, играта...

Влакът затрещя по железен мост, отмина, наново глухо затрака. Снопове искри се изсипваха въвн, като хвърлени шепи светулки. Нощта

натискаше с умора пътниците. Вагонът притихна. Само откъм конгресистите един тънък и дрезгав глас питаше някого сърдито:

— ... Ти, думам, Цоню Рачев от Габрово, знайш ли го?... Щом си от нашия полк, как, думам, да не си го чувал? Дето се качи на оръдието отгоре и го превзе. Топличко още. Ей ме на, аз съм същият — гледай ме! Ама на мене кръст нема... Пък тебе те накичили, думам...

Търговският пътник прибра тефтерчето си, кимна към преградката и рече:

— Откак са се качили, все за туй се оплаква. Много му е мъчно, че не му дали кръст...

Машинистът надникна оттатък.

Конгресистите, разхвърляни, по чорапи, със зачервени сънливи лица, слушаха един от другарите си, ниско остриган, с птичо лице, който махаше ръце и се ядосваше.

Тръшна се врата, мина продавач на бонбони и шоколад. Очите на децата се залепиха в кошницата. Машинистът взе две фишечета ментови бонбони и ги раздаде на децата. После отново се обърна към прозореца.

Колелата тракаха вече по-меко, влакът тичаше пак из полето. Далеч някъде в тъмнината се въртяха загубени светлинки. От време на време отвън идеше приятна, радостна хладина. Чувствуваше се свежата, широка и спокойна лятна нощ, в която тия тесни, душни вагони тичаха бог знае накъде.

Машината продължително изсвири. Влакът спря за една минута на малка гара. Две стари женици в траур се качиха, натоварени с бохчи и голям черен бинлик. Търговският пътник извади парче хляб и една пържена риба и почна да се храни. Насреща му мъжът с фуражката го гледаше мълчаливо, пускайки кълба дим. Когато другият довърши, той се обади:

— Колко такива риби можеш изяде?...

Човекът се позасмя и погледна с недоумение.

— Кажи де, колко? Една, две, три?

— Защо? Две, да речем — три. Повече май няма да мога. Защо питаш? — все така недоумяващ отвърна търговският пътник.

— Не можеш, зер! — убедено натърти другият, сериозен и съсредоточен. — Я господ как е наредил: на всичките хора стомасите, кажи-речи, еднакви. Само тез очи, виждаш ли ги — той посочи очите

си, — само човешките очи са ненаситни. Все малко им се вижда, все не им постига!

Той млъкна, навъси се и продължи с някакво ожесточение:

— Ние задминахме кучетата. Кучето, и то като изяде един комат хляб, нахрани се и не ще повече. Само човек не спира: хвърля зад гърба си, трупа, трупа, дето цял живот и той, и внуците му не могат го изяде. И с това на, виждаш ли, лишава другите.

Той стана изведнъж, облегна се на прозореца за една-две минути и пак седна, без да говори повече.

— Вие за къде пътувате? — обади се търговският пътник.

— За Карлуково.

— Нещо по вършачки ли?

— В болницата. Булката ми е там. Болна.

— А-а-а! — поклати глава съчувствено и плахо събеседникът. — Ами от какво така? — добави той тихо.

— От раждане. Доби ни се първо детенце. Мъжко. Ама умряло. И тя се побърка.

— Ай-ай-ай! Отново поклати глава другият. — Не дай боже никому.

Настъпи мълчание. Изведнъж зад преградката се разнесе пак дрезгавият глас:

— Разбери бе, приятелю, мене не ми е за кръста. Притрябвал ми е кръст от сребро... Ами — облекченията, трийсет на сто облекчения им дават по трена! Я-а! Защо и аз да не използвам? Справедливост ли? Де е тя, кажи ми ти, справедливостта?

Машината отново изпищя, спирачките заскърцаха. Влакът спря, вратите се разтвориха с шум и десетина трудоваци с лопати, брадви, кирки се втурнаха във вагона. Разбутаха пътниците, сместиха се с викове и смях и колелата отново затракаха. Някъде наблизко в техния участък се съборил мост, та сега отиваха да го поправят. Млади, загорели, весели, те изведнъж напълниха сънливия вагон с оживление и глъчка, като че го проветриха. Скоро екнаха песни и времето тръгна по-бързо. След час малката група слезе пак така шумно, както се бе качила, и влакът сякаш опустя.

Нощта почваше да преваля. Небето неусетно посивя. Човекът с кожената фуражка бе слязъл незабелязано. Остър сутрешен хлад се промъкваше във вагона. Децата, прикривени, сгушени едно в друго,

спяха дълбоко и от време на време пробъбряха нещо в просъница. Постепенно вън се развиделя съвсем. Скоро първите слънчеви лъчи заиграха по прозорците. Конгресистите се размърдаха, почнаха да слагат яки и връзки. София приближаваше.

Неочаквано в дъното екна хармоника. Един слепец, който свиреше из влаковете, се бе качил от последната гара и сега обикаляше вагоните да събере някоя пара. Търговският пътник, който го познаваше, извика:

— Ела, ела, Митьо, седни тука!

Изредиха се шлагерни песни, ръченици, оперетни арии. Всички се разбудиха, съживиха се от музиката и когато човекът обиколи вагона, в чинийката му затракаха стотинки. Конгресистът, който бе пленил оръдието, смигна на търговския пътник, и рече:

— Сляп, сляп, ама хубави пари изкарва!

— Халал да му са на човека, без очи е! — отвърна другият укорно.

— А бе халал да му са, дума да не става, ама искам да кажа де...

После погледна навън и викна изведнъж:

— Строй се! София, момчета, София! Ах, тая София, цяла България за нея се труди!

След няколко минути влакът влезе в софийската гара. Градът се събуждаше — зашумял, изчистен, светнал в бистрата лятна сутрин. Трамваи звъняха, тичаха автомобили, вестникопродавачи и геврекчии викаха — всичкият бодър шум на ден, който почва.

На площада пред гарата дружината тухлари се събра настрана като малко стадо около дървените сандъчета и денкчета от черги. Децата, изпити и пожълтели от безсънната нощ, гълтаха с широко отворени очи всичко, което им се откриваше за пръв път: високите здания, големите автобуси, релсите, които влизаха в самите улици. След малко се даде команда, всеки нарами своя вързоп, взе сандъчето под мишница и без да влизат в града, бързо поеа край станционните складове, по най-прекия път към тухларницата. На завоя две от децата се поспряха да погледат дрънчащия трамвай, който профуча край тях, после забързаха да настигнат другите и се изгубиха зад стената.

ПРОИЗШЕСТВИЕ

По пътя за село Горно Усое се клатушкаше файтон. Той взеше към далечното било на планината трима души от града: следовател, лекар и заместник-прокурор. Предния ден в селото се бе случило произшествие — внезапна смърт с белези на отравяне — и сега трябваше да се почне разследване, като се извърши и аутопсия на самото място.

Селото отстоеше на петнадесетина километра от града. Тръгнаха рано сутринта, като правеха сметка да се върнат към два-три часа следобед. Няколко дни преди това беше валил дъжд — пороен, майски дъжд. Но тоя ден небето беше синьо, измито, без никакво облаче, и едно ярко слънце режеше очите.

Пътниците, както обикновено става, отначало бодри и приказливи, полека-лека, люшкани от колата, потъваха в тъпа и приятна сънливост. На широкото седалище бяха следователят, слабичък, с изтощено лице човек, облечен в старо пардесю, стиснал под мишница кожена чанта, и докторът — къс, пълен, с голяма посивяла глава и изпъкнали очи, които му придаваха сърдит израз. Върху коленете си той крепеше тумбеста лекарска чантичка. От време на време следователят сгърчваше лице в болезнена гримаса и се размърдваше. Тогава седналият отсреща млад заместник-прокурор, стегнат в хубав пътен костюм и с цигара в уста, участливо се обръщаше към него, но не се решаваше да се обади. Той бе отскоро назначен в съда и още не бе се сближил с колегите си.

Градът отдавна се бе скрил зад първото възвишение. Файтонът се друсаше по разваления, цял в локви път, който лъкатеше между нивя с наведени класове, макове и метличини и наводнени ливади, заприличали на малки блата. Тук-там из тях бавно крачеха щъркели. От ширината лъхаше мирис на тиня и на трева.

В колата мълчеха. Младият прокурор за втори път предложи цигари на другарите си и те за втори път мълчаливо му отказаха. Нему бе малко неловко, че пуши сам, че настроението му е чудесно, всичко

му се вижда хубаво, ново — и тоя слънчев ден, и тия широки зелени места, — а на спътниците му, както изглеждаше, всичко това отдавна е омръзнало и като че те самите цели бяха вкиснати от досада.

При едно по-силно друсване следователят изохка и се намръщи повече.

— Нещо не ви е добре, колега? — съчувствено се обади младият човек.

Другият се понамести, затвори очи и отвърна:

— Ишиас... ишиас, младо. Да ти не дава господ! Вчера цял ден бях схванат, едва привечер ме поотпусна. Мислех днес да полежа... див занаят, докторе — изви лице той към доктора, — то и твоят не е за завиждане, ама нашият май държи рекорд!

— Рекорд... рекорд... — избумтя докторът. Той приказваше в скороговорка, като че хвърляше думите в залп, по няколко наведнъж и ги повтаряше. — Ти мене питаш ли? Нощес са ме дигнали в три часа... Виж, на прокурора — на прокурора му е добре... Хем ще си направи разходката, хем нищо няма да върши... Само сеир.

— Младото ли? — усмихна се едва-едва следователят. — Вярно, неговото е отсега нататък. Какво знае той още?...

Момъкът също се усмихна. Наистина той почти нищо не знаеше. Това беше първото произшествие, на което бе изпратен. Съзнанието за важността на службата, с която бе натоварен, се примесваше към това безотчетно чувство на здраве, на младост, на любопитство, което го изпълваше цял. Драго му беше всичко — земята, хората, целият свят — и му се струваше, че в тоя светъл, чист ден няма място за нищо лошо. Той несъзнателно се бе загледал към следователя и погледът му спря на шапката: вехта, малко изкривена в периферията, с петна на панделката. И изведнъж му дожаля. Тук беше целият живот на тоя уморен, болнав човек: оскъдицата, семейството, възрастта, примирението, в което е удавено всякакво бъдеще... Момъкът отмести очи и се вгледа в далечината. Не, все пак, въпреки всичко, денят е чудесен! Той поглади с длан бузата си: заранта не успя да се обръсне и това беше малко неприятно. Но бе оставил тая работа за след връщането — и без това от пътуването щяха да се измърсят. А тая вечер... Внезапна и приятна тръпка сви сърцето му. Тая вечер той имаше среща: една дълга, хубава любов щеше най-после да се разреши

окончателно. Той притвори очи, видя за миг лицето на момичето и без да съзнава, отново се усмихна.

— Ама наистина ли са го отровили оня? Да не е бил болен? Пък ние да блъскаме пътя на вятъра! — дочу той как избъбра неочаквано докторът.

Следователят мръдна рамене:

— Знам ли ги тия рогачи, докторе? И се трепят, и се тровят, пък и лъжат, колкото щеш... Получи се съобщение от кмета. Върнал се онзи де, умрелият, вечерта от кръчмата и цяла нощ се превивал от корем. По обяд — свършил. Преди това бил съвсем здрав. Имали стара кавга с кръчмаря за едно парче гора. Уж се били спогодили през този ден и вечерта се черпили по случая. Това е цялата история.

Докторът изръмжа нещо неразбрано, изгледа сърдито пътя, който леко слизаше надолу, и млъкна.

Неочаквано конете зацапаха във вода. Запръскаха кални капки, файтонът отведнъж хлътна в някаква мека яма и спря. Долчинката, през която минаваше пътят, се бе превърнала в блато. Колелата затънаха до главините, напразно файтонджията шибаше животните, викаше, ставаше на капрата — нищо не помогна. Колата се поотмести малко и повече затъна. Опитаха още веднъж-дваж да се изтегли — пак не успяха. Пътниците почнаха да се сърдят, времето минаваше, а нищо не можеше да се направи. Да слязат беше немислимо: няколко метра наоколо имаше дълбока до коленете кал. На срещния бряг се търкаляше счупено колело от селска кола. Очевидно и други бяха затъвали тук. Най-после файтонджията съобрази — възседна единия кон, успя да го разпегне и проклинайки пътищата и занаята си, тръгна да търси наблизко хора да му помогнат. Колата остана сред блатото като уродливо островче, осакатена, с един кон. От двете страни лежаха зелените полета и лека пара се дигаше от тях. Беше тихо. Далеч по друг селски път мърдаха двама-трима души. В небето пееха чучулиги. От време на време рояк мушици бързо прелиташе, увисваше за минутка във въздуха и наново се запиляваше нанякъде. На една близка могилка изскочи дрипаво козарче с торба, спря се и дълго гледа мълчаливо към файтона. После пак така изведнъж изчезна зад баира.

Пътниците, вече съвсем ядосани, току вадеха часовници. Най-сетне файтонджията се появи заедно с един селянин, който водеше чифт мършави волове. Човекът беше като волчетата си — дребен,

изкривен от труд — и вървеше съвсем неохотно. Тръгнал бе по своя работа, а сега трябваше да губи време тука. Но файтонджията го беше заплашил, че вози съдии, и, ще не ще, той остави колата наред път и тръгна да помага. Впрегнаха воловете пред конете, нагазиха и двамата в калта и след нови усилия успяха най-сетне да изтеглят файтона на срещния бряг. Оттук нататък пътят почна да възлиза, стана каменист и по-сух. Мина още час и едва към обяд стигнаха. Посрещна ги кметът заедно с един стражар от града и селския пъдар.

Селото имаше стотина къщи, пръснати безредно по стръмен склон, с една кръчма, с една синя църква и с училище до самия връх. Още щом файтонът влезе в уличката към общината, по вратите се показаха жени, плахи и мълчаливи, отнякъде изведнъж се явиха десетина мръсни, босоноги деца, а една групичка селяни, сбрани пред кръчмата, се раздвижи и тръгна към кметството. Кметът обясняваше наново онова, което бе вече съобщил в донесението, и сочеше кръчмата отсреща: ей там хе пили оная вечер...

Новодошлите се огледаха. Каменистият баир беше изобразен от горе до долу с жълточервени сипеи като скорошни рани. Кирпичените къщурки приличаха отдалеч на лястовичи гнезда, лепнати в малки, пусти дворчета, оградени с тръне. Мястото беше обезлесено. Само няколко отделни дръвчета зеленееха тук-там и огромното небе премазваше това голо селище със своя нетърпим блясък и го късаше на парчета тежки черни сенки.

— Първо, да идем да хапнете, господа — каза кметът, — че сетне кой знае дали ще можете обядва...

Влязоха в кръчмата, усойна и тъмна като дупка. Кръчмарят, едър, бял и тлъст човек, избърса една от масите и отиде да приготвя обяд. Наоколо насядаха селяните и се мъчеха да завържат разговор. Скоро пристигнаха пържени яйца, парче сланина и шише мътно вино. Заместник-прокурорът се обади изпитващо:

— От това същото вино ли пихте оная вечер? — и погледна под вежди кръчмаря.

— Същото, господин прокурор — отвърна човекът, като преглътна и бързо замига. — Виното... хе... виното е слабичко... за селяни хора... — помъчи се да се усмихне той. — Ама инак е добро...

Момъкът забеляза смущението му и веднага удовлетворен от проникателността си, реши за себе си: той е. Този човек е престъпник.

Той погледна другарите си, за да провери ефекта. Ала докторът съвсем не бе го чул, зает с яденето, а следователят, привиден, слушаше кмета, който шепнеше нещо на ухото му, сочейки с очи масата в ъгъла. Младият човек усети леко неприятно чувство — една смътна, безпричинна обида, смесена с нещо друго, без да разбира какво е то. Още от пристигането в село някаква неопределена тегота се плъзна в съзнанието му и от минута на минута го обсебваше като мъгла. Чувството на лекота и радост от заранта като че бе изчезнало, оставаше само слабо любопитство и дългът на службата. Той отново погледна другарите си и им завидя: те нито се вълнуваха, нито проявяваха нещо по-друго от обикновения професионален интерес на една привична работа. Той се смъмра сам, чукна чаша с техните и влезе в разговора им.

Обядът скоро свърши. Изпратиха стражаря и селския пъдар напред и следвани мълчаливо от неколцина селяни, тръгнаха да извършат аутопсията.

Слънцето се бе преместило още по-горе и печеше сега почти отвесно. Селото изглеждаше съвсем пусто. Някъде в другия край един петел изкукурига надълго. Когато приближиха къщата, зад плета на дворчето изведнъж се издигна силен рев от няколко гласа — див, еднозвучен, безутешен вой на животни. Умрелият беше вдовец и оставяше три сирачета — едно дванадесетинагодишно момиченце и две по-малки момчета. Те се бяха изправили до стената, сгъшени едно до друго, боси, мускореви, уплашени и от време на време почваха да реват внезапно и пак така внезапно млъкваха. Мъчно можеше да се повярва, че този дебел, грозен вой излиза от гърлата на тия деца. Би казал човек, че иде някъде отдалеч, от самите дълбочини на напуканата камениста земя. Докторът веднага разпореди да изнесат трупа на двора, облече престилка, сложи каучукови ръкавици и се намръщи. Кметът заповяда да отведат децата у съседите и стражарят се изправи до вратнята. Донесоха покойника, забулен с шарено платно, върху една стара, откъртена врата. Сложиха отдолу две газени сандъчета, следователят се натъкми на едно трикрако столче да пише, а заместник-прокурорът запали цигара и остана прав. Зад плета надничаха удължени, плахи лица на селяните. Беше горещо, светло и тихо, невероятно тихо. И пак някъде далеч, пронизвайки тишината, проточено изкукурига същият петел.

Докторът махна покривката и се наведе. Веднага една тежка миризма се издигна и се закрепил във въздуха. Човекът беше дълъг, слаб, с огромен, издут корем. Облечен във вехти селски дрехи и разгърден. Два кални, продупчени цървула, единият с развит навой, стърчаха напред. Лицето му — синьочерно, с набола, спъстрена брада, а над челото и отзад — рядка, сива коса, през която се виждаше жълтеникавата кожа на тила. Единият край на горната устна заедно с твърдия мустак бяха подвити нагоре и оголваха жълточерни зъби. Тая устна и изцъклените очи над нея придаваха на лицето му израз на хитра, зла усмивка.

Докторът сръчно разряза дрехите, разголи трупа и почна работата си, като от време на време спираше, за да диктува на следователя: „Мъж на около 40 години. Добре развит... Външни белези на насилие няма...“ Изведнъж се чу хръскане на разрязван хрущял. Заместникът, който бе впил очи в късите, изумително ловки ръце на доктора, потрепера. Гръдният кош и коремът бяха отворени като на заклан добитък. Една нова, още по-тежка миризма се разля и надви първата. По обвивката на разтворените гърди и корема се виждаше тънък, шафранен слой тлъстина, а ръцете на доктора шетаха между меки, мокри и страшни човешки вътрешности. Следователят продължаваше да пише спокойно, повтаряйки думите на доктора: „Така-а... подкожната тлъстина нормална...“, без да поглежда към трупа, отпъждайки сегиз-тогиз някоя упорита муха. Заместникът, стиснал уста, се мъчеше да диша колкото е възможно по-слабо, за да не чувствава тоя ужасен въздух, който проникваше чак до костите му. То не беше вече дъхът на разложение и гнилото, не, то беше страшната миризма на разтворена човешка плът! Младият човек побледня, устните му станаха сиви и с всички сили той се бореше да не припадне. Никога до днес не бе усещал нещо подобно. Преди години, на лекциите по съдебна медицина, той бе виждал наистина части от човешко тяло, но то беше друго. То беше някакъв кабинетен препарат, нещо, което нямаше нищо общо с живите хора, с живота изобщо. Нищо от това тук, което до вчера е било жив човек, като самия него, а сега лежеше изтърбушено, със зинала под ослепителното слънце утроба, в тоя селски двор...

Той измъкна бързо кърпичката си, силно напарфюмирана, закри лице и вдъхна надълбоко. То беше парфюмът на неговото момиче: тя

бе напръскала кърпичката, за да му напомня постоянно за себе си. За една минута като че му стана по-леко. После изведнъж смесването на благоуханието с отвратителния мирис го удари още по-силно отпреди. Той се облегна на стената, усети как става нещо вътре в него и разбра, че до края на живота си не ще се отърве от тоя ден.

В това време докторът режеше части от стомаха и червата, разглеждаше ги, миришеше, все така сериозен и сърдит. После отвори един буркан, който бе донесъл със себе си, и сложи там парчетата, за да ги изследва в града. Следователят, приведен на столчето, пишеше.

Младият човек не можеше да изтърпи повече. Той направи две-три крачки, видя разтворената врата на къщата и реши да влезе вътре, докато се съвземе. Още от прага го лъхна хладен полумрак и влага. Една мършава котка хукна изплашена и се скри в другата стаичка, отзад. Той спря сред широката одая с нечист пръстен под и огледа наоколо. Таванът, неизмазан, с греди, по които висяха торби, юлари и въжета, беше оплетен с паяжини. Насреща — един угаснал оджак с неизмита паница и две-три железни лъжици до пепелта. Надникна в малката стаичка — там бяха струпани стари козени черги, сечива, едно руно черна вълна. До вратата беше сложен ковчег за мъртвец от бели чамови дъски. През прозорчето вън блестеше слънчевият ден, а тук, в полутъмните ъгли, се гушеше безнадеждна голотия и запустение. Тук, ден по ден, беше живял своя живот онзи, който лежеше сега прострян вън. Тук щяха да продължат същия живот неговите деца, които виеха преди малко като добичета.

Момъкът поглади пламналото си чело, постоя още няколко минути и отново излезе на стъпалата. Докторът довършваше вече своята грозна работа. С игла в ръка той зашиваше кожата на обеления череп и отвореното око заедно с вдигнатия мустак все така зловещо му се усмихваха. После прибра разтворения корем и почна да шиє и него. В тази минута съвсем наблизо избухна отново одевешният вой. Всички стреснато извиха погледи към къщата. Под кирпичената ограда на дворчето се подаваха наредени една до друга, като че отсечени, трите глави на децата и викаха в един глас: „О-о-о-о!...“ С измокрени от сълзи, нечисти и ужасени лица те гледаха вторачено своя баща — оголен, отпуснат в ръцете на тия непознати хора, които го шиєха, подобно на чувал, напълнен със слама, — гледаха и виеха. Кметът изтича веднага отвъд, чу се глъчка и главите изчезнаха. Ревът

продължи още малко, заглушен, после полека-лека утихна. Докторът бе прибрал нещата си, запечатаха буркана и го предадоха на стражаря. Пъдарят поля от една стомна да си измият ръцете и следователят отиде да направи набързо пръв разпит.

— Ти, младо, няма ли да дойдеш?... — попита той.

— Аз... не знам... нали може и без мене, колега?... — почти с молба смотолеви момъкът. — Ще ви почакам с доктора... — И той издълбоко пое въздух.

Главата му шумеше, усещаше сърцето си в гърлото — бие до пръсване и го задушаваше. Неодолима умора натискаше тялото и съзнанието му, като че цял беше опустошен. Нямаше сили дори да мисли за каквото и да е.

Седнаха с доктора пред кръчмата да дочакат другаря си. Отсреща покрай плетищата бързо минаха две-три стари жени с воценици и стръкове зеленина. Пред общината стражарят оседлаваше коня си. След половин час следователят се върна, и поеха обратно за града.

Пътят беше поизсъхнал, вървеше все надолу и далечното поле се откриваше — спокойно, меко-зелено, оживено от лъкатушни пътеки, по които се мяркаха хора и добитък. Слънцето грееше полегато и разтягаше сянката на файтона по могилките. Двамата по-стари спътници вътре бърбеха, вече разположени и доволни. Свършили бяха работата си и сега им беше олекнало. Младият човек, стиснал устни, гледаше право насреща, в лицата им, слушаше думите, но всичко веднага отскачаше от него, без да го докосне — не чуваше нищо, не разбираше, скован в някаква остра и в същото време безчувствена напрегнатост.

Към залез колата стигна в града и спря пред съда. Сбогуваха се. Едва сега момъкът излезе от вцепенението, което го бе обзело още от селото. Той остана сам на тротоара и се огледа учуден. Кога бяха дошли? Колко време бе минало? А другото — онова там — истина ли беше, или си го е въобразил? Край него бързаха минувачи, блъскаха го, градът шумеше бодро, на запад небето пламтеше в мътноалени блясъци. От една близка пивница изхвъркнаха звуци от радио и мирис на печено месо. Той цял настръхна, извади машинално кърпичката си и веднага пак я натъпка в джоба. Отново отвратителната миризма, която мъкнеше със себе си, го блъсна в гърдите до задушаване. Без да мисли, той изтича до в къщи, изми се цял, смени дрехите си, избръсна

се: може би тоя кошмар ще се разсее най-после! Напусто. Сега неговото собствено тяло сякаш изпускаше същия мирис!

Той излезе отново и тръгна без цел, пушейки непрекъснато цигара след цигара, за да усеща само дъха на тютюна. Най-сетне спря в една градинка и седна. Тук беше сравнително по-добре. Свали шапка да разхлади челото си. Какво беше това наистина? Какво ставаше с него? Какъв е тоя дяволски ден? Всъщност нима всичко това беше един ден?... Колко отдавна бе заранта, когато тръгнаха от тия същи улици! Струваше му се, че дълги години го делят от горещата пладня там, в онзи селски двор. Толкова друг, уморен, увехнал се усещаше той сега.

Младият човек въздъхна безпомощно и вдигна, очи към небето. Денят угасваше — мек, прозрачен, прекрасен и безучастен ден. Едно усмихнато равнодушие лъхаше от зеленикавото вечерно небе.

И тая далечна, непостижима красота стопена в пространството, нямаше нищо общо със земята, с нещата, с хората и с неговите собствени, объркани и настръхнали мисли.

Край градината безшумно се плъзна елегантен, осветен отвътре автомобил. Някаква дама бързо мина по пясъчната пътека, спря на тротоара, за да начерви устните си, и изчезна. Далеч забумтя военна музика, отдалечи се, заглъхна. Каква неизразима нежност изпълваше тая майска вечер! А отгатък — там се давеха в кал, в немотия, и злодеяния... Това бе то, животът. А тая сутрин той искаше да пее от радост и възторг от живота! Как можеш да се радваш, когато там вият обезчовечени деца?...

Той погледна своите бледни, чисти ръце. И веднага пред очите му се мярна пръстеножълтият тил с оредели коси на покойника, двата пробити цървула, които стърчаха напред, лъскавите мокри вътрешности. Ето това пък беше човекът! Човекът — той самият или онзи там минавач, или другият след него... всеки, всеки!... Тая тънка, лъжлива обвивка, под която се крият куп вонещи нечистотии, това беше човекът! А светът нехаеше, светът въпреки всичко си оставаше същият. Хората имаха радостите, измамите си, тичаха, работеха, любеха... Любеха! При тая мисъл нещо смътно промърда в съзнанието на момъка. Какво имаше още?... Какво беше то?... Ах, да, срещата... Той имаше тая вечер среща. Тя го очакваше сега навярно и вече се сърди или безпокои. Из някаква безкрайна далечина изплува лицето на

момичето — мургаво, дяволито, с лек тъмен мъх на горната устна. После ръката — гола до рамото, пълничка ръка, която толкова пъти беше целувал. Внезапен прилив на безпределна погнуса и злоба кипна вътре в него, заля го цял и го понесе. Той затвори очи, процеди през зъби: „Подкожната тлъстина нормална“... — и скочи. Накъде?... Улиците шумяха от хора, светлини, трамваи. Но сега всичко беше чуждо, безсмислено и безвкусно, като че той идеше от някакъв друг свят.

1935

ПРЕЗ СТЕНАТА

Отивах за ден-два по работа в П. Влакът пристигна към обяд на малката П-ска станция. Едно шосе, което се превръща после в улица, води към два ниски хълма на запад, в чиито поли са струпани къщи. Това е градецът.

Беше сив, мокър ден. По земята лъщяха локви с отразено тежко, дъждовно небе. Есента бе настъпила вече и от полето лъхаше студена влага.

Един разглобен файтон ме понесе с трясък по дългата начупена улица. От двете страни се занизаха първите сгради на града: налбантници, дето подковаваха съборени като за клане волове, един моторен дарак с железен комин, дълбоки механи с разпрегнати пред тях селски коли. После улицата се стесни и закриви покрай дървени стобори с градинки и варосани къщи. Премина една фурна, една бозаджийница, магазин за галантерия, в който се продаваха и погребални ковчези. Деца се връщаха от училище, в ниското небе бавно се въртяха чифт гълъби, като че търсеха сушина да кацнат. На един ъгъл изникна неочаквано нова сграда с надпис: „Българска народна банка“.

Най-сетне спряхме на площада в центъра, пред хотела. Тук имаше още аптека с големи витрини, няколко магазина и в средата на площада — паметник от сив камък, който представляше войник в шинел, с пушка при нозе. Една редица изкаляни гъски с крясък се точеха зад него.

В хотела ми дадоха единствената свободна стая, вътрешна, с прозорец към задния двор.

— Имаме и други, по-хубави, ама като пристигна трупата, всички ги заеха — обясни ми момчето.

— Трупа ли? Каква трупа?...

— Ами — артистите... Те са вече цяла неделя тука... Представяват в читалището...

Стаята беше висока, гола, мебелирана само с легло, закачалка, маса и стол. Дървен умивалник закриваше до половина една врата към съседната стая. Беше непроветрено, хладно, като че необитавано от години, миришеше на прах и още — оная особена миризма на провинциалните хотели. Разтворих за малко прозореца. Отсреща на дъсчен чардак висеше юрган и един жълт старец, наметнат с кожух, седеше неподвижно на стол. В двора някой дялаше трески за огън; там беше кухнята на ресторана. По хълма в дъното пълзеше гъста мъгла.

Докато изваждах нещата от чантата си, някъде в другия край на коридора зазвъня електрически звънец дълго, настойчиво. Спря за малко и пак почна. Отново спря, изскърца врата и тънък мъжки глас се разля подчертано отчетливо, като на сцена:

— Ало! Хей, момче!... Ало! Няма ли персонал в това заведение?...

Навярно някой от пътниците-артисти викаше прислугата. Никой не се яви, вратата се затръшна и целият хотел отново притихна.

Вън почна да ръми, притъмня повече и като че всичко се сгуши. В това време от другата стая, през стената, се чу лек шум. Някой шляпаше с боси нозе, изтрака кана, заплиска вода, после се заотваряха някакви кутии и шишенца и скоро ситни стъпки от обувки затракаха по пода.

Аз тръгнах да слизам долу. Когато заключвах стаята, съседната врата се откряна, една млада, полуоблечена жена надниква отвътре, рече изненадано: „Ах!“, засмя се и веднага затвори вратата. Мирис на евтин одеколон лъхна и се разля в коридора. През тоя кратък миг можах да съзря само лицето на моята съседка — кръгло, розово, с полудетско закачливо изражение, и тъмноруси, закъдрени по краищата коси, които безредно обикаляха страните. Слава богу! В тоя мизерен хотел поне това съседство нямаше да бъде неприятно.

Долу площадът беше пуст. Два разнебитени автомобили бяха спрели до паметника и под единия от тях легнал шофьор поправяше нещо. Слугинче с голям чадър влезе в аптеката. Мина смяната на караула към затвора. На срещния стобор и при входа на хотела измокрени афиши съобщаваха за гостуването на пътуващия театър, който бе дошъл с най-разнообразен репертоар: „Трилби“, „1001 ноц или багдадският хамалин“, „Големанов“, „Процесът на Мери Дюган“, „Бялата гвардия“ и др., с балет, музика, специални декори и пр. Днес за

учащи се и гарнизона даваха „Хъшове“. Около текста на афиша бяха портретите на всички артисти, повечето от които с театрални имена — Светлов, Долински, Славин... Две големи снимки представяха „балетния ансамбъл“. Между жените-артистки веднага познах лицето на моята съседка по стая — госпожица Нели Зорина.

В ресторана тракаха чинии. До вратата, на една маса, покрита с афиш, бяха сложени билети и един момък с изпъкнала адамова ябълка, седнал зад масата, потракваше с червен молив и гледаше разсеяно навън. Вътре вече обядваха. В помещението, тясно и полутъмно, се носеше глъчка и мирис на варено зеле. В дъното беше тезгяхът, над който висяха две ленти лепило за мухи. Между тях, заграден като в рамка, съдържателят по ръкави нареждаше хляб, кърпи, вилици и от време на време предаваше с висок глас поръчки към прозорчето на кухнята. Две маси бяха заети от абонати-чнновници. На друга — трима местни млади хора, добре облечени, охранени, чукаха чашки ракия и нахално зяпаха към дългата маса отсреща, дето се събираха вече артистите.

Те бяха почти всички тук, насядали на обща трапеза, като голямо семейство. Начело — директорът на театъра, тъмнолик, посивял мъж, с типично, набраздено лице на стар актьор. Сложил рогови очила, той подробно изучаваше листа за ястията с израз на досада и презрение. До него беше жена му — ослепително руса, но с тъмни, подсенени очи, досъщ прилична на големите копринени кукли. Лице на Пиеро и на порочно момиче. Съпругът очевидно бе трагикът на трупата, тя — героиня за фатални роли. Помежду им три-четиригодишно момиченце, навярно тяхно дете, с вързана на шията кърпа, удряше с лъжица чинията си и хленчеше разглезено. По-нататък идеше друга двойка: тънък, плешив, безцветен човек, с ненормално изпъкнало напред чело и черноока, повехнала вече жена, с огромен бюст, изкуствена бенка над устната и стъклена огърлица. Това бяха резоньорът и жена му — някогашна „тигрица на сцената“, сега артистка за втори роли.

Директорът вдигна глава от листа, изгледа наоколо си и басът му прозвуча над масата:

— А къде, *sapristi*, е Жан?

— От един час си връзва връзката горе — обади се един къс, набит човек с месесто лице. Той седеше на ъгъла, чупеше сухи хапки и ги гълташе в очакване на яденето. Това беше комикът на трупата. От

време на време той правеше смешна гримаса към детето, което веднага му се изплезваше. До него, на срещнатата страна, бе наивката — моята съседка. Сега можах по-добре да я разгледам. Закръглена, усмихната, със зеленикави очи и чипо носле, тя тропаше по детски с крака под масата, бърбеше непрестанно, поправяйки рошавите си коси, и оставяше впечатление на пухкаво, весело котенце. Само гласът — малко дрезгав, алтов глас — и не твърде свежата кожа на бузите ѝ издаваха една младост, която преди време си отиваше. До нея бяха насядали трите дългокраки момичета от „балетния ансамбъл“.

Вътрешната врата, която водеше за горе, се отвори и въпросният Жан — първият любовник на трупата — се яви. Той спря пред огледалото — висок момък, с напомадени коси и остро лице, сякаш цялото му лице беше само профил, — поправи папийона си още веднъж, връцна се към масата и пропя изтънко:

— Mahlzeit.

После фамилиарно разбута балерините, седна помежду им, смигна на наивката, която му отвърна със същото, и зачука по чинията си:

— Ало! Персонал! Един вермут! Сек!

След това разтърка ръце над масата и отново пропя с тънкия си глас:

*Аз бродех самотен,
аз чезнех сиротен —
и мрак моите дни засени...*

— Божичко! Пак почва!... — запуши ушите си наивката и затропа под масата: — Моля ви се, дайте му нещо да яде, да пие — само да млъкне!

Младежът премрежи очи, протегна ръка към нея и продължи:

Докле не видях златокъдрата Нели...

— Стига бре! — викна престорено-сърдито момичето.

Но другият продължаваше:

*Докле не нарекох прекрасната Нели
радост на моите дни!*

Той спря, изблеци се, грабна вермута и го глътна с мляскане. После щипна една от балерините и разгъна кърпата за ядене. Никой не му обръщаше внимание, сега всички бяха вече съсредоточени в чиниите си.

Обядът се точеше така — бавен, шумно-афектиран, поради вниманието на околните маси. Възмуцаваха се от ястията, от виното, поръчваха специални порции и все пак челюстите непрекъснато работеха, раздвижвайки целите лица чак до скулите. От време на време гласът на директора се издигаше над масата и покриваше глъчката със своята плътна звучност. Говореха нарочно високо — за минали спектакли („Знаменито!“), за артисти от столицата, които назоваваха снизходително и интимно с техните умалителни имена, за гуляи в столичните заведения, в които бяха пръскали луди пари за шампанско, за жени, за автомобили...

Вън, на тротоара до прозореца, се въртяха двама-трима ученици, надзъртаха през стъклата и в очите им гореше скрито възжеление и почит.

По едно време от улицата пристигна измокрен, гологлав момък, с остра, щръкнала коса, в тънко палто, изнищено на ръкавите. Той носеше под мишница навито боядисано платно и дървен меч. Спря пред директора и му докладва нещо. Заедно с онзи на касата това бяха останалите членове на трупата, които изпълняваха най-разнообразни служби: домакини, художници, инспектори и когато потрябва — артисти.

— Добре, свършвай по-скоро, че ела после с Орловски да се нахраните — нареди шефът.

Човекът отново излезе. Дъждът се бе засилил, сегиз-тогиз някой минувач притичваше край стените или селянин с обърнат кожух прекосяваше площада.

Тук беше задимено, топло, сънливо-шумно. Времето сякаш бе спряло. Някаква гъста тегота се спускаше от потона и потопяваше

всичко — нещата, хората, звуковете. Би казал човек, че целият останал свят отдавна е угаснал, удавен във влага, и това тясно помещение тук се носеше бавно нанякъде като загубена лодка, бог знае де, в дрезгавината на един полуден, който нямаше край. Отсреща, на дългата маса, бърбеха, избухваха смехове, ръкомахаха. Но тъкмо това, повече от всичко наоколо, изглеждаше призрачно, неистинско, някаква лоша измислица, която напразно се мъчеше да стане живот. Тия прости уморени лица, тия евтини облекла с претенции на шик, тия гръмогласни, измислени имена, с които те се наричаха един друг, тия уста, раздвижени от непобедим апетит, които дъвчеха между два залька имената на Моиси, на Дузе, на Шаляпин — всичко това бяха гримаси от жестока гротеска, една абсурдна игра, която се повтаря всеки ден и смисълът на която не можеше да се проумее.

Аз скочих, отидох до вратата. Мина една кола със содени шишета. В съседната бърснарица едно канарче се убиваше да пее. Денят не беше весел, наистина!

След малко градският часовник удари два, учрежденията се отваряха. Тръгнах да върша работата си и скоро всичко се изтри от съзнанието ми.

Привечер дъждът престана. По главната улица се размърдаха хора. Пред читалището блесна глобус, представлението за гарнизона и за учащи бе почнало рано. Вечерях и понеже нямаше какво да се прави, тръгнах и дълго скитах из каменливите криви улички. Преди да се прибера, отбих се отново в ресторана, да пия кафе и да мине време.

Представлението се бе свършило и артистите вечеряха. Уморени, но още възбудени, с неизчистен грим, сега те бяха по-малко шумни. Към тях се бяха прикомандировали двама поручици, които също вечеряха и поръчваха питиета и цигари. Полека-лека настроението се повиши. Съпругата на директора загадъчно се усмихваше, моята съседка буташе с коляно единия офицер и викаше: „Екс!“ „Балетният ансамбъл“, кръстосал крак върху крак, пускаше колелца дим. Когато се качих в стаята си, отдолу дълго още се чуваха смехове и звън на чаши.

Събуди ме някаква странна, заглушена мелодия. Отначало не можех да разбера. В стаята нямаше никого. Погледнах през прозореца — вън се беше настанил един нов прихлупен ден. Мелодията

продължаваше. Ослушах се и разбрах: идеше през стената, от съседната стая. Сипкав женски глас извиваше не високо простичка, еднообразна, унила песен. Моята съседка бе станала, тропаше с токчетата си из стаята и пееше. То беше една известна, „шлагерна“ песничка, безвкусно сантиментална — някаква самота, която се оплакваше сама на себе си в пошли думи и съзвучия — напълно отговарящи на хотелската стая и на мократа есенна сутрин в тоя град. От време на време песента се прекъсваше от висока въздишка, после отново почваше. Имаше в тоя разбит, дрезгав глас нещо, от което полуздрачът в стаята се сгъстяваше повече и потонът като че слизаше и натискаше главата.

Неочаквано мелодията се пресече и в същия миг се превърна в бурно, неудържимо ридание. Сетне леглото изпраця под тежестта на тяло, което се строполява, и риданията продължиха — ту заглушени, ту по-силни. Аз скочих. Чувствувахе се, че тоя плач иде от най-последните дълбочини, че всяка отделна частица ридае, разкъсвана от отчаяние, което вилнее, помита и не оставя след себе си нищо. Изправен в недоумение сред стаята, не знаех какво да правя. Всъщност не можех и нищо да сторя. Но какво ставаше оттатък?...

Целият хотел мълчеше в тоя ранен час, никакъв шум. Само във в коридора чешмата капеше отмерено и напевно и една кола претрополя долу и отмина. А тук, зад стената, момичето продължаваше да се души от ридания, като че искаше и нямаше сили да спре тоя стихийен плач, в който се разрешаваше някаква огромна, премазваща мъка. Не зная колко време продължи така. Постепенно хълцанията станаха по-кратки и бързи, като спазми, преминаха в тихо стенание, докато най-сетне се чу една въздишка и всичко затихна. След няколко минути леглото скръцна, стъпките отново се чува, по-бавни, затракаха пак кутийки — навярно кризата бе преминала. Пазейки да не вдигам шум, аз бързо се измъкнах и слязох долу.

Денят беше пазарен. По разкаляната улица се нижеха коли с мокри чергила, товари дърва, селяни, които караха телета към кланицата, селянки с торба чушки или някое черно пиле под мишница — всичката оная селска беднота, която най-остро проличава в града.

Когато се връщах за обяд, още отдалеч забелязах пред ресторана някакво особено движение. Група хора се бяха спрели до вратата, говореха ниско, сочеха към стаите, клатеха глави. Вътре на дългата

маса, сгушени като изплашени животинчета, трите балеринки с кърпички в ръце тихо плачеха. Нещо се бе случило. Зад тезгяха съдържателят, по-оживен от друг път, разказваше на двамина любопитни. Приблжих се и аз. Наистина нещо лошо се бе случило: тая заран малката артистка от съседната стая се бе отровила... До късно тя не излязла от стаята си. Когато я потърсили и влезли вътре — била вече изстинала. На леглото ѝ намерили стъкълце от някакво лекарство. Отнесли я в болницата, но там само констатирани смъртта. Защо? Как?... Никой нищо не знаел. Не оставила ни една дума. „Снощи до късно бяха тук. Тя беше най-весела от всички — обясняваше човекът. После сви с недоумение рамене и се подсмихна: — А бе, артисти...“

Другарите на момичето, замаяни, като че изведнъж остарели, влизаха, излизаха, качваха се горе, отново идеха, изхлипваха съвсем неочаквано, сядаха тук-там и гледаха с невиждащи очи. Директорът, небръснат и още по-тъмен, пушеше цигара след цигара и устните му трепереха като на дете.

Привечер, с подути очи и отрупани с гергини, жените се упътиха за болницата. На шиите си бяха вързали малки парчета черен креп. Напред вървяха двете артистки, след тях трите балерини, хванати подръка. Тук нямаше сега нищо от снимките по афишите: това бяха куп бедни, разплакани жени, които отиват с цветя и вощеници при мъртвец. Една от балеринките беше с бели обувки — навярно те бяха единствените ѝ.

За вечеря голямата маса остана празна. Събрани в другия край на ресторана, мъжете пиеха ракия, мълчеха и пушеха. Жените ги нямаше.

Аз останах долу, докато почнаха да гасят лампите. Бог знае как щеше да се спи тая нощ.

На другата заран тръгнах рано за гарата. Студен вятър гонеше облаците. На изток небето се мъчеше да светне, но не можеше. По улиците хора бързаха за работа. Един училищен звънец биеше надалече. Пред магазина за галантерия и погребални предмети стоеше, вдигнал яката на изтритото си палтенце, момъкът с щръкналата коса от трупата, който се грижеше за реквизита. Той държеше в ръка симид и закусваше. Един дървен кръст бе изправен до стената и продавачът рисуваше с тънка четчица златни букви по него. Улицата закриви, изведнъж се разтвори и в дъното се показа червеното здание на

станцията. Скоро влакът пристигна, постоя три минути и отново потегли. На първия завой градчето се завъртя в мъглата и изчезна.

1935

ПОД СЛИВИТЕ

Разхождах се с Р. по шосето извън село. Беше топла априлска привечер. Селото — голямо, угледно, прибрано в полите на Балкана — се губеше в зеленината на току-що прецъфтели овощни градини. Тук-там някое закъсняло ябълчево дръвче розовееше като девойче. Шосето завиваше из малка клисура. Отстрани бърза рекичка вървеше успоредно с пътя и водеше до еднокаменна воденица, крива и побеляла като старец. Отгоре слизаше гъста букова гора, изрязана изведнъж с права линия, под която лъщяха влажни ливади. Това напомняше къдрава женска коса, подстригана над широки, закръглени плещи. Слънцето слизаше към хоризонта. Беше тихо. В прозрачния въздух сегиз-тогиз мълчаливо се стрелваше някоя птица или натезняла пчела бръмваше като струна и заглъхваше.

С Р. се бяхме срещнали случайно тая заран. Пътувах от София с автобуса дотук. От близкия околийски градец се качи възрастен господин с чадър, с чанта и с метнато на ръка пардесю. Седна до мене, заприказвахме, запознахме се и на края излезе, че сме били състуденти, че дори сме се знаели по име, без да се познаваме. Той също идеше тук по работа. Отседнахме в единствения хотел, обядвахме заедно, припомнихме си младите години. Той беше още строен, едва-едва посивял мъж, с енергични, малко груби черти, с провинциален дъх в облекло и обноски. Бивш съдия, сега адвокат, той се обръщаше към мене доста сдържано с професионалното „колега“. Ала от време на време една слаба полуусмивка преобразяваше изведнъж цялото му лице, като му придаваше неочакван израз на сърдечност и на мека горчивина.

При завоя на шосето пресякохме и поехме по селския път за ливадите.

— Хубаво, нали, колега? — спря се за минута Р. и посочи към полето, бледозелено, леко вгънато и осеяно тук-там с млади тополки. — Впрочем през това време къде ли не е хубаво — добави той.

— Хубав край наистина, плодороден, богат... Вие навярно често прескачате насам? И делата сигурно са добри?

— Дела ли? — Той ме погледна, усмихна се и поклати глава. — Аз почти съм зарязал занаята. Фирмата остана наистина, но само така, колкото да не забравям, че съм от колегията... Имам стотина кошери и няколко крави, с тях се занимавам. Сполай на бога, не мога да се оплача. Тази година пчелите презимуваха добре, пролетта обещава да е още по-добра, само някоя суша да не ни сполети през лятото — да видите какъв мед ще ви пратя в София — с дъх на четиридесет билки!... Тук прескачам честичко: участвам в кооперативната маслобойна...

От една невидима пътечка вдясно се показва забързала бабичка, запътена към царевичните ниви отсреща. Тя стигна на пътя пред нас и спря. Наближихме, жената поздрави с „добър ден“, ние отвърнахме. Тя остана пак спряна. Аз не обърнах внимание, но моят другар трепна, изви глава и рече:

— Минавай де, стрино! Защо чакаш?

Жената беше натоварена с тежка цедилка на гръб и носеше в ръка гърненце с дръжка отгоре, вързано с бяла кърпица на гърлото.

Тя отвърна, без да вдига глава, и по гласа ѝ личеше, че се усмихва кротко:

— На мъж път се не минава.

Моят другар нервно махна с ръка, дръпна ме и ние прекрачихме пред жената. Тя дочака да минем, отново забърза по пътечката и изчезна на завоя.

Продължихме бавно нагоре по пътя. Р. мълчеше. Веждите му бяха сбрани и една остра гънка свиваше устните му. Няколко минути минаха така. Най-сетне той спря сред пътя, обърна се и каза със сух, пресечен глас:

— Видяхте ли?... Не мога да понасям тоя нашенски обичай, не мога!

Аз го погледнах учудено.

— Да, да!... Наистина ви казвам, не мога!... По-рано и аз като вас не обръщах внимание, не забелязвах... Но от години насам, когато се случи такава среща, усещам — той спря една секунда и наведе глава, — усещам... срам, разбирате ли, срам, ей такъв, как да ви кажа, срам, който ме изгаря цял.

Той се изправи. Очите му светеха трескаво:

— Знам, знам, че се чудите. Но слушайте. Всеки нов път това ми възкресява една отдавнашна случка, една случка, за която не мога да си спомням без отвращение и срам за себе си и за мнозина още такива като мене... Ето на, скоро ще станат двадесет години оттогава, а аз още не мога да забравя. Никому не съм разказвал за това, а пък тая дребна случка стана, тъй да се каже, и завой на моя житейски път. Ще ви я разкажа, ако ви се слуша... Хем и ще ми олекне малко.

Пътят слабо слизаше към една широка падина, по която се удължаваха вече сенките на две диви круши. Той вдигна над челото си козирката на големия каскет, който сякаш го стягаше, и почна:

— Беше през войната, Европейската. Аз бях на фронта, офицер от школниците, командувах взвод, после рота и една нощ при контраатака една мина ме контузи тежко. Четири месеца лежах в различни болници и като излязох, пратиха ме заместник-прокурор в Х-ския военно полеви съд, в стара България. Разбира се, бях доволен: спасявах главата си поне за известно време, а освен това даваше ми се работа, близка с професията ми. В съда повечето колеги бяха като мене — запасни офицери, съдии или адвокати, били вече на фронта, ранени или заболели, или пък по-стари хора, негодни вече за строя. Животът ни течеше почти като в мирно време. Някои от колегите, уседнали тук по-отдавна, бяха довели и семействата си. С една дума, добре ни беше. Четяхме военните бюлетени, пращяхме ординарците си из селата да ни купуват контрабанда брашно и свинско месо, гледахме дела и чакахме без особено нетърпение да свърши войната. В хубаво време излизахме през празниците в околността. И там, из селата, на оня край, за пръв път узнах тоя народен обичай — жена да не пресича път на мъж. Видя ми се тогава — интересно, патриархално, трогателно и прочие...

През пролетта на последната година почнаха да се носят смътни, лоши слухове за фронта и за вътрешността. Някакви бързи, непроверени, но вероятни новини за предателство, за непокорство, за отказ на реквизиции... Четвърта година вече се воюваше — и вие знаете как! — страната беше изгребана до дъно, гладуваше се и на фронта, и в тила — нямаше нищо чудно, че тия слухове можеха да бъдат верни. Скоро и по нашите места станаха неприятни случки: няколко мандри, организирани за войската, бяха изпотрошени и

разграбени от гълпа жени. Бяха известните женски бунтове в оня край. Разбира се, нищо добро нямаше в това и след седмица всичко бе потушено, почнаха се арести, следствия, дела. И в края на септември един състав от нашия съд, в който влизах и аз като прокурор, заедно с неколцина цивилни адвокати от града, заминахме за едно от големите села, дето като в по-централно място щяха да се гледат три от образуваните дела. Обвиняемите бяха само жени — трийсетина на брой. Имаше и толкова свидетели. Един-единствен мъж минаваше и през трите процеса: игуменът на близкия манастир. Той се сочеше като подбудител. Две от делата бяха незначителни, третото беше тежко дело.

Беше едно чудесно есенно време. Слънчево, тихо, с просторни далечини, като че небето се беше издигнало повече, а земята бе станала по-широка от пожълтелите полета и планини. Нашето пътуване имаше характер на няколкодневна семейно-приятелска екскурзия. Всички бяха радостно оживени, зер това беше приятно разнообразие в монотонния ни провинциален живот. Имахме и дами. Председателстващият, стар местен адвокат, мобилизиран, беше взел жена си и дъщеря си. Един от съдиите, женен наскоро, водеше булката си. Пътувахме с влак до една от близките гари и оттам — десет-дванадесет километра с файтони.

Местата бяха хубави, но изгорени и пусти. През това лято имаше незапомнена суша и всичко — нивя, ливади, градини, и без това запуснати поради войната — беше напукано и опустошено като от пожар. Само селото, дето отивахме, скътано между два високи рида, с пълноводна рекичка, която никога не пресъхвала, приличаше на зелен оазис. Тук наистина беше една малка ханаанска земя. Околните села, дето бяха разрушените мандри, планински и бедни, тая година бяха особено пострадали. На километър от селото се намираще манастирът.

Цялото село беше потънало в сенчести, обширни сливови градини, с превити от плод дръвчета. В северния край пък хубави американски лозя пълзяха почти до върха на баирите. Всичко тук беше свежо, буйно, чувствуваше се труд, благословен с плодородие, и ти ставаше спокойно и драго. А! Какви чудесни места има нашата земя, колега! Ако не сте ходили нататък, минете някога така, за час-два макар...

Неусетно бяхме възлезли над ливадите, спряхме за малко и отново продължихме. Слънцето вече се скриваше. На двайсетина крачки по-долу някаква птица изтрака с клюн и във въздуха се понесе отчетливо и се застоя един странен металически звук.

— Та — поде той отново — докъде бях стигнал?... А, да. В селото, дето бяха дошли вече обвиняемите и свидетелите, всички от околните села, нямаше място за нас. Отседнахме в манастирчето — чисто, прибрано, с калдъръмен двор, обилна чешма и пет-шест стаи. Монасите бяха всичко на всичко трима: игуменът, обвиняем по делата, един смахнат послушник и магерът. Някои от нас все пак успяха да се настанят в селото, но за ядене се събирахме всички в манастира. А! Какви угощения бяха те, не мога ви описа! Клетият игумен, изгубил ума си от страх пред военния съд, се пребиваше да предугажда нашето чревоугодие. Че пилета, че кебапи, прасета, баници... просто да не повярваш, че българи могат да бъдат такива майстори гастрономи! И в онова гладно време, представете си!...

В началото аз се опитах да забележа на нашия председател, че някак не върви да гостуваме за храна на манастира: все пак игуменът беше подсъдим. Началството обаче ми се изсмя:

— Гледай си работата, прокурорче! Манастирът не е негов я! Какво? Щели да рекат, че дядо игумен ни е подкупил ли? Вятър! Ние можем и да ядем, и да пием, и пак да го отръшкаме, ако е виновен! Не бой се! А пък най-после на тръгване ще оставим някой лев на манастира...

Почнахме делата. В селото нямаше достатъчна широко помещение и понеже времето беше все така спокойно и топло, реши се да заседаваме на открито, в двора на общината. Така и публичността на заседанията щеше да бъде пълна. Дворът беше широка, сливова градина. Сложиха масите под дръвчетата, целите отрупани с узрели, кадифеносини, едри сливи. Отсреща бяха защитниците, зад тях накуп — обвиняемите, оградени със стража. Всички жени бяха в предварителен затвор, понеже не можеха да представят гаранции. Единствен игуменът беше на свобода. Зад обвиняемите и встрани беше публиката: нашите дами и няколко стари хора и деца от селото. В почивките на заседанието пресягахме и късахме сливи от нависналите клони. Привечер, като преустановявахме работата до другата заран, отивахме из лозята, дето имаше няколко вида чудесно десертно грозде.

Нали ви казах, това беше една великолепно разходка! Нашите дами пък, като им омръзна да „гледат съд“, изумени от плодородието на тия градини, решиха да си сварят мармелад. И след първия ден, до края на делата, не се вестиха. Ходили из селото, питали и намерили тави, делви, всичко, каквото бе нужно. Как няма да намерят, моля ви се! Цялото село беше зашеметено от страх, притихнало, онемяло. Първите две дела минаха в един ден — те бяха леки. Повечето обвиняеми бяха оправдани. Дойде третият процес, най-значителният.

Подсъдимите, възрастни четирийсет и пет, петдесетгодишни жени, признаваха всичко. „Тъй беше... Вярно... Събрахме се, грабнахме коя каквото може — брадви, лопати, мотики — и хукнахме към мандрата... Тъй... признаваме...“ Свидетелите също установяваха горе-долу фактите. Само че, признавайки, подсъдимите даваха някои подробности като обяснения за извършеното: от два месеца, още щом почнала реквизицията на млякото, за храна на всяко семейство било разрешено да се оставя само половин литър мляко дневно на лице. „Взеха ни житото, взеха ни царевицата, взеха ни добитъка. Едно мляко беше останало за децата — взеха и него...“ Ах, трябваше да ги видите тия български майки — едри, измършавели, пребрадени жени, с кръстосани на пояс ръце, със загорели каменни лица, — като разказваха за тия месеци, прекарвани само с малко коприва и половин литър мляко на ден! На четвъртата година от войната!...

Той се намръщи и нервно разтърси глава:

— Разбира се, тогава нито аз, нито другите виждахме това. То дойде по-късно, много късно, за съжаление! Мисля, че днес поне подобни неща не биха могли да стават... Но пак един господ знае!... А тогава — тогава за нас работата беше ясна: извършено бе престъпление, признато, установено, при това наистина тежко престъпление. Трябваше да има санкции за назидание. Аз поддържах обвинението, като намекнах за известно снизхождение. Защитата също молеше само за минимално наказание. Дойде време за последна дума. И тук стана онова, за което всъщност почнах да ви разказвам. Подсъдимите, една след друга, молеха за прошка. Игуменът повтори, че е невинен и чака оправдание. На края дойде редът на най-старата обвиняема, баба Рада, една посивяла, но още държелива жена. През целия процес тя беше съвсем спокойна, ала сега пристъпи една крачка,

явно развълнувана и побледняла. Тя преглътна няколко пъти, облиза напуканите си устни и с глух, дървен глас рече:

— Господа съдии! Каквото съм сторила — сторих го ей за тия сирачета... — И тя поглади със своята старешка, възлеста ръка главите на две пет-шестгодишни деца, които се бяха хванали за сукмана ѝ, дрипави, бледнички, с големи, уплашени очи. — Кога заминаваше за фронта, син ми ги остави на мене. Майка им умря преди четири години. На ръцете ми са порасли... Ако ме затваряте — затворете и тях с мене. На кого ще ги оставя в село? — И жената затрепера цяла като в треска.

Ах, колега, кой дявол ме накара да се обаждам тогава? Каква черна магия ни бе упоила всички в онова време? Скочих от стола си и я пресякох:

— Ти, бабо, много да не знаеш!...

Тя извърна към мене лицето си, засенчено от тъмната забрадка, взря се минута-две, като че не можеше да ме види добре, и отвърна:

— Какво знаяне, сине, ме е патило! Мене слънцето ми е притъмняло вече!

И изведнъж, докато разберем какво става, заклати се, отпусна глава и се строполи тежко на земята. Настана смущение. Заседанието се вдигна. Извлякоха жената настрана и с мъка я свестиха. Мина се известно време и четоха присъдата. Осъдителна за всички...

Той свали каскета, прокара длан по челото си и млъкна. После ме хвана за лакътя, стисна го силно и рече:

— „Сине!“ Разбирате ли, колега? „Сине!“ Ей тоя сух, откъртен глас и тая дума няма да ги забравя, докато съм жив!... И забележете — той почти изкрещя, — всички там ние бяхме мирни хора, добри синове, съпрузи и бащи, тил... Как става това, че понякога човек се увълчва дотолкова?...

Няколко крачки вървахме мълчаливо. Полето вече бе притъмняло. Тук-там се обаждаха щурци.

— Е, после?

— После какво?... На другия ден качихме се отново във файтоните и тръгнахме обратно. Беше пак хубава сутрин и всички бяха добре разположени. Само мене нещо ми беше чоғолно. Файтоните, отрупани с кошници грозде, пилета, делви мармелад, едва се мъкнеха. По едно време една от делвите се прекатури, цопна наред пътя и се

разпука. Веднага колоната спря, всички наскочаха от колите, извадиха лъжици, намериха отнякъде празна кутия и с ахкане и вайкане налякаха да събират каквото можеше да се събере от мармелада. Около половин час загубихме с тая злополука. През това време откъм селото се зададе и бавно мина край нас групата осъдени жени, обиколени със стража, запътени пешком към гарата... Сега разбирате ли защо не мога да понасям тоя нашенски обичай? Разбирате ли защо оставих професията и се занимавам с крави и пчели?...

Вечерта беше паднала вече съвсем. В селото заблещукаха светлини. Ние се връщаме бавно, без да говорим. Гората леко прошумя и лъхна хладина. От напречните пътечки наоколо се носеше глъчка и смях. Жените се прибираха от градините, дето бяха копали цял ден.

1936

ПЕПЕЛ

Те се качиха запъхтени, когато сирената даваше сигнал за тръгване.

След минута-две дървеният мост бе изтеглен и параходчето, което кръстосваше всеки час между Венеция и Лидо, се отдели от брега. Винтът весело зашумя, около него кипна бледозелена пяна, островът изведнъж се отмести, заплува надясно и почна да се смалява заедно е всичко върху него — алеи, пъстри бараки, вили и грамадните хотели в дъното. След малко заливът се откри неочаквано, блеснал в летния следобед и слят на изток с освободеното от брегове море.

Палубата беше претъпкана от хора. Местни жители с кошници и вързопи, които се връщаха от града, група провинциални ученици с двама католически духовници, немски екскурзианти — мъжете с цветни очила и кодаци през рамо, жените в шемизетки и ниски токове, младежи с широки рамене на палтата и с по два дълги косъма вместо мустаци — цялата оная международна, средна ръка публика, която се среща през лятото по всеки известен европейски курорт. До комина, седнали направо на пода, двама работници-италианци разгъваха омазан вестник и почваха да се хранят. Лекият ветрец от движението довяваше мирис на море и праскови, смесен с дъх на евтин салам.

Двойката, която се качи най-после, се огледа. Всички скамейки под тентата и до парапета бяха заети. Те се промъкнаха, през навалищата към носа на параходчето. Отсреща Венеция изплуваше в привечерното небе като огромен розов медальон в рамка от синьозелен емайл. Слънцето, слязло вече над хоризонта, огря стройната моминска снага на младата жена, облечена в изискано проста светла рокля, и запали златен блясък в тежките ѝ тъмноруси коси. Мъжът, едър, с грубичко, но приятно лице, в пътен костюм и без шапка, се бе загледал вдясно. После той се обърна към младата жена, протегна ръка и посочи нещо. Параходчето минаваше край градината на брега и сред гъсталака се мярна мраморният бюст от паметника на Вагнер. Младата жена свали тъмните очила за слънце и лицето ѝ се откри — цялото озарено

от две големи сивозелени очи. Тя направи една крачка, загледана към брега, който бързо бягаше назад. При това движение усети, че настъпва някого, дръпна се и без да поглежда, рече машинално:

— О, пардон!

Мек, малко заглушен мъжки глас веднага отвърна:

— Prego, signora!^[1]

След един миг същият глас, вече изненадан, възкликна:

— Ама — вие?... Весела? Госпожица Весела Мерджанова, нали?...

От скамейката до парапета изведнъж пъргаво се дигна мъж и се изправи пред нея, слабо наклонен напред и с къса луличка в ръка. Тя сбърчи вежди за минута, вгледа се, трепна и силно поруменя. После веднага се усмихна цяла, сякаш всичко — лицето, косите, дрехата се засмяха, но тутакси се сдържа и само тихо извика:

— А!... Значи... вие... вие сте тук!...

Обърна се към спътника си, който гледаше недоумяващ тая бърза сцена, и добави:

— Киро, запознайте се... Господин Рашев, художник, мой съкурсник от академията... Моят мъж — доктор Аврамов.

Другият се поклони още веднъж и любезно подаде ръка:

— А, така!... Enchanté^[2]... Драго ми е — нали така беше? — обърна се той усмихнат към двамата. — Малко съм забравил български...

Сега двамата го огледаха набързо. Мургав, с отметнати назад черни коси, с тънка, стройна снага, в хубава риза и палто под мишница, той се усмихваше насреща им и две дълбоки бръчки около устата мърдаха иронично и нервно. Под гъстите вежди, също така подвижни, блестяха живи черни очи.

Съпругът, коректно любезен, но сдържан, мълчеше. Той не обичаше твърде такива внезапни втурвания. Без да имаше някакъв определен ред, все пак нещо се разбъркваше. А тия стари познания на жена му с хора от тоя чужд за него, тъй наречен артистичен свят, винаги му бяха неприятни и стесняващи. Тя, да, тя се разбираше добре с всички, но той нямаше общ език с тях. Ала новият познат бе така простосърдечен и обезоръжаващ, така подчертаваше вниманието си към него, че скоро разговорът потече непринудено и леко.

— Да, излязох най-после и аз... — отговаряше на някакъв въпрос младата жена и бог знае защо думите ѝ внезапно се пресякоха. После погледна съпруга си и добави: — Моят мъж не можеше да остави в първите години пациентите си. Но това лято се решихме. Да... Бяхме в Берлин, в Париж. Стояхме седмица в Рим, отбихме се и във Флоренция. Тук сме от три дни и сега се връщаме в София. Домъчня ни вече, оставили сме там дъщеря.

Параходчето приближаваше дебаркадера до пиацата. Лагуната лъхна своя мирис на тиня. Откъм площада идеше равна и мека глъчка. Слязоха на кея и тръгнаха бавно из космополитната тълпа.

Мургавият мъж бърбеше непрекъснато, трескаво оживен, усмихнат и приведен напред, за да може да гледа двамата в лицата. Вървежът му бе малко нехайно-ленив, като моряк на суша. Някои от минавачите — важни, солидни чужденци — го поздравяваха любезно, други — бедно облечени местни хора — махваха с ръка:

— Ciao, Paolo!^[3]...

Той почти не отвърщаше, потънал в радостно възбуждение от срещата.

— Слушайте... Останете още един ден тука. — Очите му все така дяволито се усмихваха, но в удължените бръчки имаше нескрита молба. — Хайде, господин докторе, решете! Само един ден! Ще ви покажа толкова неща: познавам Венеция по-хубаво от София!... И за мене ще бъде... как беше? — да, празник, празник!... Знаете, няколко години вече не съм срещал компатриоти!...

Докторът погледна към жена си:

— Най-после, ако иска Веса...

Тя отпусна клепачи, не отговори веднага и после уморено промълви:

— Да... Как?... А, не, не!... Ще си вървим... Детето ни чака. Не бива! Ще си тръгнем тая вечер, както бе решено... Куфарите са стегнати, в хотела знаят...

Изви очи към морето, после се обърна към художника и дълго, мълчаливо го погледна.

Неговите очи срещнаха тоя поглед също тъй мълчаливо и лицето му отново се промени и посърна внезапно:

— Тогава позволете ми тая вечер да бъда с вас... докато тръгнете за гарата... Имате още няколко часа, ще вечеряме заедно. Ще направим

след това един малък тур с гондола... и после — ще вземете параходчето за гарата... Ще ми позволите, нали?... Най-сетне аз съм indigène... как се казваше това? — Да, тукашен... вие сте ми гости. А имам и още една причина — той се засмя съвсем по детски хитро, — после ще ви я кажа...

Бяха стигнали до кампанилата, той спря за минута и добави:

— Сега аз ще отскоча за десет минути наблизко — бях дал среща някому, трябва да се обадя. Вие, ако искате, отбийте се в хотела. Ще се намерим ей тука, под часовника.

И със своята разклатена походка и шапка в ръка той се мушна в навалищата. Те тръгнаха бавно, без цел, из тесните улички, окичени с евтини сувенири, спряха на някакъв ъгъл пред една Мадона с кандило, после завиха наново към площада. По пътя в една книжарска витрина докторът съзря нова книжка на медицинско списание и влезе да я купи. Младата жена направи две-три крачки из уличката и разсеяно погледна в насрещното кафене. Неочаквано стори ѝ се, че вижда вътре познат силует. Взря се: да, не бе се излъгала. Той беше. Гърбом към улицата, той разговаряше с някаква жена — стройна, с платинови коси, с незначително кукленско лице, смръщено сега в зла и капризна гримаса. Той дълго обясняваше нещо и в позата му, в приведения гръб, в безпомощно разперените ръце личеше смущение, приниженост, молба. Тая малка сцена, зърната за миг, прониза сърцето на младата жена с неочаквана остра жалост. Тя бързо се дръпна да посрещне доктора, който идеше. Заобиколиха още през една-две улици и след няколко минути се намериха с другия.

Седнаха в едно кафене под колонадата. Небето потъмня и се избистри. По корнизите се настаняваха гълъби, готвейки се за сън. Големият оркестър на площада свиреше увертюрата „Кориолан“. Топла прозрачност бе потопила пространството и нещата се обезпльтяваха. Огромният четириъгълник на площада приличаше на инкрустация от патиниран метал. Нямаше гърмол на улица — трамваи, автомобили, коли, — само мек шум на стъпки по плочите и пърхане на криле.

Те седяха мълчаливи, пронизани от тая въздушност, лекота и успокоение, в което няма място за никаква мисъл и което е може би истинското щастие. Оркестърът завърши и във внезапната тишина се чу в далечината сирена на параход, който заминава.

Докторът, изпил вече два коктейла, се разчувствува:

— Погледни, Веса... — Той посочи с ръка неопределено. — Хубаво, нали?...

Другият, приведен на една страна, оправи падналите си коси и се усмихна с изгаснала между зъбите лула.

Младата жена трепна, затвори очи за миг, като че се връщаше от някакво далечно вътрешно пътуване, и рече:

— Какво каза?

— Виж, казвам, колко е хубаво! Като сън...

Тя погледна към тях, после наоколо и устните ѝ се свиха беззвучно.

Сън?... — поклати глава тя, без да отговори. Какъв сън, боже мой? Та всичко тук беше истина, жестока истина. Тя изви очи към двамата мъже, като че сега ги виждаше: как бе станало, че те тримата се бяха събрали в този прекрасен и тъжен град?

Сън? Тоя вкус на пепел в устата ѝ, медицинската книжка в джоба на мъжа ѝ, жената с обезцветени коси от кафенето, влакът в единадесет и четиридесет минути тая вечер?...

Донесоха нови питиета. Художникът извади лулата си, наведе се доверително към доктора и усмихнат, поде:

— Знаете ли, господин докторе, аз имам дълг към вашата госпожа... Да, да... дължа ѝ от осем години двадесет лева. Затова тая вечер сте мои гости. Искам днес да си платя дълга...

Докторът се усмихна въпросително, младата жена отвори уплашени очи.

— Чакайте!... Преди осем години — продължи той — бяхме заедно студенти в академията... Бо-з'Ар, в София. Аз живеех тогава... но по-добре да не ви разказвам как. Както повечето другари... Нямам родители, издържах се сам... — Той се подсмя късо: — Ха! Веднъж не бях ял два дни и макар да ме беше малко срам... но бях много гладен, *vi assicuro*^[4] — поисках няколко лева в заем от Веса Мерджанова — вашата госпожа, — тогава госпожица Мерджанова. Тя имаше домашни, минаваше за охолна, на вечерен акт често ни черпеше с цигари и кифли... Та тогава тя ми даде двадесет лева. Двадесет лева в онова време бяха за мене пари за цели три дена! Разбирате ли? А аз — така и не и ги върнах. Сега ще ми позволите да платя дълга си.

Той се смееше стеснено, а върху лицето му бе изписана нежност.

Младата жена изведнъж пламна:

— Как не ви е съвестно да съчинявате такива небивалици!... Няма нищо подобно, нищо такова не помня! Изглежда, че сте останали все същият, да поставяте другите в неловкост!...

— Вярно, господин докторе! Честна дума, така беше! А аз — обърна се той към нея и гласът му внезапно стана глух и несигурен — не съм, не съм, госпожо, същият!... Сега аз имам достатъчно пари, зная всички валути и бърба няколко езика...

Тя потърка челото си и отново млъкна, отсъстваща.

Как хубаво помнеше тя тая малка някогашна случка! Тя смяташе, че той я е забравил, и от това се чувствуваше още по-добре. Оная далечна, студена и мокра вечер, когато той, свит в изтънялото си палтенце, потъмнял от изтощение, полушеговито-полусмутено ѝ поиска няколко лева „до утре“ — за цигари... То беше най-скъпият спомен за нея от онова време. Той беше толкова неин, интимно неин... Защо сега той го излагаше на показ?...

Вечеряха в една гостилница на тераса с лози и нарове. Имаше само неколцина гости, беше хладно и тихо. Мълвата на града стигаше дотук заглушена. От време на време от лагуната, като ветрец, долиташе звън от дайре и пиано и два-три гласа, които пееха: „Ямбо! Ямбо!...“

Докторът, очевидно доволен от заведението, от срещата с тоя чудноват, но забавен човек, и най-вече от решителния отказ на жена си да останат и утре тук, изведнъж стана много любезен с новия познайник и сега двамата вече разговаряха като отдавнашни приятели.

Художникът сложи ръка върху ръкава на доктора:

— Знаете ли, докторе, какви великолепни неща имаше вашата госпожа в академията!... Какви етюди на животни! Линия, експресия, ритъм!... Просто — шедьоври! Ние, мъжете, ѝ завиждахме!... Работите, нали, още? — изви глава той към нея.

— Оставете мене... Вие, вие кажете какво правите!

— Аз?... Ха! Когато заминах от България, оставих на вратата на стаята си бележка — нали знаете как търговци и адвокати пишат: „Ще се върна след десет минути.“ Аз писах: „Ще се върна след десет години.“ Осем вече изтекоха. Но и след още осем няма да се върна... Какво правя ли?... Тук съм от май до октомври всяка година — рисувам портрети от натура на плажа на „Excelsior Hôtel“ и „Palace“ в Лидо... Американци, англичани, немци... Портретист на световните

магнати в къпални костюми... Зиме — в Париж, Берлин, Лондон — пак портрети на познатите на тукашните клиенти... Не мога да се оплача... гешефтите са добри... Но когато дойдох, в самото начало, бях фотограф тук, на пиацата... Дори съм записан и днес в синдиката... — засмя се той и напълни луличката.

— А за себе си какво работите? — запита докторът.

— Ха! Опитвам, разбира се... — кимна той, — но още всичко не е за пред хора... Тепърва трябва да се учи!...

— Как тепърва? — възкликна младата жена. — Та вие в София имахте чудесни неща!...

— Ах, оставете, оставете! — махна с ръка той, стеснен и поласкан едновременно. — Един американец, фабрикант на безопасни карфици, бях му направил два портрета, меценат, искаше да ме води в Щатите. Купи няколко от последните ми неща, направил там изложба за моя сметка. Писа ми, че имала успех. Прати ми даже списание със снимки и отзиви... Вятър! Това е още — apprenticeship^[5], да, учене на занаята — аз сам го зная. Ако ви интересува, имам няколко снимки, ето, вижте. — И той извади от джоба си дебел плик и им го подаде.

Тя жадно го пое, извади картончетата, потъна всецяло в тях. Ала постепенно ръцете ѝ почнаха да тръпнат, мраз пропълзя по цялата ѝ снага, стори и се, че ей сега ще изкрещи от мъка. Какво беше това? Какъв зъл бог се бе подиграл тъй чудовищно? В тия сухи линии, в тия безжизнени образи, които той сам все пак си позволяваше да показва, нямаше ни троха от онова богатство, с което той се бе явил някога като княз между просяци! Някакви безпомощни гърчения, безвъзвратно мъртви усилия, очевидни за всички, освен за него самия. Клетият, клетият!

Очите ѝ се изпълниха със сълзи. Тя подаде снимките на мъжа си, не продума нищо на другия. Той разбра, изви глава настрана, пусна кълбо дим, после сухо се засмя.

— Да, докторе, изкуството е тиранин, иска само него да слушаш... А аз трябва да печеля пари — и печеля добре. Знаете — дигна глава той и в очите му отново светна усмивка, — аз имам син, петгодишен син. Сега е в Тирол, в един пансион. Трябва да печеля за него...

— А, значи, и вие сте свили гнездо? — тихо промълви младата жена.

— Гнездо? А, гнездо, вижте — засмя се мъжът, — нямам. Син имам, да. Майка му избяга на третата година с един аржентинец. И ние сме сега само двама — момчето ми и аз. Но scusati signori^[6]... Извинете, аз много се разбъбрах. Да станем, ако обичате. Иначе не ще има време да се поразходим.

Синя прозрачна мъгла обвиваше града и морето. Месецът, скрит зад Санта Мария делла Салуте, не се виждаше.

— Джулио! — извика художникът. Една гондола мръдна от кея и се доближи.

— Ние сме приятели с него — добави мургавият мъж, каза нещо по италиански на човека и се обърна към другите:

— Заповядайте!

Гондолата изви и заплува с мек шум. От водата идеше мека хладина и младата жена потръпна.

— Трябваше да вземеш горна дреха — каза съпругът.

Другият веднага скочи и метна палтото си, което още държеше под мишница, върху раменете на жената:

— Позволете... Аз и без това не го обличам.

Тя не отказа и затвори очи. От дрехата лъхаше слаб мирис на лула, смесваше се с тръпчивия въздух и влизаше като умора в цялото ѝ същество.

Гондолата плуваше из Канале Гранде, после зави в тесни напречни канали, тъмни, потайни, с тежка, нечиста вода, с гербове на порталите, с малки вътрешни градини, дето високи кипариси се изрязваха над почернелите зидове. Мълчаха. От време на време художникът разменяше полугласно една дума с лодкаря, после сочеше някоя мъртва къща: „Тук е живял Тиеполо... В тая църква има фрески от Веронезе...“

Отново излязоха на Големия канал и при моста на Риалто спряха при едно блеснало кафене. Келнерът донесе ледено в гондолата, после отново потънаха в мрака на заспалите канали. Светът бе изчезнал сега и всичко наоколо нямаше нищо общо е живота. Те самите бяха само образи на нечие въображение, които тутакси ще се стопят в зеленикавия мрак.

На един ъгъл гондолата изведнъж зави и опря до стъпалата на осветена порта. Незабелязано бяха стигнали до техния хотел.

Художникът скочи, помогна им да слязат и се поклони, смутено усмихнат:

— Finita... Благодаря ви много за тая вечер! Сега имате още един час до влака... Благодаря! Добър път, господин докторе! Добър път, госпожо!...

Тя усети пак познатото здраво стискане на тая жилеста, нервна ръка. Той се наведе, долепи устни до нейната ръка и още веднъж рече:

— Благодаря!

Влакът излезе изпод стъкления покрив на гарата и затрака по насипа. Блясъкът на града изведнъж се отдалечи. Отляво и отдясно бягаха цветни огньовце, силуети на гемии и товарни моторници.

Те бяха сами в купето. В дъното на вагона шумна компания италианци се черпеха с кианти и викаха. Младеж в униформа на военен авиатор мина с чанта в ръка и се настани в съседното отделение.

Докторът разкопча яката си и въздъхна доволно:

— Слава богу! Ще можем да поспим тази нощ...

Тя се бе отпуснала в насрещния ъгъл и гледаше в прозореца. Трясъкът на влака, бързо бягащият бряг, високият чужд говор във вагона — всичко се сливаше в едно-единствено усещане на глуха болка, като стар зъб, който издълбоко се обажда.

След няколко минути влакът спря на Местре. Отсрещната вратичка на купето шумно се разтвори и вътре влезе петнайсет-шестнайсетгодишно девойче с шапчица на ученичка и две кестеняви плитки коси, увиснали до ушите. На перона го изпращаха цяло семейство със съвети, заръки и шеги. Подадоха оттам едно куфарче и влакът отново зафуча в нощта. След малко момичето се обърна, огледа спътниците си и полиците за багажа. В тоя миг пред него вече стоеше изправен момъкът с униформата от съседното купе и усмихнато предлагаше да нагласи куфарчето ѝ. Девойчето го изгледа хитро, кимна, погледна нашивките му и седна в ъгъла също полуусмихнато. Момъкът се настани насреща ѝ и един полугласен разговор почна веднага.

От своя ъгъл в другия край младата жена наблюдаваше тая обикновена пътна среща. Момичето беше стройничко, с нежни, почти

детски нозе, но с развит бюст. Момъкът имаше неприятно голяма, като че раздрана, плътюдна уста. Скоро се разбра, че тя се връща в Триест при родителите си, че тук е била на гости за две седмици. Той отиваше наблизко, само до Портогруаро. Не се мина много, и младият човек се премести до момичето и зашепна нещо. То отвърна с тих, гръден, предизвикателен смях, отмятайки назад падналите на лицето косички.

Морето се бе скрило вече, влакът тичаше из равнината и във пробягваха тъмните редици на черничевы градини. В дъното на вагона продължаваха да разговарят високо, като че се караха. Докторът, несмуцаван от шума, дремеше полулегнал. Младата жена затваряше очи и се силеше да заспи, но напразно. Остра, болезнена бодрост я дърпаше изпъната и без да ще, тя гледаше към другия ъгъл и се занимаваше с двойката. Сега вече момъкът бе прегърнал с една ръка момичето, с другата държеше лицето му и го целуваше дълго, последователно, методично. Те не се стесняваха никак, като че бяха сами в купето. От време на време той поглеждаше часовника на ръката си и увещаващо момичето за нещо: навярно настояваше да слезе с него. Но девойчето всеки път засмяно и упорито повтаряше: „No! No!“ — клатеше глава и отново се притискаше към него като чувствено животинче.

— Боже мой, колко лесен всъщност бил животът! — мислеше младата жена, обръщайки се към прозореца. Едно объркано чувство — на погнуса, на потайна завист, на яд към себе си тъкмо за тая завист, на безутешност — се издигаше в нея и запушваше гърлото ѝ. Изведнъж тя усети на дланта и пръстите си тръпката на силно многозначително ръкостискане, притвори очи и стори ѝ се, че чувства отново на устните си неговите горещи влажни устни — веднъж, дважд, три пъти! Това бе то, всичко, тоя блед, почти никакъв спомен от оная дълбока, парлива, единствена в нейния живот, скривана дори един от друг двегодишна тяхна история, в онова далечно време! Тия бързи, мълчаливи целувки във вечерта на неговото заминаване, което приличаше на бягство. Защо беше всичко това?... Защо?... Всички тия глупави спомени, тая случайна среща тая вечер в града и тая мъка, с която тя се връща и която — тя знаеше това — ще угасва незабелязано, всеки нов ден по-слаба, докато изчезне най-сетне и в душата ѝ остане съвсем празно...

Влакът изсвири пред Портогруаро. Когато спря, момъкът с чанта в ръка отвори вратичката, хвана момичето и го притегли да слезе. То се дръпна разчорлено, зачервено, усмихнато, затвори вратата и се изправи на прозореца, махайки с ръка. Когато колелата затракаха отново, отвори чантичката си да се огледа, оправи коси, напудри се. Сетне извади сандвич и портокал и закуси. На гарата в Триест тя слезе, хвърли се на шията на една повехнала, прилично облечена жена, навярно майка, която я чакаше, взе я подръка и се отдалечиха, бърбейки високо и весело. Шумната компания италианци също слезе. Вагонът изведнъж затихна — сънлив, печален, както е винаги късно нощем на гари, дете пътниците повече слизат, отколкото се качват.

Скоро машината запухтя по стръмнината нагоре, към границата. Младата жена гледаше как се топят в далечината пръснатите светлилки на пристанището, как морето постепенно се слива с мътномлечното небе. Там, в тая неясна далечина, потъваше, неоставило никакъв спомен, всичко, което бе живяла, видяла, чувствувала през тия тридесет-четиридесет дни: градове, места, музеи... всичко изчезваше някъде, изгубило всяка цена, и най-чудното бе, че в душата ѝ не трепваше никакво съжаление. Тя се опита да си припомни някои неща, отделни подробности, и усилията ѝ бяха немощни, без желание, вдървени от някаква вътрешна тъпота. Само тоя следобед, тия няколко нощни часа във Венеция изпълваха съзнанието, унищожаваха без остатък всичко друго, бяха като че единствената, неподозирана за нея цел на това мечтано пътуване. Но това съзнание не раждаше никаква радост, нито дори остра мъка: то беше окончателно опустошение.

Съпругът, вече удобно лепнал в празното купе, спеше отсреща. От полуотворената му уста излизаше тихо съскане на здрав, уморен човек. Тя погледна това спокойно, грубо лице с набола, небръсната от вчера брада, съзря скъпата автоматична писалка, която се подаваше от горния джоб — и внезапно нещо съвсем чуждо, почти враждебно, примесено със смътно чувство на противност, се плъзна в сърцето ѝ. Изведнъж се усети съвсем сама, като в непозната страна, откъсната от всичко, което бе имало някаква цена за нея. Това беше страшно: тая полубяла преваляща нощ, тоя заспал влак, който я водеше нанякъде. Къде?... Тя потърка чело, струваше ѝ се, че трябва да намери една последна опора. Отвори чантичката си, извади портрет на тригодишно засмяно дете, загледа се в него. И отново (какво чудовище съм аз! —

помисли в същия миг тя) нищо не помръдна в нея, в тая тъмна, хаотична дълбочина, дето тя сама не можеше да проумее какво има. Едно-единствено усещане само я премазваше всяка минута по-пълно: всичко — всеки ден — и утре — всички дни, целият живот е безвкусен и пошъл, а самата тя — увехнала, зла, изпразнена като гумено балонче, което неочаквано са пробиха.

Вън почваше да се съзорява. Сива дрезгавина висеше над тъмната земя, из която запъхтян влакът едва-едва възлизаше. Постепенно зад прозорците се откри камениста сивобяла местност без селища и зеленина. Разхвърляни тук и там скали стигаха чак до хоризонта. Небето беше ниско, безслънчево и студено и над този бездушен пейзаж бавно слизаше един мъртвороден ден.

1937

[1] Моля, госпожо! ↑

[2] Очарован. ↑

[3] Здравей, Паоло! ↑

[4] Уверявам ви! ↑

[5] Чиракуване. ↑

[6] Извинете, господа! ↑

НЕВРАСТЕНИЯ

Доктор Н. затвори вратата с въздишка, като че искаше да отдели от себе си целия останал свят. Седна на стола и уморено отпусна клепачи. Слава богу! Свърши се и това — утре се връща обратно. После изведнъж сви лице в кисела гримаса. „Какво ли пък толкова ме чака, та съм се разбързал?... И тук, и там все същата история!“ Пред очите му още се въртяха двамата колеги — единият нисък, с брадичка, упорит и досаден като всеки стар провинциален лекар, другият едър, розов, добродушен момък, който повече мълчеше. От тоя час с тях му стана още по-блудкаво.

Бяха го викнали от София с телеграма за консултация в тоя провинциален градец, дето бе пристигнал преди два-три часа. Болният беше богат астматичен фабрикант, познат пациент от по-рано. Не можеше да откаже, а, от друга страна, той сам обичаше тия кратки откъсвания от София: обикновено те го разведряваха и в същото време му действуваха успокоително като бром. Но сега, от седмица насам, бяха го хванали пак тия отвратителни настроения, все по-чести напоследък, и всичко му се бе отщяло. Той беше млад тридесет и пет, четиридесетгодишен мъж, елегантен, с бледо лице и подстригани мустаци. Обичаше работата си, семейството, охолността и бързата слава на рядко способен столичен лекар. Не беше сребролюбив, охотно лекуваше бедните, дори им помагаше за лекарства и храна, често го измъчваха угризения за богатия живот, който водеше, докато наоколо имаше толкова мизерия — с една дума, минаваше за млад, с „леви убеждения“ човек. Но когато идваха тия неврастенични пристъпи, махваше с ръка на всичко — изострен, озлобен, потънал в мрачен песимизъм, който граничеше с отчаяние. Сегиз-тогиз си казваше: „Жлъчката... жлъчката навярно не е в ред... Ще трябва да се изследва...“ После отлагаше и забравяше до нова криза.

От самото тръгване още той беше в състояние на възможно — всяка минута — избухване. Случи се и денят противен, мокър есенен ден. Почти през цялото пътуване той седя във вагон-ресторана,

гледаше тънките струи дъжд по стъклата, зад тях — пусто ръждиво поле с кални пътища и забулени брички, пиеше коняк и усилено пушеше. Всичко го измъчваше — и денят, и влакът, и спътниците, и собственото му лице — кисело, с гримаса, която го гледаше в огледалото.

Една млада, начервена и разглезена дама на съседната маса особено го дразнеше. От нея мисълта му съвсем неочаквано кривна в София. „Ха! Зер моята — спомни той жена си — не е същата стока!... Сега решила да кара автомобил... Кога ли ще премаже някого или друга беля ще ми докара... — Долепи чело до студеното стъкло и затвори очи. — Боже мой! Боже мой! Какво мръсно нещо е животът!... Живееш... — защо в края на краищата?... Мяташ се насам-нататък, мислиш, че като постигнеш каквото си гонил — ще се усетиш щастлив, ще спреш... А то, всичко ти става безвкусно... непотребно... А-ах!... Във всеки живот... в самия физиологически процес има нещо тъпо... просташко... противно... Ето, той тлъст индустриалец с плоско еднооко лице, при когото отивам... Цяло животно! Плаща крезовски хонорари за спасяване на драгоценното си съществуване... Като че човечеството ще загуби нещо, ако той липсва от сцената, а дава на работниците си двадесет и пет лева надница!... И това се търпи от всички, и аз отивам да го церя, и ония там живеят като безсловесни добитъци... Фу-у! — настръхна младият мъж и скочи. — Мизерия!... Мизерия!...“

На гарата го чакаше синът на пациента с файтона на фабриката. Отведоха го направо в къщи, дето щеше да ноцува — не искаха да го оставят в хотел. Това беше преди два часа. Веднага след консултацията той се прибра. Навън се бе настанила вече нощ — все такава мокра и глуха. Къщата беше голям двуетажен дом с еркер, някакви кулички по ъглите, зимна градина и двор с плочи. Още от вратата се чувствуваше безредие и суетене, както е винаги, дето има тежко болен. Но тук, в големите стаи, в дългите коридори, лъхаше някакъв хлад и празнота, като че на къщата липсваше нещо. Домашните — съпругата на болния, едра, пирамидална жена, която постоянно смъркаше в кърпичката си, младият син, прекалено внимателен и сериозен, снахата, неговата жена, тъничка като гимназистка, с обезцветени коси — всички имаха

едно тържествено-тъжно изражение, приготвено сякаш за събитие, което се очаква. Стаята на доктора беше просторна, очевидно смятана за най-хубава, наредена модерно: тръбна мебел, скрит умивалник, дискретна лампичка над леглото. Но в ъгъла на дървена полица бяха изправени чинии, нашарени с шевица, а две кукли в българска носия на двата края на полицата довършваха украсата. Още щом съзря тоя ъгъл, жлъчката на доктора отново се разбунтува.

Сега той седеше отпуснат в удобното кресло и пускаше лениво колелца дим към високия таван. По едно време на вратата се почука: слугинята го канеше да заповяда на вечеря. Той се извини, че няма да отиде, и помоли за чаша чай. Не му се гледаха хора, не му се приказваше. После, както никога, легна рано.

На сутринта стана поуспокоен и бодър: след два-три часа щеше да тръгва обратно и тая приятна увереност надвиваше всичко друго. До тръгването прегледа още веднъж болния, успокои него и близките му, после заедно с младия господин отидоха да види фабриката. Три големи каменни здания, край които течеше канализирана рекичка, тръпнеха от грохота на трансмисии, лостове, дараци и чепкала. Момичета в шалчета, с весели детски очи, възпалени от нощната работа, внимаваха за безброй вретена, наредени като на училищни сметалки. Мъже, изпити и брадясали, бяха впрегнати в станове: всяка секунда машините отваряха челюсти и между тях бързо, като пъргаво животинче, минаваше сновалката. Дрипави момченца пренасяха из двора чували дреб. Младият фабрикант показа на доктора новите постройки: спални, бани, трапезария за работниците, видимо горд от напредничавостта на фирмата. Докторът кимаше от време на време и не слушаше. В съзнанието му се бе закрепил една-единствена мисъл: той е в това място за тридесет-четиридесет минути, утре ще бъде пак в своя удобен, охолен дом, а тук всичко денонощно, всеки ден, всеки час ще остане същото — машините, хората, ниското облачно небе, голите дървета отсреща, по чиито клони като едри черни плодове са накацали врани. Той усети, че ъглите на устните му потрепват лошо, погледна часовника си и каза, че е време да се връщат. Вкъщи на писалищната маса лежеше надписан плик с цяла връзка едри банкноти и пакет с неща за ядене из пътя. Той взе равнодушно парите и чантичката и се сбогува. Файтонът чакаше долу. Младият човек го придружи до гарата, настани го в купето и още веднъж му благодари. След два часа

местният влак го остави във възелната станция, отдето щеше да вземе бързия влак за София.

Дъждът беше престанал за малко, но един леден ветреца подухваше и ниските куршумени облаци бързаха над голото поле. Влакът имаше закъснение, а малкият бюфет на гарата го боядисваха и пътниците се бяха струпали в чакалнята, тясна, нечиста, миризлива и изпълнена с багажи. Докторът дигна яката на пътното си палто и излезе на перона. Между релсите лъщяха локви, зад станцията няколко мършави говеда стояха неподвижни и едно селянче с пръчка в ръка се мъчеше да ги събере и подкара.

По плочите на перона също бяха наслагани вързопи, сандъчета, кошници и дружина селяни в тежки, подгизнали от дъжда ямурлуци, разговаряха наблизко. Те се връщаха от пазара в града и носеха гевреци, нанизани на връв, лампени шишета, шарени календари за стена. В техните монотонни гласове, в пълното равнодушие към неприятното време, в тия конически сиви наметала, които ги оприличаваха на малки колибки от пръст, имаше нещо, което ги правеше като част от всичко наоколо: безкрайното, мокро поле, далечните, удавени в мъгла хълмове, бързите облаци, от които лъхаше на древност. Докторът се загледа в тия лица — изпечени, безцветни, безизразни — и чудно нещо! — някакво спокойно безчувствие като че се плъзна по изострените му нерви. Той направи няколко крачки и спря до двама железничари, които се бяха понавели и разговаряха с някого. Надникна и той: в тясно ъгълче до стената един старец, с почти изгаснали очи, бе приклепнал, зъзнец, с пъхнати пръсти в окъсаните краища на ръкавите си, и отговаряше с треперлив, подземен глас:

— А-ха! — От Житница зер...

— Колко си годишен бѐ, дядо?

— Май сторих вече деветдесет и четири... Хората се спогледаха.

— Ами по какво си ходил в града?...

— Носих метли на търговеца... Правя метли, че ги носих на пазар, за Мошон, търговеца...

Той млъкна и след малко пак издълбоко се обади:

— Дали ще дойде скоро машината?...

— Иде, иде... Ами я ти ела вътре, на топло... — рече един от железничарите. — Тук си помръзнал май здравата!... Я ела с нас!...

— Ха? — недочу веднага старецът. — Че да дойда, като е топличко... — Стана с усилие и тръгна след човека към багажната стая, като си мърмореше: — Ама да не изпусна машината, че...

Младият мъж остана като закован на мястото си. Очите му изпроводиха дядото и останаха така сгърчени. Господи, боже мой! И това се нарича съществуване!... Изведнъж ярост кипна в душата му срещу самия себе си. Още в първия миг нему се поиска да направи нещо, да зарадва стареца, да му даде някоя пара, но докато се реши, отведоха го. Сега още по-малко можеше да стори каквото и да е. Стеснително му беше от хората, че и от себе си: такова тихо, радостно-благо беше лицето на стареца, че да му даде пари, изглеждаше твърде грубо и просташко, като оскърбление. Нова вълна от яд кипна у него. „Това сме ние, интелигенти, половинчати хора, неспособни за най-дребния жест!... Цял живот — по средата... Цял живот — успокояваме съвестта си с палиативи и умувания... Тфу! Противно!...“

В това време съвсем наблизко се разнесе висок звънлив смях. Докторът трепна като ужилен и веднага се обърна. Кой пък можеше да се смее така тук в тоя отвратителен ден?... На една крачка от него две момичета, осемнадесет-двадесетгодишни, едното сконтено със зелено конусче на главата, другото в ученическо облекло, се смееха от сърце. Две картонени куфарчета с куп тъмночервени астри бяха сложени до нозете им. Едната държеше в ръце голям илик за шапка с надпис *Магазин „Софийски моди“*.

— О-о-ох! Веднъж да си стигнем, Пенке — че като запаля печката, като си направим чай, че като сложим новия шлагер на грамофона — отсега ми е вече драго!...

— Виж, виж го ма, Цвето! — сбута я другата и посочи с поглед един младеж с избелял тренчкот и каскет. — Онзи пак се връща насам! Услади му се! — И двете отново избухнаха във весел смях.

Влакът все още не идеше. Пак запръска дъжд. Нямах ли край тоя ден! Докторът измръзна, влезе в натъпканата чакалня и се изправи до вратата. До него, притиснато отзад, чакаше младо семейство: мъж, който държеше в ръце детенце, обвито в шарено одеяло, и жена с плетена чанта, от която се подаваха бутилка с мляко и шише вода. Детенцето — една-двегодишно, цялото накачулено — подаваше главичката си, розова, усмихната, и една ръка, която размахваше целулоидна хлопка. То въртеше живи очи наоколо си, от време на

време се засмиваше гласно, като че изхълцваше, и ломотеше нещо на своя неразбран език. Майката, съвсем младичка, го гледаше със стопен от нежност поглед и току го завиваше да не изстине. Скромно облечена, слаба и с тъмни кръгове под очите, личеше, че отново е бременна. Бащата, дълговрат момък с плахо-усмихнато лице, стискаше детето, пазейки да не пречи на другите. Те гледаха със стеснение тоя чужд, добре облечен мъж, с ръкавици и скъпа чантичка, и за да не го безпокоят, не говореха високо.

— Момченце ли е?... — запита докторът младия баща и сам се чудеше на себе си: никога на път не обичаше да му досаждат с въпроси или сам да заговорва.

— Момче — отвърна бащата, вече по-спокоен.

— Познава се — рече другият, — я какъв е гласовит!... За София — или...

— А! За София! Ние сме само до П. — отговори момъкът. — Отиваме при дядо и при баба — засмя се той към детето и добави, — на гости на старите.

В следните няколко минути докторът узна, че момъкът е малък чиновник в града, че преди това служил някъде към границата, дето се оженил и се добил малкият.

— Там не беше дип добре, ама изкарахме... Таз пролет ме преместиха тука и сега няма от какво да се оплачем...

Той погледна жена си с очи, в които светеше цяло малко щастие, и целуна детето.

В това време влакът влизаше в стрелките и пътниците хукнаха да се качват. Семейството се качи в трета класа, докторът им помогна да натоварят бохчите и кошниците и побърза към второкласния вагон. Влезе в едно купе, гдето спеше някакъв възстар пътник. Тук беше топло и приятно. Влакът бързаше вече из рядък, оголен върбалак, после излезе на открито и далеч край на хоризонта почна да потъмнява. Странно успокоение бе изпълнило раздражения допреди малко човек. Той гледаше във мрачния бавно гаснещ ден и в главата му се носеха някакви светли, съвсем нови мисли. Може би то не бяха и мисли, а някакво внезапно ново проумяване, което се разнасяше с кръвта по жилите му и разливаше мекота и нежност, като усмивката на двамата млади хора преди малко. При един завой на линията вдясно се откри широк разкалян път, по който препускаха две каруци с яки коне.

Колите бяха окичени с нови черги и платна. Вътре седяха хора, които весело махаха с ръце и се провикваха към влака. Един ездач с бяла кърпа под калпака тичаше пред колите. Сватбари отиваха от едно село в друго. В рамката на прозореца процесията се мярна за миг като старинна щампа и изчезна в мъглата.

Младият мъж дълго гледа нататък — утихнал, унесен, почти радостен. Какво бе станало? Де бяха оная остра тревога и раздразнение, които го душаха? Или това бе само кратък отдых пред нов, още по-коварен неврастеничен пристъп?... Той се усмихна добродушно: „Е, добре де! По дяволите!... Нека!...“ Нали сега му беше добре, както от години не бе се чувствувал?... В паметта му се мяркаха разпокъсани, но ясни всички образи и неща от тоя следобед, въртяха се и после се събираха в някаква странна общност. Селяните с тежките ямурлуци, ей тая весела сватба в посърналото вечерно поле, дядото от станцията и двете румени момичета... „Те сега се черпят навярно с чай — спря за минута мисълта си той — и слушат щастливи грамофона...“ После изплува младото семейство оттатък, в третокласния вагон.

В тоя широк и непознат свят всяко съществуване се въртеше само около своята мъничка ос, всяка съдба, дори и най-последната, имаше своите радости... Защо той съдеше за всички със своя изкривен, болен ум?...

Отсреща човекът, който спеше на канапето, се раздвижи, простена в сън, въздъхна. Младият мъж го погледна и мислите му отново закривиха. „Ето — кой ще ми каже, че моите страдания, въображаеми може би, са по-значителни от тия на този непознат например... Или че радостта ми е по-висша от радостта на стареца, който е занесъл таз вечер на бабичката си парите от продадените метли?... Какво сложно и изумително нещо е животът наистина!... — После сам се засмя: — А мене ми е драго — и туйто!“

Той бръкна в джоба си за цигара и изведнъж се сети, че бе забравил да си купи.

А как му се пушеше!... Излезе в коридора и се огледа. Бяха запалили вече лампите, коридорът бе празен. Само в дъното при вратичката вагонният спирач пушеше, приседнал. Докторът отиде при него и го помоли за една цигара — до първата станция. Човекът с готовност му подаде кутията си, като се позасмя стеснено: „Само че са

трето...“ Другият взе, благодари му няколко пъти, запали. После се изправи усмихнат до прозореца и засмука с наслада, почти щастлив, посмачканата люта цигара...

1937

ДЕН ПО ДЕН

На един от прозорците на хотел „Централ“ стои облегната млада жена и гледа навън. Мокър октомврийски следобед е прихлупил градеца. Довчера бяха слънчеви дни — последните хубави дни на есента — тихи, топли, прозрачни. Но през нощта заръмя незабелязано, баирите, стрехите, градинката на кръстопътя — всичко потъна във воден прах и на земята лъсна тъничка черна кал.

По улиците се точат тежки каруци, дълги волски коли с чергила, бързи, смешно високи, боядисани жълто кабриолетчета, коне, натоварени с кошове, зад които крачат хора с калпаци. В други ден е панаирът, големият есенен панаир, и от всички околни селища се стича народ към мегдана накрай града. Там вече се разпъват палатки, приготвят сергии, стоварват стока.

Надвесена от прозореца на първия етаж, младата жена гледа с любопитство непрекъснатата шумна върволица отдолу. Влагата става по-студена, тя се дръпва за минута, загръща се в плетен розов шал и отново се обляга на прозореца. От време на време по лицето ѝ пробягва едва забележима усмивка: някой мъж отдолу минава и тайничко ѝ кимва. Това е Тинка, камериерката на „Централ“, позната почти на всички в града. Нейната подстригана руса глава, с големи кафяви, лениводобродушни очи, с бяла и чиста кожа на охранена жена, изпъква с розовия шал в тъмната рамка на прозореца като ония цветни образи, залепяни по латерните.

Един стар, изкалян автомобил, отрупан с куфари, чували и бохчи, спира с рев отсреща, до агенцията. Отвътре слизат един след друг измачкани хора, снемат багажа, помайват се, объркани в навалищата. Тинка гледа отгоре и изведнъж си спомня своето пристигане преди две години. Беше също такъв дъжделив ден. До нея стоеше стражар. Беше и страшно и срамно. После в участъка я намери онзи, агентът от София. Взе я оттам и я заведе в хотела, дето вече беше подготвил работата. Казаха ѝ, че я вземат като камериерка, за хатър на агента. Условията — стая и храна безплатно, за другото — сама да си изкарва.

Огледаха я от глава до пети с ония мътни, ухилени, лепкави погледи, които тя вече познаваше от София.

По-късно, колчем се опитваше да си спомни този именно първи час, тя не успяваше. Всичко беше разпокъсано, объркано, сливаше се едно с друго, както в сънищата. Но изведнъж, още същата вечер, когато при нея се вмъкна стопанинът на хотела и след това агентът, бъркотията и страхът изчезнаха. Разбра се, че всичко ще се нареди горе-долу добре, и животът наистина потече равно, без тревога, дори приятно. Стайката беше отделна, до стълбите, тясна и тъмна, но тя беше сама в нея. За грубата работа имаше момче, тя се грижеше само за бельото и да посреща пасажерите. В градеца веднага узнаха за новата камериерка, но тя се държеше на цена и имаше отбрана клиента. Дваж в седмицата идваше агентът, който я бе настанил тук, и продължаваше да я покровителства. Тя го приемаше любезно, като свой човек, с малко страх и с желание да му угоди. И макар че той беше грозен момък, извратен и с лош дъх в устата, тя малко се гордееше с него. Все пак тука той беше единственият ѝ познат от рано и тя знаеше, че зависи от него. Понякога му служваше и с пари, приятелски, без да ѝ се зловиди.

— Видя ли как те наредих, Тинче?... — думаше често той. — Мене слушай и няма да сбъркаш!...

Тинка прави усилие да прецени не е ли наистина сбъркала, затваря за миг очи и клати глава. Хе, то се знае, че не е сбъркала! В паметта ѝ се превърта животът допреди две години. Малката къщичка на сестра ѝ при Захарната фабрика, сиромашията, всеки ден по-черна, плетачното ателие, дето работеха шест други момичета като нея. Те всички бяха минали вече през ръцете на нисичкия, шишкав стопанин, мина и тя по реда си. После онзи хубавец шлосер, който я водеше вечер на кино и след това в квартирата си. Най-после оная къща в центъра на града, дето една от другарките ѝ я заведе в един празничен ден. Там идваха непознати господа, черпеха ги с хайвер, вермут и пасти и плащаха добре. Тя минаваше за ученичка в стопанско училище, можеше да се пооблече, да носи копринени чорапи, да купува шоколадчета на сестриното си момиченце. Докато една вечер нахълтаха стражари и цивилни, отведоха всички в полицията, държаха два дни момичетата и после ги интернираха. Ей тогаз случайно в коридора на полицията я видя нейният бъдещ покровител, агент от

това градче, и успя да я настани тук. Всичко това ѝ се струва сега много далечно, макар че нищо не е забравила. Сега тя беше спокойна, минаха много дни без тревоги, всичко се бе наредило добре. Агентът отдавна се бе загубил, но тя нямаше вече нужда от покровителство — опозна сама града и хората и така ден по ден се изнизваха едни и същи, сити, мързеливи, полутъмни, като стаичката ѝ, която имаше прозорче само към коридора. Тя бе израснала вече, наля се, млада, едра, хубава жена, с ленив сладен вървеж, който привличаше мъжете. Беше си спестила дори и някоя пара, но сама не знаеше защо ѝ са пари, освен за премени и да праща сегиз-тогиз на сестра си. Понякога, когато биваше сама нощем, някаква тегота я натискаше, ставаше ѝ мъчно, без да разбира защо, спомняше си една пъстра басмена рокличка, с която ходеше в плетачницата, и заплакваше. На другия ден това минаваше и отново се занизваха ден по ден.

В коридора задрънка звънец, затропват ситни стъпки, отварят се врати. Мислите на Тинка се откъсват. Идеха гости в хотела и Ленчето, другата камериерка, която пристигаше от съседния град за панаира и когато се случваше повече работа — ги посрещаше. Смешно момиче беше това Ленче! С черна, къса над коленете рокля и жилести крака, които приличаха на бутилки с много тесни уста, винаги обути в черни копринени чорапи. Тя имаше съвсем тънко кръстче и с панделка на голямата си рошава, с оскубани вежди глава, приличаше досъщ на бързо насекомо, с учудено-оскърбен и в същото време закачлив израз на лицето. Те се спогаждаха добре двете, не си завиждаха и не си пречеха. Всяка си имаше свой периметър на работа: Тинка приемаше редовните гости на хотела и местните хора. Ленчето се занимаваше със случайните посетители и панаирджии.

Здрачава се. Дъждът все така ръми. Градецът цял е потънал във влага. Отсреща в бозаджийницата светва лампа. Тинка се изправя да затвори прозореца и изведнъж се засмива дяволито. Долу, при будката за цигари, стои възрастен, солиден господин, крадешком поглежда нагоре и прави таен знак. Един от местните богаташи — набит, с малко коремче, с постригани мустаци, добре облечен. Тинка му смига и отново се засмива. Тая сутрин тя беше на баня и така се случи, че от другата страна на чучура седнаха неговата жена с тричетиригодишното си момиченце заедно с жената на аптекаря. Тинка знаеше и двете жени от улицата, но никога не можеше да си представи,

че без дрехи са толкова безформени и грозни. Аптекарашата — мършава и черна възрастна жена, със сбръчкана кожа и посивели, но червени в корените коси. Другата — млада, бяла, цяла космата, с увиснали гърди и корем надиплен и смъкнат. Само детенцето — крехко, розово като фарфор — приличаше на чудесна гола кукличка. Двете дами се спогледаха, преди да се настанят, казаха си нещо шепнешком, потърсиха с очи дали няма друго свободно място и най-сетне с недоволни, остри лица седнаха. През всичкото време, докато се миеха, те хвърляха бързи, враждебни погледи към младата жена, която забелязваше това и съвсем спокойно продължаваше да ги оглежда цели. Тя познаваше твърде добре съпрузите и на двете. Тоя, който беше сега долу, винаги тежък, неразговорчив, с шумно, похотливо дишане, с едри пари в единия джоб на панталоните, а в другия — верижка с куп раздрънкани ключове. Той беше щедър, внимателен, ней беше дори приятен. Аптекарят, поприведен, плешив, мазно усмихнат, с неприятно меки и топли ръце, които миришеха на болница и които брояха дребните пари като грамчета в аптеката. Тя гледаше жените сега, спомняше си как хайдушки се вмъкваша мъжете им в нейната стаичка и още по-дебнешком излизаха, разбираше тия съпрузи много добре и изведнъж се почувствува горда. Та кой ли мъж пък би могъл да хареса такива плашила!... Тя прибра косите си назад, погледна своите малки, запазени още гърди и се усмихна сама на себе си. В това време детето неочаквано се плъзна и политна да падне на плочите. Тинка скочи веднага, успя да го хване, ръцете ѝ прегърнаха мокрото, нежно телце и без да съзнава, го притисна към себе си. Някакво старо, забравено чувство я заля като топла вълна. Така преди години тя къпеше в коритото малката дъщеря на сестра си и в гърдите ѝ се издигаше нещо особено, неразбираемо, от което ѝ се искаше да плаче, без да усеща мъка.

Жените трепнаха уплашени, бързо прибраха детето и майка му сухо рече:

— Мерси...

След малко извърна глава и добави с крива усмивка:

— Вие нали бяхте... госпожицата от „Централ“?...

Тинка кимна:

— Да, госпожа, камериерката на „Централ“...

Другата я изучаваше с поглед и продължи:

— Каква ви е чиста кожата... като на петнадесетгодишно момиченце!... — Обърна се към аптекаршата и ядовито рече: — Има защо мъжете да ви харесват...

Тинка бе станала и се изполиваше, преди да излезе. Тя тръсна коси назад, изправена пред двете жени като чудесна статуя на хубава и снажна жена, и сега тя пък се усмихна:

— Не е от годините, госпожа! То си е от господя! — спря се и предизвикателно се изкиска: — Пък хубавото всеки го харесва — какво ще му правиш? Мъж ли, жена ли, все му се ще по-хубавичко!...

Плисна се още веднъж и гордо-гордо затрака с нальмите към вратата.

Ей тази сценка си спомня тя сега и съвсем се развеселява. Затваря прозореца и слиза до кухнята да вземе вечерята си. Из коридора трополят хора, по стълбите мъкнат куфари, в двора дрънкат звънци на брички и каруци, някой в тъмното се обажда:

— Здравей, Тинке! Как си!...

През прозорчето на кухнята тя надниква в „ресторанта“, отделен от кръчмата със стъклена врата. Цялото помещение е пълно с глъчка, тракане на чинии и чаши, одимено от тютюн и мирис на гозби. Тинка търси с очи познати. Ето ги, те са дошли вече, повечето от търговските пътници, най-приятните гости на хотела. Това е началото на техния сезон. През цялата есен, зима и пролет те ще пристигат и заминават със своите грамадни, тежки чанти, опасани с ремъци, с яки куфари, издути от всевъзможни мостри. Те идват почти от най-различните краища, шумни, щедри, гуляйджийи, и носят единственото разнообразие в прихлупените дни на хотела. Тинка е приятелка с всички. Те са простички, добри, весели, познават сума градове и хора и умеят да разказват интересни неща.

Тука е вече Попето, приличен на мишка — дребен и дълголик, със своите шарени селски кърпи и басми. Ето го и куция Паламаров с ножчета за бръснене и целулоидни изделия. Дошъл е и Лалю Габровеца, помъкнал два куфара кожени дамски чанти и портмонета.

Тинка им кима приветливо през прозорчето:

— Добре дошли! Добре дошли! Ами де останаха другите — Събчо, Каракаш?

— Идат, идат... Утре, други ден и те ще довтасат — отвърща Паламаров. — Завчера се срещнахме с Каракаша на старозагорската

гара: „Довиждане, кай, на панаира!“

Тинка взема чинията си и парче хляб и тръгва за горе. Лицето и е спокойно. Не ѝ трябват другите, тя искаше да знае само за Каракаш. Утре, други ден! Е, сполай на бога! Вече толкова месеци чака тя тоя панаир. Сяда на леглото си в тясната стаичка, в която мирише на „Парфюм д’авантюр“, гледа набодените по стената картички-снимки и не ги вижда. Откъм стаите долита заглушен, престорен вик на Ленчето, преплетен със смутен мъжки говор. В прозорците потракват капки дъжд. Един автомобил долу бучи и не тръгва. Тя седи така, като унесена, и забравя да се храни.

Откога познаваше тя Каракаша — тоя висок, прехвърлил отдавна четиридесет години мъж, с червено рождено петно по цялата лява буза, в стара полушубка, с агнешка кожа на яката? Тя не може да си спомни добре, струва ѝ се, че винаги го е знаела, има го отдавна като съвсем свой човек. Когато видеше поприведената му фигура, натоварен с чанта, на която бяха залепени буквите Д. М. С. — той предлагаше конци и прежди от тази фирма, — когато чуеше сипкавия му глас и зърнеше сивите, сякаш избелели очи, винаги ѝ ставаше драго. Чуден човек беше тоя Каракаш! Всички други тук и викаха „Тинке“, само той не можа да се научи и казваше „Тинко“. Дори и от това ѝ ставаше хубаво. Една вечер, в началото още, когато другите се бяха прибрали, той се вмъкна на пръсти в стаята ѝ. Ръцете му потрепераха, очите гледаха трескаво-неспокойни, той се усмихваше гузно и послушвайки се към вратата, пристъпи и се опита да я прегърне. Тинка стана, прибра косите си, готова. Той рече да свали палтото си, забърка смутено в джобовите и оттам паднаха на земята две фотографии снимки. Мъжът се наведе да ги прибере, дигна се бавно, едва-едва, и когато обърна лице, в погледа му светеше някакъв влажен блясък. Той беше целият червен, като петното на бузата си, бързо облече палтото и седна на леглото до разсъблечената жена. Тя го погледна учудено, почака малко и после рече нетърпеливо:

— Е?

Той дишаше тежко, мълчалив и сгърбен, и двете картички в ръцете му трепереха.

Жената втори път се обади:

— Ха де! Какво чакаш? Хайде, че ми се спи!

Той въздъхна дълбоко, обърна се към нея и тихо рече:

— Легни си, Тинко! Аз ще си ходя.

Тя кипна:

— Ама ти за подигравка ли ме имаш?

Той отново кротко я погледна и подаде картичките:

— Виж, тук съм аз с моята госпожа. А пък това момиче — е моето момиче. Ученичка. На седемнадесет години.

Той млъкна за минута, сетне продължи:

— Ти не се сърди, Тинко. Вземи — той сложи в ръката ѝ сто лева, — купи си едни чорапи от мене. Не ща да смяташ, че Каракаш се подиграва с тебе. Ха лека нощ сега! Спи си, спи!...

Стана прегърбен и се измъкна тихо от стаята.

Тя се опули, без да може да разбере нищо, сетне изведнъж и стана смешно, прибра парите и си легна.

На другата вечер в една от стаите, дето бяха двама от търговските пътници заедно с един мелничар, погражданен селянин, имаше веселба. Момчето от кръчмата тичаше с шишета вино. Попето и Лалю играеха карти на пари, Каракаш гледаше играта и пушеше с камъшеното си цигаре, а едрият мелничар, зачервен от пиене, седнал на едно от леглата между Тинка и Ленчето, прегръщаше и двете. По едно време Тинка изпищя и скочи, почти разплакана:

— Стига бре, стига, казах ти! Посиняха ми месата вече!...

— Тук мари! — викна мъжът. — Плащам и виното, и за тебе! Ела сам тука!...

— Не ти ща парите, ни черпнята! Върви при жена си на село!...

Тинка беше запретнала ръкава си и показваше една голяма синина над лакътя.

Каракаш се обърна към пияния мъж:

— Чувай, Нено, недей така момичето... Я погледни!... Мислиш — не я боли?...

— Сус! — скочи пламналият мъж и хвърли чаша отгоре му.

Намесиха се другите, пристигна стопанинът отдолу. Тинка избяга в стаята си и се заключи. Оставиха Ленчето да успокоява буйния мелничар.

Тая вечер Тинка я запомни. Оттогаз Каракаш ѝ стана съвсем свой човек, макар нищо повече да не се случи. Мина доста време. Той

идваше в града, оставаше няколко дни, заминаваше. Последният път на тръгване се отби при нея:

— Да ти обадя нещо, Тинко. Виж какво. Искаш ли да се махнеш оттука? Таз работа не е за тебе, ти си добро момиче.

Тя го погледна, помълча, после се засмя лошо и мръдна два пръста до главата си:

— Ти, Каракаш, с всичкия ли си? Къде посем-сега ще вървя аз?...

— Ти кажи само — искаш ли?... Другото — моя работа. Ще се нареди. Наесен мой братовчед отваря дюкян за трикотажи в Русе. Трябва му човек да разбира от занаята. Верен човек. Ти си добро момиче, познах те аз тебе. Ще те наредим в магазина. Почакай само още малко. Като дойда наесен за панаира, ще те водя оттук — право на Русчук.

Той я тупна по гърба, ухили се с ръждивото си небръснато лице, пое чантата и затропа по Стъпалата.

Минаха месеци — един, два, пет. Всеки нов беше по-дълъг от миналия. Понякога на Тинка ѝ се струва, че това го е сънувала — никога тя не е мислила, че я чака нещо друго. Животът ѝ по-рано, и сега винаги е бивал един и същ. Как така изведнъж всичко ще се промени? И все пак тя знае, че Каракаш не я излъга. Друг път дори си представя малко дюкянче с трикотаж в чужд град, дете никой не я познава, тя зад тезгяха, а в задната стаичка шум от плетачната машина, тоя познат, приятен шум, който беше забравила. В такива времена тя отива в стаичката си, ляга, затваря очи и ѝ се ще да плаче и да се смее едновременно. После върши всекидневната си работа като в полусън, не се сърди, не се пазари дори с най-лошите клиенти, търпи с унесена усмивка в големите си кротки очи на млада телица.

На следния ден дъждът престава. Градчето се оголва — вехто, посърнало, като че изгнило. На панаирския мегдан привършват работата: нареждат стоката, гласят люлки, в разпънатия шатър на цирка коват нещо, мучат гладни говеда, разпрегнати до колата. Всичко е просмукано от студена влага, изглежда по-сиромашко и по-тъжно, но врявата и движението растат. Тинка на два пъти отскача нататък, цапа из локвите, гледа бараките, вагончето зад цирка с комин, който пуши,

обикаля из улиците. Не я свърта никъде. Довечера Каракаш ще пристигне! Тия три дни тя ще има много работа, хотелът е претъпкан от гости... но това е за последно. След три дни — дюкянчето с провесени отвън пуловери, блузи и жилетки... Друг град, друг живот, който тя въпреки всичко не може да си го представи никак...

Привечер пристигна Шейтана, пътник на анилинови бои, помръзнал, но шеговит, както всякога. Млад, спретнат, с тренчкот и ръкавици. Глътва едно след друго два коняка, разтърква ръце и се навежда към Тинка:

— Как сме, госпожице Тинке? Едно коняче за компания?

Чукват се. Младата жена пита и него:

— А бе де остана Каракаш?... Всички пристигнахте вече, само него го няма...

— А, мосю Каракаш Червений ви интересува? Спокойствие. Иде с автобуса през Балкана. Вчера заран се видяхме. Прременен — купил си ново сетре с котешка яка!

Тинка се качва в стаята си, преглежда още веднъж сгънатите в платнено куфарче дрехи. Вечерта неусетно преминава в нощ. Долу ехти от врява и тропот. Тук, в една от стаите, се е разположила отделна компания — търговци на дървен материал и на говеда. При тях е Ленчето, курдисали са грамофон и от време на време избухват залпове смях. Ленчето вече два пъти иде да я вика — искат да отиде при тях.

— Хубаво де, ще дойда... Нека се нахраня и ще дойда... — отвръща намусено тя. Чоголно ѝ е нещо тая вечер. Не ѝ се щат нито приказки, ни шум, ни пияни мъже.

Тя слиза до кухнята, хапва на един крак залък, наднича веднъж-дваж в ресторана и се помайва. По едно време в ресторана влиза изкалян стражар, спира до масата, дето вечеря приставът, и докладва нещо с угрижено лице. Другият изведнъж става, сбърчил вежди, и пита високо:

— Балканският автобус ли? Има ли убити?...

— Тъй вярно, господин началник — трима души. Пътят се сринал на завоя, при шестнайсетия километър. Двама убити на място — едно дете и онзи, пътникът, евреинът Каракаш... Третият почина, като го извадихме...

Полицайте излизат веднага. В ресторана глъчката затихва. Тинка се обляга на стената — всичко изведнъж се залюлява, ушите ѝ пищят,

пищят, нищо друго вече не чува. Не чува нито вайканията и цъканията на хората наоколо, нито тропота от горния етаж, нито Ленчето, която е изтичала да я вика наново. Чува най-послед съдържателя, който я клати за рамото и дума:

— Ама ти оглушала ли си мари?... Викат те горе пасажерите... сърдят се хората... Какво чакаш тука?...

Тинка го гледа с празни очи, не мърда, не отговаря. После той я избутва към вратата на кухнята и тя тръгва през двора, като се клатушка. Напипва парапета на стълбата и почва да се качва бавно, със спиране на всяко стъпало, сякаш изведнъж краката ѝ са станали куршумени, оправя, без да мисли, ластика на чорапите си и се упътва към стаята в дъното на коридора, отдето се чуват смехове и тракане на чаши.

1937

ЗАВЕЩАНИЕ

Още от вечерта личеше, че краят приближава. Старецът се бе отпуснал неподвижно, дишаше тежко и от време на време се унасяше. Сетне изведнъж стреснато отваряше очи, целите черни, в дъното на пръстеножълтите очни кухни, оглеждаше учудено наоколо, сякаш се връщаше отдалеч, и простенваше за водица. Така мина нощта. На сутринта болният се посъвзе, поиска да му опекат топла питка. Когато след един час снаха му донесе в кърпица прясно опечена, оваляна в пепел питка, болният взе една хапка, поднесе я до уста и не вкуси.

Тогава Къню реши, че няма какво повече да чака. Впрегна разглобената каручка, постла отзад на скамейката повече сено, покри го с чул и влезе при стареца:

— Отивам до Зърнево, тате... За съдията... Да свършим и тази работа, че да ти олекне и на тебе... Ей, Петра ще стои туканкана, при тебе... Ти не се бой...

Помълча малко и смотолевено добави:

— То няма кусур, че ще дойде съдията... Тебе пак може да ти размине... Ама барем туй да е свършено...

Кимна многозначително на жена си, която го гледаше с дървено лице, и тръгна.

Скоро едноконната каручка претрополя край железопътната станция на селото и запраши по междуселския път. Беше горещ летен ден, сенките, гъсточерни, приличаха на мокри петна, хълмовете се бяха снишили от жегата. Минаваше обяд, когато той стигна в Зърнево, голяма гара и седалище на околийския съд. Той спря зад станционния бюфет, в който знаеше, че се хранят чиновниците, разпрегна в сянката и сложи сено на кончето. После боязливо влезе в бюфета. Вътре беше хладно и почти празно. Повечето клиенти бяха обяждали и излезли, а влак нямаше скоро.

На една маса се хранеха закъснели съдията и директорът на прогимназията. На друга — началникът на гарата тракаше табла с данъчния агент. По перона, напечен от слънцето, минаваше сегиз-тогиз

железничар, през разтворените прозорци идеше горещина, мирис на въглища и още някакъв гъст, сладникав аромат на презрели плодове.

Къню спря нерешително пред съдията, който довършваше обяда си.

— Добър ден, да ти е сладко, господин съдия... — свали калпак той, усмихна се с мъничките си очички и повдигна заедно с пояса тежките бозови потури.

Тантурестият момък с чип нос, широко, брадясало лице и алаброс дигна очи и троснато отвърна:

— Е? Какво има?

— Тебе търся, господин съдия. Ще те водя на село... Едно завещание има... да не изпуснем стареца.

— Ха! Туйто! Аз нали ти казах, директоре, на ти почивка, на ти кино!... Преди малко се върнах от оглед, тичай сега пък — завещание! Наредихме я! Че защо не дойде тук старецът бре, защо го не доведе? Декашен си ти?

— Ние сме от Могила... Не може да дойде старецът, господин съдия... болнав е... всеки час може да се спомине... Че, ако речеш, да вървим, господин съдия, докато е по-ранко...

— Ами като си от Могила, защо не ми би една телеграма — сърдеше се момъкът, — та да бях взел влака, ами си се окумил сега? С какво ще вървим по туй време? Не може! Ще чакате утре заран. За акъл. Разбра ли?...

Човекът премести крак.

— Аз дойдох с каруцата да те взема... Довечера по хлад сме в село...

Съдията разпери безнадеждно ръце към директора.

— Загубена работа е тя, нашата, драгий, ами — карай!...

После се обърна към Къню:

— Чувай! Върви в съдилището, почакай да го отворят, кажи да ми донесат чантата и книгата! Хайде, бягай! Тука ще ме търсиш.

Къню се засмя доволно, изгорялото опънато лице се нарязва в ситни бръчици около очите. С тежък и тром вървеж пое към вратата, все още с калпак в ръка.

— Чакай! — викна го пак съдията. — Ами на тебе какъв ти е тоя, старецът де? Кой е той?...

— Баща... Санким не ми е баш баща, ама... аз съм му храненик, за негов съм взет... Работили сме, аз и булката, имота му като на същи баща. Той си няма ни жена, ни свои деца. Една сестра само, с един син багабонтин... тъкмят да оберат стареца... Ти го познаваш — дядо Калуд от Могила.

— Ха! Дядо Калуд ли? Зная, зная. Бре!... Значи, отива си човекът... Разбрах! Хайде сега, бягай!

В селото стигнаха късно привечер. Слънцето се бе скрило зад ниските хълмове и една топла отпадналост смекчаваше нещата и звуковете. В неподвижния синкав въздух се носеха, като разтопени, далечни провиквания, хлопот на звънци, мирис на прах и овце. Някаква войскова част, която правеше летни учения, бе опънала палатки отвъд реката. Оттам идеше смътен мълвеж, в здрача мърдаха сенки около огньовете на походните кухни. При селската чешма двама войници пълнеха буре с впрегнат кон и се задяваха с жените, които дрънкаха котли.

Спряха пред едноетажна, неизмазана къща.

Съдията скочи, отупа сламките по дрехите си, поразтъпка се, да размърда схванатата си снага, измъкна чантата с дебелия регистър и рече:

— Хайде!

От чардачето на къщата слезе човек, свали шапка и се обади:

— Добре дошъл, господин съдия! Аз съм секретарят, кметът отзарана отиде в града... Заповядайте.

— Готово ли е всичко? — запита съдията. — Свидетелите налице ли са?

— Тук са, тук... Горе са — фелдшерът, двама-трима комшии и аз. Не го бива стареца... Излезе от нетърпение... Все за вас пита... Хайде, заповядайте!

В малката стаичка беше пълно с хора и полутъмно. Запалиха газена лампа и изведнъж стана още по-тясно. В ъгъла, на стар дървен креват, лежеше умирацията, покрит с китена черга, и тъмножълтото му лице гледаше оцъклено и страшно някъде в пространството. При главата му една бабичка бе приклепнала на пръстения под. До краката друга жена, която много приличаше на него, неговата сестра, изправена и пъхнала ръце под престилката, гледаше мълчаливо и враждебно. Кънювица сложи стол за съдията до леглото. Край стените

се притискаха — фелдшерът, затлъстял и сумтящ мъж, общинският разсилен и още двама-трима съседни. Въздухът беше спарен, с мирис на оцет и гнилото, както е винаги при тежко болни.

Съдията още от прага се намръщи:

— Фу-у-у! Вие ще задушите човека бре! Я отворете прозореца! И какво сте увиснали над главата му! Я се поразмърдайте! Фелдшере, ти уж затуй си тука — какво си се опулил!...

Резкият, бодър глас на момъка мина като прясна струя из стаята. Хората се поотстраниха, някои излязоха на чардачето. От отворения прозорец дойде лека вечерна хладина и далеч в потъмнялото небе блесна бистра звезда.

Съдията пристъпи към леглото и все тъй бодро подавайки ръка, рече:

— Е, дядо Калуде, как сме? Живо-здрово, нали? А, юнак си, юнак си ти — я как стискаш ръка!...

Болният се опита да се усмихне и под черните напукани устни зловещо се оголиха побелели венци:

— Не ме бива, господин съдия... Пътник съм вече...

— Хайде холан, дядо Калуде — и таз добра! — викна престорено момъкът. — То, всички сме пътници, ами... тебе, май, треската те мачка! Ама ще мине-замине. Пак ще се срещнем в Зърнево... и ще се почерпим биля!... Ами ха сега, тъй и тъй съм тука, кажи какво искаш да правим... Завещание, рекоха, а?... Добре. Чакай сега... Я свидетелите — по-насам. Ха така! Думай сега, дядо Калуде. Ама полекичка, не бързай... да не се уморяваш...

Сянка от усмивка мина отново по лицето на болния. Хубаво му ставаше от тоя млад, силен, малко сопнат, но добродушен глас на момъка.

Съдията се настани да пише с регистъра на колене. В това време един висок мъж с изпито, тъмно лице разбута хората на прага и се вмъкна в стаята. Къню го посрещна:

— Ти какво си дошъл да зяпаш? Мечка ли има? Ха излизай вънка... няма място тука...

Сестрата на стареца веднага се извърна и викна:

— Ти ли ще му съдиш бе, хрангутнико?... Ти ли? Ела, Стоиле, ела, синко, при вуйка си!... — После отново се обърна към Къню: — Куче без сайбия — кого ще пъдиш, от коя къща? Ти излез — че не ти е

мястото тука!... Земи и мене изпъди, да се знае, че и за сестра му няма място!...

— И тебе... и тебе... санким като си сестра, че за добро си се довлекла... — изръмжа Къню.

Намесиха се секретарят и съседите, съдията смъмра всички, мъжът се завъртя бавно, стрелна зъл поглед към Къню и мълчаливо се измъкна. Настъпи напрегната тишина. От полето се чу грубо, нестройно пение: „Отче наш“. Войниците се бяха строили за вечерна проверка.

Болният бе затворил очи и въздишаше тежко.

После съдията свърши предварителните формалности и старецът издума:

— Всичко... целият ми имот — земя, къщя, лозя... всичко да остане на Кънчо... За син ми беше... Слушало ме е момчето... и булката... всичко е тяхно...

— И нивата при Азмака... и гората при Куручешме... нали, тате? — задъхан, с пламнало лице се вмеси Къню.

— Всичко — кимна с усилие и досада болният, — и Азмака... и гората...

— Леле, боже! — писна като на смърт и плесна ръце сестрата. — Калуде, просто да не ти е, братко! Бащината ни нива и гората — че нали на мене ги беше обрекъл, на моя Стоил, имот да завъди!... Боже-божичко! Изядоха брата ми, изумиха го!...

Няколко души дръпнаха настрана старата, която продължаваше да се вайка. Къню се изправи настръхнал пред съдията:

— Ти пиши... всичко пиши, господин съдия... Нали чу — и нивата, и гората...

Старецът изкриви лице от мъка:

— Стига, Параскево... дал ти господ и на тебе доволно... Стига, господин съдия!...

Фелдшерът приближи, помогна му да подпише, подписаха и свидетелите и церемонията свърши.

Когато излязоха вън, нощта отдавна бе настъпила — спокойна лятна нощ. Хората се пръснаха по къщята, шумовете глъхнеха, топяха се в топлия мрак. Тук-там трополяха спънати добитъци, през някоя отворена порта се виждаше пламтящо огнище и сенки, които мърдаха около него. Отнякъде идеше дъх на прясно окосено сено. Към

станцията изпищя влак, затрака, протътна и дълго заглъхваше в далечината.

Съдията отиде в кръчмата на Щерю. Двама-трима селяни смучеха ракия в малки шишенца. Кръчмарят, дребен, сух, с изрусели клепачи, избърса една от масите, препече малко пастърма и седна да прави компания на съдията. Чукнаха се, черпиха се с кафе и сетне, със свещ в ръка, поведе момъка в задната стая, определена за пътници. Гостът огледа леглото, тънкия омазан юрган, помисли-помисли и току съблече само палтото си, свали обувките и легна. Той не придирваше много, свикнал бе вече с тоя живот, имаше лек характер и затова добре се разбираше със селяните, които го почитаха и обичаха като свой човек. Сега, уморен от деня, щом легна, той духна свещта и усети, че се унася. Отначало дочуваше тихата глъчка през стената и едно щурче, което свиреше някъде под леглото. После изведнъж заспа. По едно време, в просъница, стори му се, като че чува някаква далечна врява, дълъг женски вик. После всичко отново потъна в мъгла, изчезна без следа, както става в сънищата.

Събуди го звукът на тръба — ясен, плътен, познат звук на сутрешен войнишки сбор. Той отвори очи — отпочинал, бодър. Отсреща в дъното се изрязваше сивият правоъгълник на прозорчето. Развиделяваше. Отвън се промъкваше тъничък сутрешен хлад. Момъкът скочи и излезе да наплиска лицето си. В кръчмата, още полутъмна, Щерю разпалваше оджака и дървените въглища пускаха весели искри. Кръчмарят се обърна веднага:

— Добрутро, господин съдия!... Ти не чу ли нещо, като спеше?... Стана тя, каквато стана таз ноц!...

— Какво има? Какво е станало?... — бършейки лице, рече съдията.

— Брей! Боже опази! Убийство, господин съдия! Заклаха човека и туй за туй... Тю-ю, лакомия човешка, брей!...

— Кой кого е заклал?... Думай де!...

— Стоил... На Параскева непрокопсаният син заклал ноцес Къню... Разбойник човек, брей!... За една нива и за едно парче гора!... Боже опази! — И дребният пожълтял човек се прекръсти.

— Ха! Туйто! — възкликна съдията немного учудено и седна. — Я направи по едно кафе и разправяй! — добави той.

— Какво да ти разправам, господин съдия — то не е за разправяне, страхотия! — като бъркаше кафето, уплашено, с тюхкане почна да разказва Щерю. — Кога сте свършили завещанието и всички се прибрали, Къню слязъл преди лягане да притвори обора и плевнята. Какво е станало на двора — господ само знай. Онзи обесник, Стоил, го дебнал, види се, скрит в тъмното, и при кладенеца го ръгнал с нож в корема. Къню изревал, паднал на място, слязла жена му, събрали се комшиите, успели да хванат Стоила, но той пак се откопчил и избягал. Дигнала се врява и вой, събудили дежурния в дружината, дошла носилка за ранения, но докато го занесат до лазарета, той свършил... Язык за момчето, брей! Дежурният проводил войници да гонят онзи и след малко го пипнали до реката. Страхотия, ти казвам, господин съдия — две къщи се зачерниха таз нощ!... Преди малко мина от тук секретарят, пратил го командирът до станцията да удари телеграма на прокурора. Искаше да те събуди, аз не му дадох. Като стане, рекох, ще научи... Чунким добро известие, че ще вземам мюждето...

Съдията изсърба кафето мълчаливо и излезе. Беше съвсем развиделяло, но слънцето още го нямаше. Сивосиньото небе, чисто и хладно, пръскаше бодра полусветлина над разбуденото село. Приятно миришеше на дим и на пресен тор. От вратните бавно излизаха говеда, птичета оглушително цвъртяха, откъм лагера се носеше равна глъчка: момчетата се гласяха да закусват.

Младият човек се упъти нататък. Скоро той спря при палатката за лазарета, до която бяха сложили носилката с убития, покрит с платнище. Войник с пушка пазеше трупа. Военният доктор, възрастен, намусен човек, с големи очила, дръпна платнището и съдията видя едно изкривено от мъчителна гримаса, червено-мургаво лице, с отворена, неподвижна уста, която сякаш още изпускаше мълчалив вик. Същото това лице вчера по обяд му се усмихваше боязливо и умолително и после по целия път се извъръщаше с по някоя дума към него. И той си спомни якия тъмночервен, като препечена керемиди, врат и обичата от почерняло сребро на едното ухо, която се клатеше при всяко движение. Младият човек прехапа устни: как не се сети, че може да стане такава бяля!... Докривя му още повече. После въздъхна

и сви рамене: всъщност можеше ли да измени нещо, или да попречи?...

При входа на лагера, коленичила в праха, Петра виеше като животно, навеждаше се всяка минута, долепайки чело до пръстта, и нареждаше. Едно дете в дълга рокля, разчорлено, изцапано, обезумяло от страх и неразбиране, хълцаше без глас до майка си. От време на време ревът преставаше за минута. Тогава в утринната тишина се чуваше отчетливо тракане на клюн откъм гнездото на щъркелите в близкия бряст.

Съдията тръгна обратно и спря до двора, дето се бе случило нещастиято. Къщата изглеждаше напусната, вратите разтворени, в обора конят цвилеше надълго. Той изкачи трите стъпала и спря изумен. В стаята на болния още светеше лампа. Старецът се бе извърнал към стената, самичък в празната къща, и хъркаше агонизиращ. Момъкът бързо слезе, намери фелдшера и го прати при умирация. После тръгна към гарата. Най-близкият влак за Зърнево беше по обяд. Но може би щеше да мине някой товарен. Наближавайки станцията, той ускори стъпки: чу се припряна свирка на машина. Когато стигна, видя, че се е излъгал. Беше един маневрен локомотив, спрял до перона. Огнярят се щуреше наоколо с парцали и шиш в ръка.

Младият човек мина два-три пъти пред канцеларията и седна на пейката. Неочаквано някой му се обади:

— Добро утро, господин съдия! Какво тъй рано-рано насам?

— Здравей, Филипе! — позна той машиниста от депото в Зърнево. — Бях вчера по работа тук, пък сега чакам да си вървя.

— Ами какво е станало нощеска, а?... Тц-ц-ц! Нещо, убийство пак!... — зацъка високият, почернял от възлища човек, с кожена фуражка и възпалени, мигащи очи.

Съдията махна с ръка, без да отговаря.

— Какво да рече човек, господин съдия — не знам! — отвърна си Филип самичък. — Свят! Глупост и лакомия... Раждат се... мъчат се... че не стига, дето животът ги бъхти всеки ден, ами и те сами се трепат!... И да речеш — за какво?... — Помълча малко, запали цигара и добави: — Ами че ако вървите за Зърнево, хайде да ви карам? Какво ще правите тук още четири часа?... Съдията го изгледа учудено.

— Така де — продължи другият. — Аз ей сега се връщам. Да подмажем само машината. Помагах да изтеглим товарния 5007 по

нанагорницето и веднага се прибирам.

— Ама... може ли? — зарадва се момъкът.

— А бе то, ако питаш, по закон не може! Пък нали е все служба — и вашето, и нашето. Я дайте чантичката и се качвайте!

След няколко минути локомотивът изпищя весело, лостовете се раздвижиха като крака на огромен скакалец, станцията се отмести бавно вляво. После колелата затракаха учестено и телеграфните стълбове почнаха да се мяркат по-бързо.

Облегнат на стоманената рамка и издаден навън, съдията светеше цял в доволна усмивка.

— Браво бе, Филипе! Да живееш! — тупна по гърба той високият кокалест мъж, който се взираше напред и дърпаше връвта на свирката. Отзад огнярят нариваше лопати въглища в пещта.

Резлив ветрец ги шибаше в лицата, надалече лъщяха проточените релси, пробягваха шумно с размахани клони върби и салкъми по насипа, мостчета изчаткваха за миг. После разсичаха полето и един равен бяг ги носеше с весел вик в синята далечина на утринта. Слънцето, вече издигнато над малката кория, която бяха преминали, топлеше гърбовете им и няколко отражения скачаха от лъскавите части на машината. До един завой дете пасеше няколко говеда. Едно теленце се подплаши й хукна с тревожно вдигната опашка.

Момъкът се загледа и весело се разсмя. Драго му беше всичко, и тая ведра сутрин с едро изкласили нивя, и това, че си е отпочинал, и тоя чудесен бяг на машината, която те бяха възседнали като някое могъщо и послушно животно, и това, че всички тия натрупани, досадни неща от вчера се свършиха и той се прибира на мястото си.

Насреща идеше висок, разсечен хълм и машината с писък навлезе между скалите. Прокънтя остър ек и в тоя миг младият човек не можа да се сдържи, наду яките си гърди и викна тържествуващо и радостно:

— Хо-хо-хо-о-о!...

Скалите изведнъж се разтвориха и машината като освободена се втурна в широко спокойно поле, над което се бе закрепил вече още един подобен на всички други ден, изпълнен с многолик и равнодушен живот...

1937

МАРСИЛИЯ

*Животът ми се струваше
тогаз почти порок...*

Дим.
Бояджиев

Минахме площада на Борсата, после завихме и след миг морето се плакнеше до нозете ни. Зад нас, пламнал в хиляди сияния, грееше огромният град. Но тука, над Старото пристанище, мракът бе плътен, почти осезаем. Една черна, душна нощ спираше до осветената черта, натискаше земята и изпълваше пространството. Гъста африканска нощ, припълзяла до другия бряг, наситена с мълчание, поръсена с бледи светлинки.

Грамадният четириъгълник на пристанището, врязан в брега, мътно лъщеше под наниз малки лампички. В един ъгъл на кея флотилия моторни лодки, пъстри, нагиздени, с грамофони, канеха на разходка към Шато д'Иф. Зад тях чернееха очертанията на кораби, платна, комини. В дъното блещукаха лампичките на Големия мост. По плочите се търкаляха остатъци от плодове, дрипави хора с торби през рамо ровеха сметта и изчезваха в мрака като черни нощни буболечки. Сладък аромат на банани, примесен е мирис на гнилото, на риба и бензин, сгъстяваше още повече топлия въздух. Невидими в тъмното, скърцаха от време на време корабни мачти и въжета.

Глухи и тесни като канали улички промушваха безформената грамада на южния бряг. Скоро мътното зарево на града потъна съвсем назад и ние изведнъж се намерихме в някаква вековна, каменна гора, потопена в тежък сън. Стъпките кънтяха по настилката и угасваха във влажните стени на уличката. Тук-там, като видения, изплуваха малки барове и кръчми, режещи мрака с остри светлини. Една хармоника ридаеше, един туниски кларнет се късаше от страст. От двете страни

— слепи прозорци на огромни каменни здания, безброй почернели складове с екзотичния мирис на колониал, на вино, на плодове и анасон. Сегиз-тогиз работник с вързоп бързо пресичаше уличката и изчезваше в сянката. Един пиян моряк ругаеше самичък на кръстопътя някаква невярна Катрин. После отново — мрак, глухота и сън. Час, два може би вървахме така, потопени в потайния живот на тоя непознат свят, откъснати от времето, което сякаш вече не съществуваше.

Изведнъж отчаян женски писък откъм кея прониза мрака и угасна. Инстинктивно забързахме нататък. Писъкът отново се понесе, сега по-къс и по-безутешен. После — шум от боричкане, стон и остра полицейска свирка. Когато стигнахме, едно такси със стражар отнасяше някого, малка група мъже тълкуваше случката, на плочите лъщеше локва кръв. Някого набързо бяха заклали... Минувачите се пръснаха, кеят отново опустя, една верига подрънча, в тишината се чуеше само тихото подплисване на морето. А отвъд — срещният бряг на пристанището трептеше цял от светлини, приветлив, празничен и примамлив, като че друг, вълшебен и честит свят. И ние бързо поехме нататък.

Тук беше наистина един друг свят. Тук беше светло, шумно, многолюдно. Тук беше нощният квартал на града, постоянният червен пазар, огромният разтворен алков на бедната човешка любов. Кафенета, пивници, кръчми, бордеи, блеснали и прихлупени, явни и закрити, гъмжаха от кипнала плът. Смръщени в гримаса лица или блажено и тъпо ухилени, черни къдрокоси исполини, дребни жълтолики хора, синеоки момци с лули между зъбите, мъже от всички морета и жени от всички раси. Проядени от старост и болести тела, пълногръди момичета или извратено-мършави, с кървави устни и цигара между пръстите, напудрени женоподобни юноши и рано узрели деца... Плискат се чаши, едно радио пращи, чудовищна хула изведнъж прелива в продран смях. По всички порти блестят лампи, всички прозорци светят. Жени в ярки пенъоари седят на праговете и канят, други кръстосват уличките и спират всеки минувач, трети викат от балконите. За сто су, за два франка дори — обещават се непознати наслади. Мирише на кухня с лой и на евтини помади, вадички помия се стичат по улеите, на един разтворен прозорец извива канарче... Приклепнала до стената жена крепи в скута си заспал сред улицата матрос. Там друга звучно целува в уста юноша-юнга и му забожда

стрък мимоза: „Au'voir cheri...“^[1] И в тая кротка, почти майчинска нежност, кошунство и невинност се сливат във великата злочестина на тия обезчовечени човеци...

Ние вървим мълчаливи, замаяни, забравили себе си в тия пъклени предели. Ние сме само за час-два тука. А тука — това е винаги, безсменно и безкрай, всеки ден, всяка нощ. Едно шест-седемгодишно момиченце излиза от фурната насреща с грамаден хляб под мишница, прекосява улицата между разголените жени и пияни мъже и бърза към бакалницата на другата страна. На кръстопътя двама стражари-велосипедисти, облежнати на колелата си, свиват цигари и спокойно разговарят. Да, това бе само един от всичките равни, едни и същи безкрайни часове, които текат като кална река из тоя край. Това бе образът на живота тук, това беше бит — чудовищен и все пак общоприет, узаконен, истински бит!

Отвъд, в другия град, под меката светлина на абажура в семейните трапезарии сега се носи весела глъчка на хубави, чисти и здрави деца, майката целува в челото най-малкото, чиито очички се затварят, бащата допива кафето си и отваря вечерния вестник. Наведени над масите в своите самотни стаи, стотици поети някъде, по всички краища на света, нижат със ситни букви вдъхновени стихове — възторжени и печални — за безсмъртната и прекрасна човешка любов!

А ние вървахме из лабиринта на уличките, еднакви и несвършващи, посред молби, цинични покани, дърпания и хули. Съзнанието ни полека-лека потъваше в някакъв гъст океан на безкрайна умора, на отвращение от света, от живота, от себе си.

Насреща мърдаше морето, тежко като разтопена смола, и цялото старо пристанище, прояло брега, излагаше своята пъклена утроба с цъфнала неизцерима рана, дето гъмжаха миазми на нищета, на отчаяние и бунт.

Най-после излязохме из тия безутешни места. Хладен ветрец, идещ от далечината, лъхна като бистра струя, която изчиства събраната мътилка. Градът все така кипеше. Отбихме се в малък ресторант до кея. Един от ония ресторанти за бедняци, в които винаги може да се намери супа със сирене, пържена риба и макарони. Беше пълно. Седнахме на маса, дето довършваше вечерята си скромно облечен мъж. Той седеше някак особено извит и изкривен, ядеше с лявата ръка, а дясната се спускаше право надолу, под масата. Лицето — бледо,

обиколено с рядка кафява брадица, челото му бе пресечено с голям крив белег. Той ни хвърли равнодушен поглед и продължи да реже несръчно своя каманбер. От време на време цял се разтърсваше от бързи спазми. Навярно някой работник, обезобразен от злополука, или апоплектичен болник. За да не го стесняваме, ние не поглеждахме към него.

Малкото помещение беше светло и шумно. Вън улицата също трептеше от глъчка. Едно радио носеше някаква далечна серенада: виолончело и пиано. Една моторна лодка тупаше в тъмнината.

Неочаквано човекът от нашата маса се обади:

— Вие сте руси, нали?

— Не, българи.

— Ah, voilà... — Неговите светли, безцветни очи се разшириха безпокойно, той втренчено и сърдито ни изгледа, после изведнъж се усмихна чудновато и повтори:

— Ah, voilà... Българи, да... бях почти сигурен. — Замълча, заклати се и добави:

— Познавам българите... Braves gens et grands patriotes, les bulgares^[2].

Ние се усмигнахме в недоумение и докато успеем да отговорим нещо, той се наведе и измъкна с лявата си ръка изпод масата дясната, показва ни я — нещо страшно, някакъв смазан къс месо, длан, китка и пръсти, слети и обезформени, отново се усмихна и рече:

— Това е от български куршуми... И това тук — като посочи белега на челото си — също... J'ai été près de Monastire^[3]...

Ние мълчахме смутени, не знаейки що да отвърнем, после свихме рамене:

— Война...

— О, да, о, да, господа... Зная... Но мене ми е много драго да видя пак българи, вярвайте... Добри войници, знаят да бранят земята си и знаят да умират.

Той беше довършил вечерята си, извика прислужника да донесе още две чаши и поиска да се чукнем:

— Faites-moi le plaisir^[4]... — Сетне извади едно картонче с име и адрес и се представи — не помня вече името — инвалид, кошничар, улица и номер еди-кой си.

Ние се учудихме, че той може все пак да работи, изказахме съжаление за неговото нещастие, чувствувахме се виновни пред тоя премазан човек. Но той нервно пресече нашите думи:

— Не, не, не... Това са далечни неща, *messieurs*. Всички се бихме, всички убивахме и мряхме. Това е животът... това е смъртта...

После изведнъж скочи, изкриви лице в болезнена гримаса и добави:

— *Et j'en sais déjà, messieurs, nous sommes tous... tous... des malheureux*^[5]. — Кимна с глава и излезе със своята крива походка. Ние останахме мълчаливи и смутени. Актьор ли бе тоя човек, или мъдрец, или побъркан клетник?

После станахме и отново нощният град ни потопа в своята остра феерия. Кафенета с тераси, естради и оркестри, отобуси и луксозни кола, широки булеварди и белите стъпала към станцията.

Завихме в сенчестата алея Гамбета. Мълвежът на огромния град се смъкна и стопи, в небето изведнъж заблещукаха звезди, далеч на югоизток златната статуя на Богородица-Закрилница се вземаше в мрака. Тя висеше светла над тъмния кръгозор на морето и сушата, спусната от небето, нежна и грижовна, простряла милосърдни ръце над света, ала безкрайно далеч от него. А долу, под нозете ѝ, като в черна преизподня човечеството мъкнеше своето вековно бреме на безсилие, на страдания и на ужас в един омагьосан кръговрат. И от тая божия земя се вдигаше нагоре една ръка, една злочеста човешка ръка, обезобразената ръка на оня полутруп, издигаше се над нощта, над благославящата десница на Нотр Дам дьо ла Гард и пламтеше — мълчалива, огромна и страшна, като огнената ръка, която се бе явила на Балтазара.

1937

[1] Довиждане, мили... ↑

[2] Добри хора и големи патриоти са българите... ↑

[3] Аз бях при Битоля... ↑

[4] Направете ми удоволствието... ↑

[5] Аз знам вече, господа, че всички... всички сме... нещастници. ↑

ПЕСЕН

— Слушай!... — рече моят другар и ме хвана за лакътя.

Спряхме. В неподвижния въздух се носеше някъде отдалеч проточена, звънлива мелодия. Тя плуваше ниско над земята — равна, плътна, с някакъв особен металически тембър, завършвайки през малки паузи с една и съща висока нота, която се застояваше по-дълго от другите. Някой пееше. Не разбирахме отде идеха звуците — наоколо не се виждаше жива душа. Но имаше в тях нещо дълбоко и непредаваемо, както в песните през жътва, както нощем в притихнало поле жалбата на невидима цафара или призори в тъпия звън на манастирското клепало. Би казал човек, че самият въздух или земята със своите недра пее.

Бавно, пазейки да не правим шум, продължихме да се изкачваме. Вдясно тихо ромолеше поток, вляво се издигаше хълм, по който възлизаше пътеката. Слънцето, стигнало до хоризонта, огряваше меко кадифенозелената долина и белите сгради на селце, сгушено между бухнали дървеса. Априлската привечер беше бистра, топла, напоена с дъх на цъфнал глог и трева.

Колкото повече се качвахме, толкова по̀ приближаваше песента, ставаха по-ясни и отделни думи от нея. Пееше жена. Пееше, както пеят обикновено българските жени, с глас, който излиза само от гърлото, но казва неща, които идат от най-тъмните дълбочини на човека.

Някаква, като че позната и в същото време нова песен, прилична все пак на другите, както си приличат всички песни на нашия народ. Но с особена острота в последния висок тон, който увисваше от време на време във въздуха като зловец въпрос.

Разказваше песента за някой си Марин — „Марине, чорбаджийо, Марине, стопанино!“ За неговия кротък табихет, за неговите имоти, за мъжкото дете, което го среща вечер на прага... И отново: „Марине, джанъм, стопанино!...“

Бяхме стигнали вече върха. Виждаше се далечината, цялото селце, църквата, път между нивята, който водеше насам. Тук няколко

млади черешови дръвчета удължаваха сенките си над тучната трева.

Песента беше вече съвсем близо. Огледахме се. На десетина крачки, върху прясно засипана купчина пръст, беше постлан шарен месал с пръстена кадилница и шишенце вино отгоре. И една пребрадена с черна кърпа жена, седнала с превити нозе и облегната на дървената кутия при кръста, нареждаше.

1937

ПО РЕКАТА

Отдалеч параходчето се появява като тъмна точка, после наедрява и заприличва на лодка, с тъничка лента дим отгоре, и когато стига на двеста-триста метра, изпъква съвсем — бяло, в блесналия разлив на реката, но все пак смешно, мъничко като играчка. Слънцето е изгряло наскоро. Денят ще бъде чист и горещ, августовски ден. Но сега е още хладно — от сутринта, от водата, от ранното ставане.

Параходчето долепя страна до кея, хвърлят дървения мост и веднага с тропот и врява се заточват носачи с големи сламени самари на гърбовете, натоварени с желязо, сандъци, кошове и машини. Край тях с предпазвания се промъкват пътниците. После тръбата изревава уморено, дръпват моста и параходът, на който весело плющи трицветното българско знаме, заплувва отново надолу, срещу слънцето.

Реката се открива напреде — пълноводна, широка, сребърна, но като че неподвижна, с малки гранични знаци по средата, които мърдат, прилични на някакви хванати водни животинчета. Вдясно е висок, с голи и стръмни скатове бряг, отляво водата залива гъсти върбалаци и тръстики и плоската равнина, сред която се мяркат тук-там покриви, изглежда далечна и тайнствена, защото е чужда земя. Резлив влажен ветрец, събуден от движението, вее лицата и току-що качилите се пътници бързат веднага да се настанят в общите кабинни. На палубата се разполагат само неколцина селяни около своите шарени торби и денкчета.

Първокласният бюфет, тесен и задушен, е претъпкан. Две дами без шапки, едната с мрежа на косите, другата с морава воалетка около шията, мързеливо четат вчерашни вестници и току слизат долу в спалните кабинни и пак се качват. Една възрастна съпругеска двойка, чистички, прибрани, охолни, както личи от всичко, пият чай и развързват безброй пакетчета на масата. Един адвокат, разтворил зелена папка, усърдно прелиства преписката и си взема бележки. Някакъв пътник в голф, каскет и лека мушама, седнал до вратата,

мрачно гледа наоколо си: за него няма място до масата и трябва да крепи кафето си в ръка.

Оттатък, във второкласния салон, са по-спокойни и по-малко заети със себе си. Тук е обикновената, сива публика: работници, селяни, пребрадени женици, дребни търговци, чиновници. Те седят притиснати един до друг по пейките или приклепнали до стените, завързали са вече познанства и разговарят. Ония, които пътуват за пръв път, гледат през прозорците с вдървени полуусмихнати лица, дето се чете възторжено любопитство и малко страх. Вън, от двете страни, отрязани в четириъгълната рамка на стъклата, бавно се движат двата бряга, окъпани в изобилен слънчев дъжд и насечени на места от остри черни сенки. Оттук това изглежда като някаква изкуствена панорама, като някои от ония панаирски палатки, в които през големите кръгли стъкла се виждат вълшебни пейзажи.

Насред салона се е изправило едно семейство: слабичък възрастен мъж с жена си и тринадесет-четиринадесетгодишна дъщеря ученичка. Те са се качили преди малко, ще пътуват чак до края, но още не са се усвоили и гледат любопитни, стеснителни и любезни всички. Мъжът, както се разбира от разговорите, които води с тоз-онзи от пътниците, е стар основен учител и разхожда семейството си с обиколни билети. Той е пременен официално — черен костюм с гънка не само на панталона, но дори отзад на сакото, с чупната твърда яка, има подстригани сиви мустаци и сбръчкано, но младежки усмихнато лице. Той е захапал незапалена цигара и десет пъти отказва любезно на хората, които му предлагат огън, като обяснява: решил е вече да не пуши, но все още му е чоголоно, та се зальгва така. Той е начело на групата. След него се движи, разклатена като юрдечка, закръглена женица, много по-млада от него, също сконтена в ново манто и лачени обувки. На края е момиченцето — бледо, миловидно, в синя ученическа униформа. Бащата държи в ръка някаква сгъната малка карта и от време на време слага на носа си, като го крепи с ръка, никелово пенсне, обяснява им нещо и сочи с пенснето ту вляво, ту вдясно. Майката и момичето го гледат възторжено в очите и едва после се обръщат към бреговете. Радостна кротост и малко гордост излъчват трите лица. Те не се застояват на едно място, обикалят навсякъде, стъпвайки внимателно, разглеждат всичко и се извиняват бързо, ако бутнат неволно някого.

Между това слънцето се е издигнало вече, денят е чудесен, безоблачен и топъл. Всички излизат вън, под разпънатата тента на горната палуба. Там вече са се разположили едни — закусват и пият бира, други — насядали по пейките гледат насреща. Долу, във вътрешността на параходчето, заглушено тупа машината, край бордовете тихо се плакне водата. Една светла въздушна ширина се открива оттук — и реката, спокойна и уверена, сякаш води далеч, в някоя непозната прекрасна страна. Сегиз-тогиз върху стръмния тесен бряг се мерне варосана къщурка с висока върлина отпреде, на която се вее български байрак: граничен пост. Тогава всички очи се насочват нататък. Около къщурката се разтичват пет-шестима войници, съвсем мънички от далечината, нареждат се бързо в една редица, с лице към реката. Белите навои и цевите на пушките блестят на слънцето. Вижда се как вземат за почест и параходчето тържествено и гордо надува сирената, отговаря на честта и поздравява надълго знамето и момчетата, които пазят българската земя. Тръпка пропълзява по смълчаните, струпани до борда хора. Това е просто, внушително и неизразимо вълнуващо. Калпаците се свалят, шапки се размахват, развяват се кърпички и овлажнелите очи дълго още се взират нататък, дето вече нов отвесен скат е скрил и поста, и войниците, и двете големи рунтави кучета, които лаят на брега. До края, чак до вечерта, това се повтаря през час-два, винаги със същото трепетно, почти мистично чувство.

На малкия завой на хоризонта реката се е разляла като грамадно езеро и там се появяват някакви черни точки и дим. Едва след половин час приближава и отминава нагоре, разпенил реката, силен влекач с чужди букви на носа, помъкнал пет тежки шлепа, навързани като патици един след друг. Върху всеки от шлеповете — малка шарена къщица, въже с прострени дрехи, саксии мушкато и куче на прага. Те отминават, облени от слънцето, радостни от своята постоянна и волна подвижност, и един почернял човек от последната палуба, в къси гащички и синьо трико, маха с ръка към параходчето.

После отново остава само голямата река, небето, слънцето и двата бряга, които бавно се движат назад. Чувство на лекота, на радостна свобода, на просторност пронизва въздуха, нещата и хората, влечение към скитничество и смътна тъга, че все пак, както всичко в

света, и тоя чудесен ден ще има своя край. Така е винаги при пътуване по вода.

— Бонбони и шоколад! Два лева късмет!

Един петнадесетинагодишен хлапак с кошница в ръка вика звънливо от долната палуба и скоро затропва нагоре по стълбичката. Няколко глави се обръщат:

— Ей го и Митю!...

Митю пристига ухилен в своите твърди гумени калеври, обути на бос крак. Той е без шапка, в стари къси панталонки и избелял пуловер. Главата му е голяма, ниско остригана, със стърчащи уши и живи очи, които постоянно смигат някому. Той минава между хората, бъбре, закача се е всички, прави се малко на глупав и успява така да пласира тук-таме някое фишече бонбони или питка шоколад.

Параходчето приближава Козлодуй и след малко спира. Погледите се устремяват към брега, облечен в камък, върху който се издига скромен паметник. Тук, на тоя пустинен бряг, са слезли преди шестдесет и шест години двеста български юнаци със своя войвода-поет... „Сега вече, като излязоха всички, последва една живописна и в същото време възвишена сцена — разказва в спомените си капитанът на *Радецки*. — Тогава се раздаде един глас и всичките паднаха на колене и останаха в това положение... Много от тях целуваха земята, която беше тяхно свято отечество и която твърде скоро щеше да ги приеме в себе си...“

Семейството на учителя се е прилепило до оградата и мълчи, впило очи в кръста. По дървената скеля се качва войник-граничар, отива до Оряхово. Широк път води от пристанището право на юг. Там чака каруца и в нея се настаняват адвокатът и господинът с голф, които са слезли тук. Каруцарят шибва конете и колата изчезва в облаци прах.

Реката отново понася параходчето, като че го плъзга по лъскавата си неподвижна повърхност. Горещината се засилва, приближава обяд. Някъде по румънския бряг пици локомотив, над зеленината бягат парцали пушек. Де отива тоя невидим влак, там зад върбите, до които се полюлява празна лодка с едно гребло?...

На палубата настава оживление. Развързват се торбички, разгъват се пакети, почва обяд. Един богат турчин с момченце, седнали на отделна маса, поръчва гозба, лимонада, реже пъпеш. Трима селяни-работници вземат една порция, изваждат от торбите пити черен хляб,

топят тримата в чинията и се хранят дълго, мълчаливи и сериозни. Митю минава между масите и хвърля тук-там своя звънлив вик на козле.

До оградата на борда стои млад моряк-войник, гледа равнодушно наоколо си и от време на време цръква плюнка през зъби. Той спира със знак малкия търговец и взема две лимониви фишечета. Митю слага кошницата на пода и оглежда момъка от глава до пети. Той е тънък, строен в своята синя униформа и моряшка шапчица, но лицето е тъмножълто и безизразно. Чертите му са остри, с тънки устни, между които блестят изумително бели зъби. Полуотворените очи гледат с потайна, недобра усмивка.

Митю безпричинно махва с ръка, премества кошницата и смигва. Исква да почне разговор:

— Ей! Ти не си ли от нашия град бе?

Морякът го поглежда нехайно, развива фишечето и не отговаря. Малкият не се отчайва:

— Виждал съм те аз тебе в казармата. Нашата къща е насреща...

Онзи отново бавно извърща глава, гледа го и мълчи. После изведнъж, с тих, но ясен глас казва:

— Ти познаваш ли Марчето?

Митю рита във въздуха от възторг:

— Я! Как да не я познавам! Марчето!... Че то цялата казарма я познава бе!...

Тънките ноздри на момъка трепват. Той отправя мътен поглед в очите на малкия.

Митю събира трите пръста на ръката си, вдига ги до устата и дума:

— Ама момиче — м-м-м! Право ти казвам, ей! Хубава личност! Зъбите на моряка блясват, очите му се обръщат към брега.

Митю стои насреща и чака.

— Чувай!... Я почерпи един късмет бе! Цялата сума — два лева! Другият плюе зад оградата, усмихва се наполовина и процежда:

— Цяла кошница имаш — вземи си...

— Ти да не мислиш, че като ги продавам — са мои?... Е-хей!... Всичката стока е на бюфетчика... Той е чорбаджията!...

Махва отново с ръка:

— Лоши хора, брей!... Ей сега, преди малко, един издърпа най-големия номер — ей такава на пита шоколад!...

Почесва босия си крак и добавя:

— Няма да почерпиш, а?...

Грабва внезапно кошницата и затопурква надолу по стълбата.

Сега сред реката никнат тук-там и отминават малки островчета, потънали в тръстика и замрели под слънцето. Срещат се нови вериги шлепове. Едно загубено облаче стои на небето и отражението му плува заедно с параходчето. Нови пътници са се качили, замирисва на риба и дини.

— Та ти казвам — продължава започнат разговор тантурест мъж в полуселскю облекло, обръщайки се към една женица с куфарче и плетен черен шал, — минаха се няколко дни и пак стана една пантомима. Той остави жена си, живя подир с по-малката си балдъза, заряза и нея... Сега пък — трета. Елемент!...

— Не знам, Стойо — въздъхна жената, — мъка, мъка, такава една мъчнотия ме е обзела, не се търпи веке!...

От една дървена скеля качват на носилка някого. Двама селяни мъже — единият дребен, посивял човек, другият млад, опърлен от слънцето, як — внасят носилката във второкласния салон и присядат до нея. Наобикалят ги веднага, питат, клатят съчувствено глави. В носилката лежи едра селска мома. Едно кръгло, румено лице с живи, срамежливо-усмихнати очи оглежда непознатите хора наоколо. Мъжете, баща и брат, разказват със сух, равен глас историята. Преди два-три месеца момичето се качило да бере череши. Пада от дървото и си счупва гръбнака. Оттогава се парализирало от кръста надолу, докато горната част на тялото останала съвсем здрава. Носили я по доктори, в болници, не помогнало нищо. Сега отиват в София, през Свищов. Една стара селянка ги увещава да идат при някой си дядо Димо, в съседно на нейното село. Друг, болничав мъж, кожухар, им препоръчва бани... Учителят държи пенснето на носа си, гледа момичето, после авторитетно казва на бащата името на известен столичен хирург: „Той ще й направи операция — и момичето ще се дигне на десетия ден!“

После, когато любопитството на всички е задоволено, един по един хората излизат пак на палубата. Долу остава само болната с бащата и брата, бабичката и кожухарят, който пак им разправя за баните.

Горе, на една от освободените маси, обядва Митю. Той си е донесъл пълна чиния с ядене и половин хляб и се храни здравата. Приведен над гозбата, по лицето му е изписано съсредоточеност и доволство. Ушите му мърдат при всяко пъхане на лъжицата в устата.

До масата незабелязано се изправя войникът моряк, гледа го дълго с полуотворени очи, после обръща глава настрана и стои мълчалив, със стиснати устни. В сянката на тентата лицето му изглежда още по-тъмно и заключено. Митю дига глава от яденето, ухилва се и казва:

— Хубава форма, брей!... И най-къпавия човек го дига!

Глътва една лъжица и продължава:

— Ти що не ядеш повече бе? Какъвто си хубавец, малко да се изпълниш — чудо ще станеш!...

Другият мълчи. Най-после се обръща цял към момчето, зъбите му отново лъсват и с далечен, съскащ глас казва:

— Кога видя Марчето?

Митю е свършил вече обяда си, изпъшква блажено и прибира трохите в чинията.

— Ха! Марчето ли?... Че има два дена май? Беше с вашия, младшията, нали го знаеш, Пеню, де! Пък преди туй пак ги видях, отиваха на кино.

Войникът стисва устни, очите му потъмняват съвсем.

Напреде откъм реката се обажда могъща сирена. Един бял като грамадна водна птица параход прошумява нагоре срещу течението. Жени в светли дрехи махат от палубите. Параходчето отвърща на поздрава и всеки отминава по своя път.

Митю кимва с глава:

— Експресния!...

Но войникът не отговаря, не поглежда нататък. Той върти в ръка малка туристическа камичка и смътно усмихнат, опитва на длан острието ѝ.

Митю вижда камичката, посяга и казва:

— Я да видя! — обръща я, гледа калъфчето и я подава на момъка: — Чиста работа!... Заколва човека като нищо!... За колко я купи?...

Сетне изведнъж някаква мисъл му хрумва, той се изправя с празната чиния в ръка, гледа войника и добавя:

— Ей! Ти хем да не направиш нещо?... — върти глава заканително и съвсем неочаквано се ухилва.

Момъкът е прибрал вече камата, изважда лимоново бонбонче и го схрусква, без да отговаря. Митю го бутва с лакът и казва, преди да си тръгне:

— То, аслъ, дето викат, мъмарците в тихата вода се въдят, ей! — и слиза към кухнята.

От едно малко пристанище се качва млада двойка: провинциален поручик с жена си. Намират веднага познати, разприказват се. Довечера в Никопол имало вечеринка. Отиват дотам и утре се връщат.

Слънцето се спуска ниско над хоризонта. От бреговете се проточват сенки. Става още по-просторно и златисто, както са небесата по иконите. Една след друга, в права верига, десетина диви патици бавно прелетяват от единия бряг до другия, съвсем ниско, като че се опират на водата.

Параходчето засилва хода си и цялото пъстро население в него се е смълчало, упоено от неизразимия покой на тия вечерни часове. Реката, матовотъмна, се превръща в някакво космично същество, със свой потаен живот, своя цел и свой път, свършено чужди на дребните създания, които се носят по нейния широк ленив гръб.

Носилката с момичето е извадена вън и двамата мъже със сурови, угрижени лица чакат до изхода. В Свищов те слизат. Една весела компания младежи и момичета се качват шумно, съединяват три маси на палубата и поръчват питиета.

Слънцето е залязло вече. Голям светловиолетов облак закрива блясъка на запад и само една златна ивица отдолу грее и се отразява в мътното огледало на водата. Небето посивява. В тъмнината отчетливо долитат шум от гребла, проточени викове откъм шлеповете в края на пристанището, една камбана, която звъни за вечерня в града.

Постепенно здрачът се сгъстява. На мачтата пламва лампичка и друга — на носа. Сирената дълго изсвирва, параходчето зашумява по стъмената река. В дрезгавината бреговете стават по-далечни и неясни. Тук-там заблещукват огньовце.

Младата компания на палубата избухва във викове и смях. Митю се върти наоколо с кошницата ухилен: продажбата върви много добре. Облегнат на оградата, морякът гледа с присвити очи някъде в пространството и плюе през зъби във водата. Като малка вселена,

понесло стотина съществування с техните съвсем чужди една на друга, различни и самотни съдби, параходчето постепенно потъва в тъмната далечина на реката.

1938

НА ШИРОКИЯ ПЪТ

Два високи стари бряста, долепени горе с клоните си, полускриват отдалеч малката кръчма. Тяхната голяма синьочерна сянка тежи върху земята като мокра. Гъста, гореща тишина виси във въздуха.

По широкия път за града не се мярка жива душа. Рано е. Дългият съботен следобед няма край. Хората са пръснати по къра и селото изглежда пусто. До времето за автобуса, който превозва от далечната железопътна станция до града и спира тук по-дълго, има още около час.

От една уличка на селото се показва жена в басмена рокля и тръгва бавно през площада към кръчмата, пазейки се с ръка от слънцето. Едра, пирамидална, с пола по-къса отпред поради големия корем, тя върви разклатено и отпуснато като болна гъска. Подире ѝ мързеливо крачи шест-седемгодишно момиченце с две руси косички, които стърчат от двете страни на вратлето му, и нарочно рови с боси нозе прахоляка.

Отсред площада жената размахва към кръчмата някаква илюстрирана картичка и вика:

— Владко-о!...

Поспира, засмива се и отново вика. Гласът се разлива в напечения въздух и угасва. Това е жената на пощенския началник в селото и дъщеря му, които всеки следобед идват да посрещнат и изпратят автобуса.

До варосаната стена на кръчмата са наредени две-три голи маси, дъсчена пейка и няколко бурета с цъфнал олеандър. Никакъв човек не се вижда в сянката.

— Владко-о!... — прозвучава трети път над площада.

Най-сетне в черната дупка на вратата се появява лице, оглежда наляво-надясно, един гологлав мъж бавно се измъква отвътре и се отпуска на пейката. Очите му се плъзгат по тая отдавна позната гледка: площада отсреща, огрян от слънцето като голямо бяло платно, простряно да съхне, жълтото здание на кметството, до него —

бетонната кутийка на автобусната станция и зад тях — степените в далечината селски къщи. Той е нисичък, топчест, с небръснато от два дни розово лице с леко къдрави кестеняви коси, още объркани от следобедния сън. Жерсената му риза, прилепнала на изпъкнали, почти женски гърди, е с къси ръкави, от които излизат бели, тлъсти ръце. Босите му нозе са обути в сандали е високи токове, които приличат на копита.

Началничката пристига под брястовете все така, размахвайки хартиятката:

— Казвай, от кого е?...

Владко става, взема картичката, познава почерка и цял светва. Очите му, замъглени и щастливи, гледат, без да виждат, но вече е съвсем разсънен. Сяда отново и чете.

Жената се тръшва до него и изпъшква от горещина.

— Пристигна със снощната поща... Ама аз исках сама да ти го донеса...

Примъква се още по-близо до момъка и навежда глава над писмото. Нейното жълтеникаво, остро лице с тънък нос и редки едри зъби потреперва нервно, като че от време на време тя решително отрича нещо. При всяко трепване косите ѝ избелялокафяви и разпуснати отзад по модата, със завит пашкул над челото, гъделичат бузата на момъка. Ала той не усеща. Той е прочел вече писмото, обръща картичката, дълго гледа цветната снимка, после отново почва да чете.

Дълбоката лятна тишина е все тъй ненарушима. Сегиз-тогиз зацърка невидимо жетварче и спре внезапно, както е почнало. Тогава в отново настъпилото мълчание се чува само изпърхване на някое птиче в брястовете и още — оня едва доловим неопределен шум на полето през лятото.

— Кажи де, от кого е? — бута го с лакът началничката и езикът ѝ мокри тънките мораво боядисани устни. — Не можах да го прочета... написано на немски...

Владко дига глава и я гледа със същите усмихнати, неவிждащи очи. Той не се възмуцава, нито се учудва. Тука е така. Никой не може да има тайна от никого. Всеки знае всичко за другите. Те са като попови лъжички в локва вода: голи, наблъскани един до друг, всеки миг допрени с телата си.

Между буретата с олеандъра е седнала дъщерята на пощенския началник, нарежда някакви парцалчета и си говори самичка.

Владко се извъръща към вратата и поръчва със своя мек, сипкав глас:

— Тошо, дай една лимонада на малката! И бавно добавя, като че мечтае:

— Сестричката се обажда... От Александрия... Работили в „Еден“ с един италиански импресарио... Хвали се.

Извъръща най-последно лице към жената и кима усмихнат:

— Мерси, мадамчик, за доброто известие? Мерси!...

Ей този равен, невинно-порочен поглед на неговите зелени очи и тая смътна усмивка началничката никога не ще може спокойно да понася. Тя цяла изгаря, клати глава, раменете ѝ потръпват като разтърсени от електричество.

От розовите цветове на олеандрите се носи гъст, сладък аромат, смесва се с мирис на динени кори и виси във въздуха, без да се развява.

— „Еден“... Бели смокинги... Естрада от седеф като мида... „Жипси бар“ в Генуа... Ех, мадамчик, мадамчик, думи нямам!...

Той въздъхва, отпуска глава на дланта си, загледан в пространството. В другия ъгъл на площада, от кметството, излиза стражар по риза, прикляква до стъпалата и почва дълго и старателно да чисти чизми. Отдалеч, през горещия блясък на слънцето, с тия еднакви движения той прилича на нагласена механична играчка.

Тука, на една от масите, незабелязано се е промъкнал възстар мъж с изнищено бомбе и галузник. Лицето му е четинесто, посивяло, с малки очички. Паскал, някогашен писар в града, сега пенсионер, който цял ден се върти из кръчмата и прави заявления на селяните.

Момъкът не поглежда никого, гласът му става приглушен:

— Когато се случи това — той попипа гърлото си, — вярвай бога, два месеца бях като луд. Щях да се давя, вярно ти казвам!... Някаква мизерабелна грипа, две седмици на легло... и из един път: гласните връзки... Гласните връзки поразени!... Същински катаклизъм, ужас!... Думи нямам, мадамчик!...

Ръката му се е отпуснала върху ръката на жената и пръстите му машинално почукват върху нейните. Тя се притиска до него, очите ѝ жадно търсят неговия поглед.

— Четири години!... Как изминаха?... Мислех — капут! Свърши се, няма живот отсега нататък!... Няма вече градове, няма рампа... финита „Трио Систерс Валдемар“...

— Ами аз... аз? — размърдва се жената. — Питаш ли ме как съм изкарала осем години?

— Знам... знам... — отвръща с лека гримаса, той и отново я потупва по ръката.

Дано днес поне тя не започне пак: как е расла като дете — охолна и галена, — как е свършила стопанското училище, какви богати и добри младежи са я искали. Как се е халосала („Господ ума ли ми взе или някой магия ми направи!“) — в един никакъв пощаджия, че се заровила жива в това мръсно село... Как после родила първото си дете мъртво и оттогаз нервите ѝ се повредили и как един ден ще ѝ притъмнее, ще зареже и мъж с къща, ще замине в града и ще отвори там шапкарски салон... Всичко това Владко го е слушал сто пъти. Сега той цял е другаде, много време назад: той вижда себе си, четиринадесет-петнадесетгодишно момче, тръгнало с двете си сестри, кабаретни артистки, по света. Те обикалят пристанищата на Изтока, кръстосват из Румъния, спират във всеки град на Дунава... Сестрите му са ексцентрични субретки, той, изпърво само акомпанятор, после — шлагерен певец... До онзи страшен ден, от който му остана само този сипкав, задавен глас... После?... После прибирането при бездетния стар вуйчо, който държеше тук ханче и го остави със завещание на него. Оттогава, вече собственик на заведението, Владко има само „ресторанта“, а кръчмата я нае Тошо... Ето тия неща се превъртат през очите му, но сега всичко изглежда толкова далечно и чуждо, като че се е случило с друг.

Листата на брястовете зашумоляват, лек ветрец дига пушилка по площада. Изотзад, дето е дворчето на кръчмата, лъхва силен мирис на бъз и джибри. Към площада се чува тропот на кола. След малко пред кметството спира кабриолет, в който седи мъж с нова ловджийска униформа, пушка и две кучета при нозете му.

— Я, авджиите, авджиите! — обажда се Паскал... — Агрономът е дошъл пак за кмета... Да му мислят пъдпъдъците... — изкикотва се той. — Досега барем една гарга не съм видял да донесат...

От кметството излиза друг мъж с метнато през рамо чифте, качва се и кабриолетът бързо завива по мекия страничен път към нивите.

Жената се навежда към Владко и шепне:

— Моят, щом разбере, че са отишли, ще хукне и той... Утре затъ, е неделя... Да не забравиш!...

Момъкът не отговаря. Той отново гледа картичката, обръща я, вее си с нея. На лицето му е застинала смътна полуусмивка. В тишината, по-гъста от преди, няколко лястовици се стрелват с къс, тревожен цвъртеж. По едно време светлината намалява, всичко изведнъж става безцветно. Един огромен облак е закрил слънцето и целият запад е куршуменотъмен. Ала на изток небето все така ослепително синее, като неистинско, и осветлява само малка част от далечното поле. Внезапна вихрушка дига облак прах, клоните на брястовете се разклащат, заскърцват, зашумяват надълго. Едно малко конче, жълтеникаво и още рошаво, минава тичешком из площада, сякаш без да сгъва краката си, досъщ като детска играчка, и изчезва. Иде буря. Скоро цялото небе притъмнява, денят се превръща на привечер, зловеща и душна. Едри капки затулват тук-там, замирисва на прах и още — някакъв остър мирис на селитра.

Владко прибира столове, чаши и всички влизат в кръчмата. Вихрушката засипва на пристъпи с прах и пясък стъклата, нахлува за миг вътре и пак се запилява. До вратата спира дребен човек в униформа на кантонер, с торба в ръка и с траур на фуражката. Премигва, двоуми се дали да влезе. Паскал, настанен вече в ъгъла, го зърва:

— О-о, Гено! Влизай де, влизай! Де по туй време?...

Човекът не отговаря, прекрачва прага и сядва при Паскала, като слага торбичката до нозете си. Куртката му е разкопчана поради жегата, лицето му е малко, смръщено и изгоряло, прилично на мушмула. Паскал отново повтаря въпроса. Сетне съзира черната лента:

— Ай, завалията!... За кого е това?... Човекът отговаря неохотно, без да се обръща:

— Жената се помина. Една неделя стана...

— Бре-е!... Ами че как така?... Тя, май, ти беше втора?

— Втора. Няма две години, откак се водим... Пък дечурлигата хептен ситни, най-малкото осем месеца... Отивам на село, имам сестра вдовица. Да ще да дойде за някой ден да гледа къщата...

— Бре-ей!... Тю!... И ти си без късмет, човече!... С първата — тъй, сега и с тази... Тю-ю! Тошо, я дай две шишенца от бай Гена за бог

да прости!

Сега вятърът фучи по-силно, нашироко, без да се къса на отделни вихрушки. Едрият дъжд зачестява и чука като камъни по керемидите. В това време до агенцията претрополява и спира каруца. Владко наднича от вратата. От каруцата бързо слиза мъж и жена, свалят багаж, влизат в агенцията, бавят се малко и след това притичват до кръчмата.

Бурята почва да вилнее. Небе, земя, село, дървета — всичко се е сляло в тъмен въртоп, който бучи, плющи и реве на различни гласове. Сивата мрачина, потопила целия свят, се раздира непрекъснато от мълнии и става още по-зловеща от това, че никакъв гръм не трясва след внезапните блясъци. Навярно някъде далеч беснее още по-силна буря, дето небето се къса от светкавици, а земята, продънена, кънти като в първия ден на хаоса. От време на време в бързите мигновения на неочаквана тишина се чува как скърцат, стенат и шумят брястовете, като че цяла огромна гора се превива и бучи страховито. Всичко се е притаило — и вън, и тук, в кръчмата, дето сякаш са останали единствените живи хора в света. Ала постепенно вятърът почва да отслабва, затихва, отминава другаде и изведнъж руква пороен дъжд. Той пада на гъсти, отвесни, дебели жици, които се забиват яростно в земята, с равен плясък на огромна, стичаща се вода. Мрачината слабо просветва и мълчаливите мълнии лъкатят вече само в края на хоризонта.

В кръчмата е пълно, задушно и мирише на мокра вълна. Отвън неколцина селяни, застигнати от дъжда, стоят под стряхата. Други са се настанили вътре по масите или чакат до вратата. В ъгъла Паскал и кантонерът се черпят и разговарят вече оживено. Помещението е общо: „кръчма-ресторант“. Три-четири маси с покривки и върху тях чашки с натопена латинка сочат отделението на Владко. Там, с праметнати крака, оголени до коленете, седи началничката, отпуснала на стола огромното си тяло, с огледалце в ръка, и черви устните си. Главата и потреперва, като че тя води мълчалив разговор със себе си. Детето се върти наоколо, къса листчетата на едно цветче и си тананика тихичко.

На съседната маса седят новодошлите от каруцата. Мъжът е сложил до себе си дървено сандъче, боядисано в черно. Жената носи свитък големи цветни хартии. Тя е слабичка, крехка, почти момиче,

облечена в тъмна рокля с къси ръкави. Тънките ѝ ръце, както и лицето, нежни и бледи, са опрашени, не съвсем чисти, като че тя отдавна е изоставила всяка грижа за себе си. Проста шарена кърпа, вързана под брадичката, прибира русите ѝ коси, опънати назад. Мъжът е гологлав, силно мургав, с открита шия и черни къдрави коси. Очите му са толкова черни, че дори бялото е синкаво, и остро лъщят. Тънки мустачки се спускат надолу, скриват ъглите на устните и придават на лицето му израз на нещо източно. Те поръчват шише сода и мълчат. По детския образ на жената със светли, празни очи е изписана умора и някакво враждебно равнодушие. Тя седи облежната на стола си, гърбом към вратата, не гледа никого и не чува нищо. След малко мъжът става, развива от свитъка голям жълт афиш, окачва го на един гвоздей до прозореца и пак мълчаливо сядва.

Дъждът шуми вече по-спокойно, насреща площадът почва да се съзира, заприличал на блато, чувствава се, че във небето е станало по-светло. Край стената пробягват селяни с обърнати наопаки кожуси.

Изправен срещу провесения афиш, Владко внимателно чете и лицето му от миг на миг все повече се озарява от широка, развълнувана усмивка. Афишът съобщава за предстоящата в близкия град „единствена демонстрация на д-р Хинду, магистър на тайните науки, първия българин-факир, живял 12 години в Индия, спиритист, змиеукротител на гърмящата змия — конструктор, окултист — и на *Мис Кет*, медиум-феномен, прекарала две седмици в гробницата на египетските фараони...“ Обещават се още ред чудесни неща: четене на мисли, хипнотизиране на публиката и пр.

В последната минута Владко е при масата на двамата. Той се кланя усмихнат, трогателно внимателен и услужлив, представя се и в две думи разказва своята история. Нарича се скромно „артист в оставка“, иска да ги черпи, той е домакин тука, те — негови гости, не бива да се стесняват.

Мъжът отговаря накъсо и беззвучно, почти без да отваря устата си, само очите му блясват набързо с любопитен израз. Сега домакинът узнава, че двойката е само пътьом тука — чакат автобуса за града. Там вече имат ангажиран салон за утре вечер. Пристигат от съседното село, дето преди два дни е имало голям местен събор.

— Ами мис Кет няма ли да хапне? Вместо нея се обажда мъжът:

— Тя се храни само веднъж на ден.

— А! Затова е така... нежничка! — с възторжено умиление казва Владко и погледът му не се откъсва от сивосините отсъстващи очи и от тия восъчни пръсти, които оправят уморено забрадката.

— Чакайте!... Кого ми напомня?... Кого ми напомня?... — свива очи момъкът и сипкавият глас мелодично се проточва: — Ах, да! Чакайте!... Сетих се! Да! Познавате ли, колега, Вертински?... Романсите на Вертински, нали си спомняте?

Той гледа възбудено двамата и продължава:

— „Модел из Пакена“... После... как беше?... „У бога на бал“... — Той затананиква една фраза.

Магистърът на тайните науки дъвче къс месо и само кима с глава, налива чаша и се чуква с домакина.

Владко е пламнал цял и не спира:

— Преди години в „Алхамбра“, в Цариград, той гастролираше заедно с нас... Аз бях малък още — но няма да го забравя, докато съм жив!... Думи нямам! Та ето, госпожица Кет досъщ прилича на него, като че му е сестра!

И той гледа отново с влюбени очи момичето.

— Тя ми е жена — обажда се невъзмутимо мъжът. — Мис Кет е псевдоним.

Началничката отдавна е вече в тревога от неочакваното оживление на Владко. Тя става, отива до вратата, връща се, после примъква един стол към масата на новодошлите и се вмесва в разговора.

Владко не я запознава, хвърля през рамото си едно: „Моля ти се, мадамчик, не прекъсвай доктора!“ — и се обръща, без да се занимава повече с нея. Жената седи известно време, разтърсва рамене, после става, като стрелва със зъл поглед цялата маса. Тя сяда в ъгъла при Паскал, обляга на ръка треперещата си глава и хапе устни.

Тук беседата вече е много сърдечна, шишенцата с ракия тракат, вдовецът шумно въздиша, а Паскал го утешава:

— Хай, бог да прости умрелите, Гено, на живите — живот и здраве. Пък ти не се предавай толкоз!... Имаш право на още едно венчило! Че... то да не дава господ, ама и четвърти път може, щом дядо владика позволи!... Ти да си жив!...

Между това дъждът вече е престанал, небето се е разкъсало, виждат се тежки облаци, които бързат към изток. Хората излизат навън

и се пръскат. В кръчмата става весело и по-тихо. По площада, залят с тиня, измокрено дете кара две говеда. Стените на кметството са станали кафяви от дъжда. В брястовете се чува усилен цвъртеж на птичета. Хладина, мирис на влага и на кал влиза в кръчмата.

Сега гостът е вече приказлив, гледа дълго Владко със своите остри, смущаващи очи и въздъхва насмешливо:

— Е-ех, мистер Владимир...

Момъкът се усмихва стеснено.

— ... И вие ли се случихте къдрокос?... Нещастни хора сме ние, хората с къдриви коси!...

Владко все още недоумява.

— Кърмата на къдрокосите е такава!... — отсича другият, примижава и млъква.

Владко поглежда набързо младата жена, иска да каже нещо, но се спира. После се навежда тайнствено към мъжа, посочва с очи черното сандъче и шепне:

— Спи ли?...

Другият не разбира.

— Гърмящата! Нали е вътре?...

Мъжът кима мълчаливо, после се обръща към младата жена и казва нещо на неизвестен език. Тя трепва като пробудена, оправя коси, взема свитъка с афишите. Готвят се да стават.

Владко гледа ту единия, ту другия. В очите му трепти някаква молба, някакво решение, което не смее да изрече. Най-сетне той обръща лице към мъжа и със засъхнал глас казва:

— Вижте какво, колега. Не искате ли да наредим един спектакъл тука? За другата събота. А? Аз ще ви стана импресарио... — усмихва се умолително той — безплатен!... Ще уредя всичко: салона на училището, общинския барабан, всичко! За нищо грижа няма да имате! А за храна и квартира — ще бъдете мои гости. А?...

Мъжът го гледа учуден, ала момъкът не му дава да отговори веднага.

— Селото е голямо, на кръстопът... Вярно, че не е сезон, но все ще съберем стотина души, че и повече даже. А на мене, ако позволите, ще ви бъда конферансие, ще ви представя на публиката и между вашите продукции — ще взема един номер. Само едничък!... С мундхармоника!

Той отново умолително се усмихва:

— Едно време, в триото, чудесно свирех. Пеех куплети, а рефрена — с хармоника... Сега остана само рефрена!...

Замълчава и добавя тихо:

— Четири години не съм излизал на сцена! Думи нямам!... Но вие не се страхувайте, няма да ви засрамя!... А? Кажете?

Мъжът сбърчва вежди, мълчи, после поглежда дълго към младата жена, пак мълчи и най-сетне разрешава:

— Може.

Владко цял подскача:

— Ах! Браво! Чудесно! Благодаря, благодаря ви от душа и сърце!...

Той стиска ръцете им, усмян до уши, забравен от радост.

— Вие за нищо няма да се грижите! Оставете ми само един афиш и в петък ви чакам! Нали? Ах, благодаря, благодаря.

Отвън се чува тръбата на автобуса. Кантонерът мята торбичката през рамо, разплаща се и излиза заедно с Паскал. Другите също се прибират и тръгват за агенцията.

Небето се е изчистило съвсем — гъстосиньо и бездънно. Само на изток пласт тъмни облаци натиска хоризонта. Въздухът е бистър, влажно ведър, напоен с мирис на зеленина. Засмяно и като изкъпано слънцето, готово да залезе, грее мократа земя и дървесата, от които се ронят капки. Многобройни шумове и звуци изпълват пространството, целият невидим живот, притихнал за един час, бърза сега да заяви за съществуването си.

При автобуса пътниците се суят, вземат билети, товарят багаж, нагласяват се. Владко помага на своите нови приятели, подава куфари, шепне на шофьора да им даде хубави места. Най-последно всички се натъкмяват, клаксонът реве дълго и колата потегля тежко с хъркане и гърмол.

— На добър час! Довиждане! А биенто! — маха с ръка Владко — До петък!... — изтичва той след автобуса, повтаря: — Петък!... — Отново маха с ръка усмихнат, докато колата се скрива зад ъгъла.

Сега изведнъж всичко се променя. Става тихо, обширно и празно. В двора зад кръчмата грухти свиня, селската камбана бавно

бие за вечерня. Слънцето залязва. Една златиста неподвижност пронизва нещата.

Момъкът дълго стои облегнат на вратата, с унесено лице. Сетне изведнъж се врътва, затропва със своите високи сандали към вътрешната стая и скоро излиза с малка устна хармоничка в ръка. Сяда на масата, дето бяха гостите, хваща с две ръце малкия инструмент и леко го плъзва по устните си. Затваря очи и веднага една тиха, гъвкаво страдна екзотична мелодия заплаква в потъмнялата кръчма.

Вън под брястовете седат двама-трима селяни, чукат по масата. Тошо носи шишенце ракия. Една глава наднича вътре:

— Карай, Владко!...

Момиченцето на пощенския началник се е изправило срещу момъка и го гледа в устата като омагьосано. След малко влиза майката, дръпва детето за ръка и му вика със задавен от яд глас:

— Марш в къщи! Тук ли ти е мястото!

Детето избягва до вратата. Цяла трепереща, жената сяда срещу Владко, подпира глава на длан и мълчи.

Вън вече се е здрачило. От полето се връщат жени със запретнати поли, боси и изкаляни. Пред вратните мучат говеда. Тошо запалва лампата над тезгяха и отива до чешмата за вода.

— Не мога вече! — избухва задъхана жената. — Не мога! В други ден си отивам! Да знаеш!... Заминавам при майка си и няма да се върна. Чуваш ли?

Тя диша тежко, главата ѝ подскача, очите ѝ пронизват момъка. Той не отговаря, сваля хармоничката и извъръща поглед навън. Жената чака минута-две и повтаря като в припадък:

— В други ден — чуваш ли?

Той пак мълчи, после се усмихва кротко и я потупва по ръката:

— Хайде, мадамчик, остави тия работи!... Няма да заминеш, нали знам?... Защо да се лъжем?... — Махва с ръка и добавя. — Де ще вървиш ти... де ще се дяна и аз... посем-сега?... Остави това!...

Жената става, гледа го с ненавист и изсъсква:

— Ще се махна! Ще видиш!... Ще се махна, да ти олекне!... — и се запътва към вратата. Ала внезапно устремът ѝ се пречупва, тя бързо се връща, навежда се към него и му шепне, хълцайки:

— Таз нощ ще те чакам. Моят отишъл на лов... Кметът и агрономът го извикали... Ще те чакам... Чуваш ли?...

При вратата тя грабва дъщеря си, плясва я през бузата и тръгва към къщи. Момиченцето се разплаква и откъм тъмния площад се чува проточен детски хленч.

Владко дълго остава така неподвижен, отсъстващ, загледан към жълтия афиш, който едва се съзира в мрачината.

По едно време вън се чува шум на автомобил. Момъкът трепва. Тежък камион с един фар пухти насам и спира пред заведението. Двама души в кожени куртки слизат, питат за вечеря, поръчват вино. Владко се пробужда, запалва лампата на „ресторанта“, приготвя една маса и отива в кухнята да подкладе огъня.

1939

ЧОВЕШКА ДУША РАЗКАЗ НА АДВОКАТА Х.

То беше в онова време, когато още съществуваше институтът на съдебните заседатели. Бях назначен веднъж служебен защитник на един селянин от нашия край. Делото беше тежко, калпаво дело — опит за убийство и грабеж заедно. Обвиняемият, известен хаирсъзин, крадец, побойник, да те пази бог! Висок един, мършав, малко изкривен мъжага, с дълги лопатести ръце, кривоглед... Спипал той една нощ игумена на близкото манастирче в килията му и до зори го мъчил да изкаже де крие парите си. Онзи си загубил ума от страх, от болка, ама нищичко, не издал. И той не беше стока, което си е право! Един дребен като буболечка старик, намръщен, свадлив, лют — съща оса! А пък алчен и скъперник — за приказ! Както и да е, моят „клиент“ навярно здравата го е бил наредил. В дознанието и следствието калугерът се оплакваше, че му скубал космите на брадата един по един, мушкал го с шило в дебелините и прочее... Чак призори, когато се разтропал магерът, оставил го, без да може да вземе нито една пара.

Работата, както ми изглеждаше, беше лоша. Приказвах с подсъдимия — отрича всичко. „Нито — казва — съм смятал да го убивам, нито да го грабя. Работил бях — казва — на манастирското лозе и не ми плати. Изигра ме. Отидох да си искам парите. Скарахме се... ех, побутахме се малко — и това беше...“

А игуменът имаше медицинско свидетелство, експертиза, магерът видял онзи като изскача от килията — с една дума, доказателства — доволно! А пък и репутацията на моя — като пискюл отгоре на всичко! Нейсе. Дойде денят на заседанието. И — тук сега стана нещо чудно. Калугерът, кой знае от що, уплаши ли се, че онзи кога да е, като излезе от затвора, пак ще му отмъсти, съвестта ли го загриза, кой знае, не можах да разбера защо, но съвсем смекчи показанията си. А пък той беше най-важният, потърпевшият свидетел! Ех, аз казах там каквото можах и съдебните заседатели, по оная, понякога съвсем чудновата логика, характерна за тия „народни съдии“,

го признаха за виновен в нанасяне само на лека телесна повреда!... Осъдиха го на не помня вече колко месеца — затвор, зачетоха му предварителния и го пуснаха.

Мина се доста време, аз даже го бях забравил. Един ден, гледам, в прозореца на писалището ми наднича някой. Взрях се и познах моя хубостник от онова дело. След минута влиза вътре, постегнат, ухилен и носи един голям, охранен бял гъсок. Приблужи, здрависа се свойски, сложи гъсока на земята, седна, отвори кутия с цигари.

— Ще извиняваш — казва, — господин Х., че тогаз не можех нищо да ти дам...

Аз понечих да го пресека.

— Знам, знам, че бях по бедност, ама аз съм ти много благодарен и — човещина нали е. Само че тогава, знаеш, такава беше положението... А пък сега — на, донесох ти ей това гъсе, да изпиеш едно кило вино за твое и мое здраве!...

— Е — рекох, — благодаря ти, Станьо! Пак добре, че не си забравил!...

Казах на момчето да поръча две кафета, поприказвахме си за туй-онуй. По едно време го закачих:

— Ами я сега кажи ми правичката — то делото вече мина, тая работа е стара, — кажи ми, кое беше истината тогава, а?

Той бутна калпака над кривото си око, погледна бавно някъде навън, помълча и лукаво отвърна:

— А бе, господин Х., остави ти кое е било истината... Тя, истината, санким и господ я не знай!...

Пак замълча, заклати глава подхилнат, наведе се към мене и снишено добави:

— Ама корав кешишин, брей!... Гъбав е, гъбав, ти казвам, с алтъни! Какво не го тимарих цяла нощ — като се заблеци, като стисна зъби, — онемя! Ако не беше притропал онзи, магерът, както ми беше притъмняло от гняв, щях да му извия пилешкото вратле!... — Махна с ръка и довърши: — Е! Имал още дни, то се види!...

Изпихме кафето, той стана, подаде пак дългата си напукана лапа и тръгна. Станах и аз да го изпратя и като сапикасах оставения гъсок, сетих се:

— А бе, Станьо, и тъй си сторил труд да идваш, я го занеси в къщи, че го заколи!...

Човекът се спря на вратата, лицето му изведнъж се промени, стана, знаете ли, такова едно жално, умолително... досъщ друго лице! Той сложи ръка на гърдите си, преглътна, погледна към животното, после дигна очи към мене и тихо рече:

— Недей, господин Х.! Не мога!... От мъничко съм го отгледал — не ми дава сърце с моята ръка да го заколя... Вярвай, не мога!...

Обърна се като ужилен, замахна с ръце и бързо излезе.

1939

СЕДЕМ ЧАСЪТ ЗАРАНТА

Тя пристигна в една студена ноемврийска сутрин. Още когато влакът фучеше из несъбудените предградия, изправена до прозореца, тя се учуди, че се усеща така бодро, подмладена въпреки дългото пътуване, въпреки мъчителните месеци назад. Сетне в жилите ѝ се вля треската на милионния град, даде ѝ нов още по-силен тласък и в същия миг забрави, че бе дошла да търси тук тъкмо успокоение и отмора. Още при тръгването си, когато перонът на гарата изчезна, тя изведнъж почувствува странна лекота, едно физическо усещане на откъсване, примесено с приятна умора. Назад бе останала само купчина чужди мъртви неща: тежката атмосфера на непоносимо съпружество, дълбоката и съдбоносна обич към другия, скривана с години, малкият обществен скандал — и най-сетне формалното разкъсване на тоя брак, който бе пъкъл за нея. Сега тя беше вече свободна и всичко, което я интересуваше, което беше близко, за което струваше да се живее — беше напреде. Те можеха вече открито да редят своя нов живот. Но за да не дразнят повече никого и да бъдат съвсем свободни, решено бе да заминат в чужбина. Първо тя, след няколко дни и той.

Бяха избрали тоя град, който и двамата поотделно познаваха и обичаха. Уговорено беше всичко, до последните подробности: кварталът, в който тя ще се настани, денят на неговото тръгване, часът на пристигането, времето и мястото, дето ще се срещнат на следния ден, ако случайно („това не може да се случи!“ — усмихнато клатеше глава тя, но той все пак настоя) някакво недоразумение попречи да се намерят още на гарата.

Небето беше сиво и една равна светлина, неподвижна и студена, бе потопила тъмните здания, асфалтените улици, каменните църкви, прекрасните мостове над реката. Във въздуха се носеше все същият лек мирис на бензин, на топли круасани и на мимоза, толкова познат и характерен за тоя град. Ней се струваше, че се връща тук само след няколкоседмично отсъствие. Тя не обичаше влажния и мрачен северен климат; по-рано с нетърпение чакаше априлските дни, нежната синина

на небето и яркото пролетно слънце. Ала сега тая убита светлина тук ѝ се струваше по-приятна от острите зимни лъчи, по-успокояваща и мека.

Настани се в един нов край на известния стар квартал, близо до университетското градче, дето в ресторана-барака се бяха хранили преди година и двамата. Имаше просторна стая с прозорец към огромния парк, чиста, тиха и весела, с двойни завеси от бял тюл и златисто кадифе. Стените бяха облечени с бледожълт копринен тапет, потонът — висок и снежнобял, подът — от лъснат паркет с кафява кожа пред леглото. На камината три-четири чайни рози се отразяваха в голямо огледало и парфюмираха въздуха с едва доловим землист аромат.

Тя се чувствуваше като студентка във ваканция — лека, разполагаща с цялото си време, изпълнена с бодрост и спокойно, радостно очакване. Сутрин обикаляше всички познати места — университет, музеи, магазини, паркове. След обяд почиваше в стаята си. Ведрост, вътрешна чистота и успокоение лъхаше в тази стая, дето, щом влезеше, човек имаше чувство, като че току-що се е изкъпал. Тя беше съобщила вече адреса си заедно с няколко думи на нетърпение и всеки ден чакаше отговор. Привечер, когато далечният тътен на улиците се засилваше и дървесата на парка ставаха огромни, тя излизаше, тананикайки, и веднага се гмурваше в тоя устремен плътен поток от хора, светлини и шум, който я понасяше със замайващ ритъм. Влизаше в блесналите кафенета, седеше сама пред чашка кафе или порто, забавляваше се с двойките по канапетата и с пъстрата върволица на тротоара.

Мъжете по улиците се извъръщаха след нея, други в заведенията недвусмислено я задяваха, но това, което по-преди я дразнеше, сега я караше само да се усмихва. Значи, тя все още се харесваше. Четири години тежък брачен живот не бяха я опустошили физически и тялото ѝ оставаше също така младо, както душата. Тя се оглеждаше пътъм в някое огледало — стройна фигура, в елегантно кожено палто, с кокетна шапчица над лекомургаво лице, с големи пъстри очи, в които святкаха зеленикавосребърни искри — и се намираше добре. Високото упорито чело сочеше самоувереност, смекчена от голямата, сочна, добре изрязана уста. Един рожден белег, едва забележима гънка в левия ъгъл,

удължаваше линията на устните и от него в едната страна на лицето имаше нещо съвсем детско.

Тя минаваше така всред навалищата, досъщ прилична на девойка, със самочувствие, повишено от погледите, които я сподиряха, дяволито усмихната в себе си. Дори една вечер ѝ се поиска да се пошегува. Беше се загледала в някаква витрина, когато усети зад гърба си чуждо присъствие и една елегантно игрива закачка прозвуча в ушите ѝ. Тя се обърна, погледна направо човека зад себе си. Той беше добре облечен, с приятно, умно лице и не приличаше на обикновените мъже от улицата.

— Не, господине — поклати глава с усмивка тя. — Не. Не си струва трудът... Запазен лов.

Мъжът също се усмихна, поклони се леко и веднага отвърна на удара:

— Но, драга госпожо, ние, браконьерите...

Ала тя се бе обърнала вече и отмина развеселена, без да се интересува по-нататък.

Тая сутрин, когато прислужницата донесе закуската и разтвори кадифената завеса на прозореца, в стаята не стана, както друг път, по-светло, а някакъв мътен, жълтеникав здрач надникна зад стъклата. Вечерта бе ваял ситен студен дъжд, който спря по-късно и през нощта се бе превърнал в гъста, сивожълта, неподвижна мъгла. Една от ония мъгли, които допълзват от океана, залепят се до земята и не се откъсват понякога по цели седмици.

На таблата бе сложена и една телеграма: той съобщаваше, че тая нощ тръгва и че в седем часа в друг ден ще бъде тук. Най-после!... В първата минута буйна и гореща радост я завъртя в трескав шемет. Само два дни още! След това почва някакъв лъчезарен празник, съвсем чужд на всичко досегашно, без прекъсване, без срокове, без мъчително очакване. Тя отново предупреди хазайката, прегледа внимателно — още веднъж — съседната, запазена за него стая, върна се втори път да провери де именно трябва да сложи цветята — върху масата или на камината. Спря сред стаята озадачена: струваше ѝ се, че нещо е забравила, най-важното, което не може да си спомни. Сетне разбра, че нищо друго няма, освен да чака. Времето изведнъж стана празно. Тия

два дни, които трябваше да изтекат, не можеше да бъдат запълнени, както другите до днес, с обикновени неща. Обзе я нервност; бързи, радостни, но разпокъсани полумисли-полумечтания се въртяха в мозъка ѝ. Не можеше да стои повече на едно място, потребно ѝ бе движение, шум, механично заемане на съзнанието. Тя се облече, отвори, преди да излезе, прозореца и погледна навън. Плътната жълтеникава мъгла се вмъкна в стаята, влажна, хладна и осезаема като живо същество. Шумът на улицата стигаше дотук съвсем приглушен. Нищо не се виждаше навън. Обширният парк насреща тъмнееше като огромен лес, небето бе изчезнало, земята не личеше и стаята висеше сама в пространството, натисната от вси страни от тая гъста облачна маса, която бе удавила света.

Градът бе добил непознат досега образ. Всъщност нямаше град, а само късове от улици, здания, които изплуваха, когато приближиш, като тъмни кораби и се стопяваха отново назад, минувачи, изникнали внезапно, неясни и уродливи, задавена глъчка, шум от невидими коли, с фарове, които изпускаха съвсем наблизо безцветна светлина, толкова немоцна, че се виждаше червената жица на лампената крушка. Имаше някаква тревога и в същото време нещо тъпо, упояващо в жълтия полузрак на тоя ден, който сякаш не бе дошъл днес, а е бил от години настанен тук завинаги с една зловеща сигурност. Тоя полузрак безпощадно отричаше слънцето, боите, звънтящите гласове, ясният смях и установяваше едно потайно царство на шепот, на засада и на някаква нечиста свобода.

Младата жена дълго кръстосва тоя нов, внезапно роден град, който беше повече съновидение, отколкото действителност. Площадите приличаха на зловещи кръстопътища, населени с привидения; под мостовете мучаха като гигантски зверове невидими влекачи. В дълбочините на заведенията, блеснали от безброй лампи, се движеха отразени в огледалните стени мъже и жени като кукли от фантастичен театър.

След обяд мъглата още повече се сгъсти. Тогаз по улиците, във витрините, над терасите със запалени коксови печки пред масичките пламнаха пъстри надписи и ниско над града повисна ален отблясък. Градът заприлича на картина от развален магически фенер с неясни очертания и мътни светлини.

Тя се прибра рано, уморена от ходене и от тоя странен ден. Радостта, която я изпълваше, светеше наистина вътре в нея, но тая мъгла проникваше в дълбочините ѝ и без да я угася, прибавяше неопределена острота, не толкова неприятна, колкото сладостно-тревожна.

Седнала пред камината, тя гледаше синкавите пламъчета и мислеше: сега той пътува, в други ден, седем часа заранта, ще бъде тук. В други ден... Неочаквана мисъл излъкати в съзнанието ѝ: колко бързо минава времето!... Сетне изведнъж си спомни: а нали още тази заран това двудневно очакване ѝ се струваше толкова дълго? Да, разбира се... Но натрупаната умора още ѝ тежеше и това лекуване на тялото и душата не беше ли твърде кратко?... И без никаква преднамереност нова внезапна мисъл се промъкна: да би могло още няколко дни да отпочива така, съвсем сама, в това пълно спокойствие на празнота, на нищо направене!... Ето сега това скорошно очакване отново изпълва цялото ѝ същество с напрежение. Разбира се, тия мигновени мисли веднага угаснаха и на заранта нямаше и помен от тях.

Новият ден настъпи досъщ като продължение на вчерашния. Сега мъглата бе вече закрепена и съвсем плътна. Лампите светеха от заранта, по дрехите оставаше незабележима мокрота, лицата на минувачите изплуваха насреща съвсем бледи, с огромни очи. Градът се бе изоставил окончателно на коварната лепкава прегръдка, примирен, едва ли не доволен от това неочаквано и тъмно отдаване.

Цялата сутрин тя остана в къщи. Какво можеше да се прави в такова време? След обяд излезе. Походи из огромния парк, мрачен, притаен, настръхнал, изпълнен с мълчалива закана. Стана ѝ неприятно и отново се мушна в потока на улиците. При един кръстопът, спирайки да пресече, глухо бучене на водопад стигна през уличната глъчка до слуха ѝ. Тя се огледа учудено. Жълтата влага, изпъстрена с разтопени светли петна, бе непроницаема. Но задавеният шум на голяма течаща вода бе твърде ясен. Какво беше това? Колко тайнствено бе всичко наоколо! Тя пристъпи две-три крачки, съзря наблизо очертанята на каменен басейн и веднага разбра: та това бе известният стар фонтан на кръстопътя — нищо загадъчно нямаше! Какво става с нервите ѝ?

Тя продължи по кея на невидимата река. Неочаквана мисъл я порази като откритие: най-странното на тая мъгла бе, че тя не даваше

сенки! Нещата и хората се плъзгаха наоколо, стопяваха се, без да хвърлят каквато и да е сянка, и това ги правеше безплътни и съвсем необикновени. Ах, да можеше изведнъж да се изчисти всичко, да блесне ослепително бялото слънце, да се възвърне старият, познат, обикновен свят! Там всичко беше ясно, спокойно и сигурно!... Тя погледна часовничето си, беше още много рано. Един автобус спря на ъгъла. Без да мисли, тя скочи на платформата, обзета сега от внезапно раздражение да навлезе повече, все по-навътре, до самото сърце на тая вездесъща мрачина, с някаква упорита решителност за борба. Тежката кола се задруса по паважа край стари здания, в чиито приземни етажи се мяркаха полуосветени дюкянчета — кръчми, гладачници, антикварски магазини. Мина по един мост, сетне зави зад градина с черни дървета, прилични на сгърчени змии, и спря за няколко секунди до ъгъла на катедралата.

Изправена на платформата, младата жена гледаше изумена тоя толкова познат град, който се разгъваше бързо пред нея — сега вече в съвсем нов, загадъчен образ. Над древния портал на църквата, едва съзиран през воденистия въздух, слизаше процесия от каменни старци, оживели в тоя час, притиснати един до друг, в дълги роби и строги очи. Гигантските розетки тъмнееха зловещо озъбени, по ъглите висяха над земята клюнове на чудовищни птици, излюпени от мрака. Автобусът зашумя меко по асфалта, мина отново край градина с възлести дървета и се насочи към шумна улица, дето мъждееха много светлини. За миг над колата изникна покривът на кметството и върху острия ръб пробягнаха десетте железни херолди, изправени на един крак, с тъмни хоръгви в ръце, като десет черни рицари над града.

От минута на минута младата жена имаше чувство — все по-ясно и по-тревожно, — че се движи в някакви глухи, дълбоки и потайни низини. Тук владееха неизвестни закони, царуваше някаква абсолютна, дръзка свобода, пълзяха неясни влечения, съвсем нови, лукаво-усмихнати, като се преструваха на обикновени човешки мисли, въртяха се около съзнанието, уплитаха го в топли тръпки и го подчиняваха. И най-чудното бе, че това се извършваше съвсем леко, без колебание и съпротива, без никакво съжаление, дори с жадно любопитство.

Тя разгърси глава, за да се опомни. Слезе на площада пред операта сред вечерното море. Писъците на стражарските свирки,

червено-зелените сигнали на кръстопътя я възвърнаха за малко към действителността. Един подземен влак протътна и напомни за утрешното посрещане. Тя се почувствува изострена, както в предишните пристъпи на неврастения. Реши да остане в града, да послуша някъде музика и да се прибере по-късно, за да може да спи.

Вечеря в скъп, реномиран ресторан със зала на първия етаж. Тук беше тихо и изискано. Тя не бързаше, поиска разписание на влаковете, за да провери още веднъж часа на пристигането. После плати и излезе. Вън я посрещна същата мътна нощ. Отново някъде в дълбочините ѝ премина трепетна лекота на безгрижие, на пълна свобода и ускори крачките ѝ по тротоара. Огромният град тътнеше трескаво, скрит в непрозирната влага, събуден за някакъв нов, притаен живот. Тя пресече, излезе на друг булевард и спря пред голям огнен надпис: *Кафе-концерт*. На витрината висеше табела: *Симфонична музика*. Стъклената врата се завъртя и тя се намери вътре. Заведението беше обширно, много светло и почти пълно. В дъното беше оркестърът. Свиреха старинна музика. Тя си избра масичка в един от ъглите, поръча някакъв ликьор и прегледа програмата за музика. Нищо особено, посредствена, пъстра програма. Но изпълнението бе коректно. Просторната зала, светнала от огледала, беше топла и приветна. В паузите се носеше спокоен мълвеж, меко тракане на чаши, но щом оркестърът почнеше, веднага всичко затихваше. След влагата и жълтия мрак навън това място беше като щастлив остров, окъпан в лъчи и музика, още по-недействителен сред останалия свят. Публиката изглеждаше прилична: възрастни двойки, сериозни и внимателни, чужденци в пътнишки облекла, няколко фигури с дълги коси и лули, две-три маси с млади хора, момчета и момичета, които не шумяха и пиеха кафе.

— Ще позволи ли, мадам?

Гласът беше слабо дрезгав, но гръден, изговорът ясен, с особена плътна сочност. Сякаш онзи, който говореше, придаваше на всяка изречена дума нещо материално и чувствено като месеста закръгленост на плод.

Тя леко трепна, веждите едва забележимо, досадно се събраха. Пред масичката, с шапка в една ръка и бастон в другата, стоеше мъж и

чакаше позволение да седне. Тя кимна небрежно и изви глава към залата. Мъжът подаде шапката и горното си палто на прислужника, но задържа бастона и седна от другата страна на масата. Слаб дъх на хладина и влага повя за миг наоколо, като че човекът бе донесъл със себе си къс от тежката мъгла навън. Тя усети тутакси, че я обзема раздразнение: близкото присъствие на тоя мъж разваляше вечерта ѝ. Извърна се съвсем към залата и реши да не мисли за това. Най-сетне защо някакъв случаен човек ще похаби настроението ѝ? Тя се намираше в чужд, милионен град, не беше неопитно девойче и можеше да се справя с всички случаи. И веднага пак готовността ѝ за борба, чувството на самоуверена дързост изплува над всичко друго. Тя повика прислужника и поръча нова чаша ликьор.

— Мадам ще извини, ако присъствието ми е неприятно. Но аз всяка вечер идвам в тоя ъгъл... Мадам ще разбере, надявам се... А освен това всичко е заето.

Отново прозвучаха спокойно тия търкалящи се като пъргави топки най-обикновени думи, на които гласът придаваше по-друг, многозначителен смисъл.

Човекът бе съзрял навярно нейното недоволно лице и искаше да се извини. „Хитрува! — помисли тя. — Ето там две маси с по един мъж. — Стана ѝ забавно. — Да видим по-нататък!“

Изви глава към него и сухо отвърна:

— Тогава аз ще трябва да се извиня, че съм взела мястото ви...

Погледът ѝ спря за две-три секунди върху мъжа. Той държеше отвесно, с две ръце, бастона си — бастон без дръжка, с кокалена топка на края, като владишки жезъл — и подпираше с него брадичката си. Върху това дигнато нагоре лице, бледо, с тънички увиснали мустаци, две очи малко изпъкнали, жълтеникво-лъскави, с огромни черни зеници, спокойно и студено я гледаха. В първия миг тя имаше впечатлението само от тия очи и още — от неговите ръце, от китките надолу, които стискаха бастона. Те бяха големи, грижливо гледани ръце, с дълги пръсти, бледи и хубави, но така хищно сгърчени около тояжката на бастона, като че бяха измъчвани от неподозирана, скрита в тях сила, която притежателят им постоянно трябва да сдържа. Пръстен с плосък чер камък стягаше малкия пръст на едната ръка.

— О! Моля!... Мое място?... В това обществено заведение?... Тук всичко е на всички, мадам!... — стигна до нея пак спокойният

двусмислен глас. Тя усети тия думи така, като че те физически я досегнаха, сви очи и не отговори.

Салонът бе вече пълен и в голямата пауза публиката плътно шумеше, нови посетители се промъкваха между масите, облаци дим плуваха към високия потон. Тя отново се бе извърнала, но чувствуваше, че неговият непремигващ поглед последователно я изследва, пълзи по снагата ѝ, опипва я цяла... Това беше стесняващо и все пак... любопитно. Е?... После?...

— Аз ще ви освободя скоро — продължи мъжът след малко мълчание. — Идвам тук само да чуя едно нещо...

Той посочи с дългия си пръст един номер на програмата.

— Вярвайте, никъде не го изпълняват така, както тука...

Той бе подпрял бастона на масичката, извади черна египетска цигара и запуши. Кутията се загуби в големите грабливи ръце.

Тя погледна картата, сетне обърна очи към него. Неуловима усмивка мина по лицето и. Това нещо — тук?... Хм! Някой маниак, навярно меломан, блаженствуващ от симфоничната музика на булевардните кафенета... Сега тя можа да го види по-добре. Дори седнал, личеше, че той е много висок, много тънък, с тесни рамене, целият някак източен и гъвък. Костюмът — сивозеленикав, с широки черни ивици, прилепнал до тялото, още повече го удължаваше.

— О — сви рамене младата жена. — Можете да седите. Все ми е едно. Не ми пречите.

И в същия миг стори ѝ се, че това беше доста грубо: той все пак, външно поне, се държеше прилично. Защо тя самата е тъй изострена и неспокойна? Дали не е по-добре да стане и да си отиде? Ах, глупости! Заради тоя екземпляр тука?... Та той всъщност изглежда забавен... Мярна се бързо мисълта за утре. Да, да, всичко е нагласено, прислужницата ще я събуди преди седем, ако случайно се успи... Хм! Какъв персонаж смешен и... малко страшен дори! Тия очи, тия ръце — и Равел!... А какъв особен глас!... Промъква се навътре, навътре... Глупости! Тя отново поръча чаша ликьор и загледа над главите на посетителите. В горната част на високите прозорци, закрити отдолу със завески, се виждаше как мъглата натиска отвън, жълторозова от лампите над входа. Очите на младата жена се закрепиха, без да виждат, в мътните правоъгълници на стъклата. Целият този странен ден, удавеният в мрачината град — се възвръщаха отново в нея и я

изпълваха с някаква смес от умора и напрежение, приятна и замайваща. В главата ѝ пламваха покъсани, като че чужди мисли и едва родени, веднага пак се разтапяха в нищо.

Тя не бе забелязала дори, че оркестърът отново бе почнал. По едно време разклатеният ритъм на тая изискана музика, банализирана от кафенета и грамофони, я разбуди за малко. Това беше номерът, който мъжът чакаше. Глухите удари на тъпана, екзотиката на виещата се спирално мелодия ѝ напомни свирките на змиеукротители. Погледна насреща. Той бе подпрял брада на бастона, както в началото, и главата му бе леко наклонена на една страна. Под полуспуснатите клепачи зениците, насочени в нейните очи, светеха с черен блясък, пронизваха я, слизаха някъде дълбоко в нея и разбъркваха всичко. Тя с усилие обърна лицето си, но след минута отново изви очи към неговите. Най-сетне оркестърът спря. В салона зашумя глъчка, звъннаха чаши. Полузатворила очи, тя продължаваше в себе си разлюшканата мелодия на оркестъра.

— Ще позволи ли мадам да ѝ предложи един коктейл?

Тя цяла трепна и инстинктивно се дръпна назад. Гласът идеше съвсем отблизо, сякаш излизаше от нея. Мъжът се бе навел над масичката, сложил огромните си ръце отгоре, и очите му студено и безтрепетно я поглъщаха.

— Коктейлите на заведението, както музиката, са изключителни...

Младата жена събра всичката си самоувереност. Какво смяташе тоя тип? Хе! Той скоро ще види, че се е излъгал!... Предишната готовност за борба отекна отново в съзнанието ѝ и тя се опита да бъде предизвикателна.

— Тъй ли?... Хм!... Е добре, щом настоявате... Разбира се, за себе си аз поръчвам! — подчерта тя.

— О! — отвърна равнодушно човекът. — Тая дреболия ли? Но нека бъде, както мадам желае!...

Той повика прислужника, поръча и запали нова цигара.

Скоро на масата пристигнаха две чаши с прозрачна виолетова течност.

— За здравето на мадам!

Тя поклати глава:

— За никого.

Опита една глътка и сетне наведнъж изпи останалото. В първия миг дъх на канела, на лимон, на непознати билки, смесени с лют вкус на гъсто подсладен алкохол, опариха езика и гърлото ѝ. След малко гореща тръпка на бодрост, лекота и някакво ароматно блаженство пропълзя по цялата ѝ снага.

Оркестърът отново започна. Въздухът бе задимен и тежък. Те седяха в ъгъла, заградени отвред с гъсто натъпкани един до друг хора, и това вече само по себе си създаваше някаква неволна близост помежду им.

Мъжът незабелязано направи знак на прислужника. Два нови коктейла пристигнаха.

— За тази вечер! — дигна чаша той.

Тя няма време да го спре или да откаже. Ала за последен път се опита да събере силите си:

— Не! За утре заран!... За здравето на някой, който пристига утре заран! — Чукна силно чашата и я изпи на един дъх. В същото време усети, че нещо неподозирано важно и непоправимо иде и че нейната изопнатата воля, всичката ѝ дръзка самонадеяност допреди малко се топят вече без съпротива.

Мъжът издаде главата си напред и в изпъкналите очи лъсна бърз пламък:

— А! Много добре! За утре заран.

Върху нейното лице се разля смътна усмивка. Ушите ѝ звъннаха напевно, главата ѝ стана лека и щастлива.

Малкият белег в ъгъла на устните, белезникав върху поруменялата кожа, придаваше сега на лицето ѝ израз на покорна безпомощност.

И както се случва понякога в сънищата, стори ѝ се, че сънува, но съзнава, че сънува, и сама се уверява, че всичко, което става, е само насън — чудновато, фантастично и възможно, тъкмо защото е насън, а не в действителност. И тая мъгла вън, и блясъкът, и музиката, и тоя мъж тука. Тя вижда, че той седи неподвижен там насреща, но в същото време — странно нещо — усеща дългите му яки ръце около снагата си, а очите му се приближават, сливат се в едно и стават огромна, черна яма.

— Не, кажете! Нали всичко това е насън? — попита тя с тих смях.

Той не отвърна нищо, подпрял глава на бастона, със същия студен, непремигващ поглед.

Тя продължаваше да се смее беззвучно, разтърсена от леки вътрешни спазми. Сега пък ѝ се стори, че всичко това отдавна ѝ е познато и хубаво. Тя взе цигара от неговите и отново тихо се разсмя.

— Да слезем в бара — каза бавно мъжът.

— Защо? — Думите и прозвучаха капризно-мързеливо. — Не искам!... Тука е хубаво! Не мърдам оттук!...

— Да слезем долу! Хайде!

Гласът му бе все така равен, но имаше нещо зад тоя глас, от което тя потръпна. Усмивката ѝ се разкриви в гримаса, тя веднага се дигна. Той плати, поръча да снемат дрехите долу и я поведе. Нейният вървеж не бе сигурен и минавайки между масите, той трябваше да я подкрепя. Когато стигнаха до широката вътрешна стълба, той я взе подръка. С приятна изненада тя усети как тялото ѝ само се притиска до него. На завоя, в огледалната стена отсреща, неочаквано се появиха собствените им образи. Тя се спря, огледа още веднъж изцяло тоя непознат мъж, който здраво я бе прехванал, и отново се разсмя с хихикащ смях. Посочи с пръст към него в огледалото, изплезе му се. Е? Какво още остава?...

И се притисна по-силно до него: беше някакво тъмно блаженство, като че потъваше в топла, приятна, гъста тиня.

Той я дръпна надолу и влязоха в подземиято. Нямаше хора, беше още рано. Скрита синкава светлина грееше от ниския потон. Зад високия тезгях барманът в бяла дреха шеташе нещо.

Тя седна на високо столче и се облегна на цинка. Той се изправи до нея. Нейната глава стигаше само до гърдите му. Отново пиха. Тук беше тихо, като в същинска пещера на морско дъно. Звуковете отгоре стигаха съвсем далечни и заглушени. Часовете бяха спрели. Нещата, загубили тежестта си, плуваха в някакъв зеленикав подводен лазур.

От залата почнаха да слизат хора. Усмивната като в сън, тя гледаше всички поред и всички ѝ се струваха отдавна познати и близки. С крайчеца на очите си той следеше всяко нейно движение. По едно време тя се размърда, мушна го с пръст в гърдите и отново се засмя, като бълнуваща:

— Никога не вярвах, че това може да ми се случи!...

Тя се олюля към него. Той я обхвана, сне я от стола внимателно и я сложи да седне до стената. Разплати се, помогна ѝ да се облече, после дълго и старателно почна да обвива шията си с шалче и да се облича. Тръгнаха по стълбата, която водеше право на улицата. Той я бе прегърнал през кръста, за да не падне, тя продължаваше да се смее тихо, като че стенеше.

Под моравия глобус на входа спряха за една минута. Сетне тръгнаха по мокрия тротоар и след няколко крачки се стопиха в черножълтата мътилка.

Събуди я някаква висока глъчка. Тя отвори очи и още неопомнена, не можа да разбере нищо. Усети само, че цялото тяло я боли като премазано, че клепачите при всяко мърдане режат очите ѝ, а устата лепне с отровен металически вкус. Глъчката продължаваше. Груб, продран женски глас ругаеше високо, а някакъв мъж шепнешком и боязливо отговаряше. След минута гласовете млъкнаха, скръцна легло, хлопна се врата и настъпи тишина...

Тя се разбуди съвсем и с усилие се огледа. Наоколо беше полутъмно. В дъното, някъде отгоре, идеше слаба, разсеяна светлина. Тя се размърда, ръката ѝ напипа дъсчена стена, зад която преди малко се чуваха гласовете. Очевидно там имаше друга стая. Постепенно очите ѝ свикнаха с полумрака и тя се видя съблечена в широко легло от тъмно олющено дърво, с разхвърляни по него покривки. Внезапно светкавичен блясък озари съзнанието ѝ. Един леден ужас я заля цяла — от нозете чак до косите — и я вцепени. Опита се да стане. Но главата ѝ, тежка и чужда, се люшна и я повлече назад. Направи ново усилие, подпря се на лакътя и остана така няколко минути с блуждаещи очи. Това беше стая в последния етаж на евтин хотел — тясна, нечиста, задушна, която гледаше към вътрешен двор. Избелял тапет от книга, с изрисувани розови цветчета, облепяше стените. Под потона синееше пласт тютюнев дим. На масата бе изправена празна бутилка от коняк с металическа чашка. Върху един стол висяха дрехите ѝ. Беше тихо. Някъде отдолу заглушено тракаше шевна машина.

Най-сетне тя успя да стане, тръгна, подпирайки се о стената, стигна до прозореца и раздвои прашната завеса. Отразена светлина на

ясен ден надникна вътре. Вън нямаше вече никаква мъгла, върху покрива грееше ослепително слънце и къс синьо небе се изрязваше горе. Долу, в дъното на тоя дълбок кладенец, беше дворчето, невидимо оттука. Шумът на града стигаше неясно. Погледът ѝ спря на нейната гола ръка и в същия миг тръпка на непобедима, дълбока погнуса от собственото ѝ тяло я разтърси цяла. Пак покрай стената, като сляпа, тя се върна навътре и падна върху леглото. Колко време мина така? Изведнъж някъде наблизко в коридора звънливо изби стенен часовник. Един, два, осем пъти... Звукът разтърси младата жена като електрически ток. Един влак беше пристигнал вече на гарата преди час. Лицето ѝ, разкривено в неподвижна гримаса, се изряза в полумрака като бяла маска.

Далечният тътен на улицата постепенно се засилваше, ставаше по-ясен и бодър. Във вътрешността на зданието се отваряха врати, чуваха се стъпки и говор. Тракаха съдове. Денят настъпваше с всичките си шумове. Тя се довлече отново до прозореца, отвори го и се облегна на рамката. Чиста, студена струя се вмъкна в стаята и размърда тежкия въздух. От по-долния етаж навлезе през тясната дупка към двора позната песничка — ту по-силна, ту отслабваща. Навярно някоя млада жена шеташе в стаята си, пеейки, и матовият глас идеше на вълни — по-звучни или по-заглъхнали:

„Dans ton coeur j'ai mis tout mon amour...“^[1]

Мелодията и думите, влязоха механично в съзнанието ѝ. А!... Но това беше вторият куплет! Как беше началото? А, да!...

„Une hirondelle a chanté sur mon toit...“^[2]

Устните ѝ беззвучно повтаряха:

„Une hirondelle... Une hirondelle...“

Тя погледна пак към дъното на пететажния кладенец. После решително отмахна завесата да не ѝ пречи, прекрачи ниските железни перила и стъпи в празното. Долу се чу само мек, приглушен плясък. Песента продължаваше все така радостна в чистата сутрин. Сега гласът повтаряше тихичко, без думи, със затворени уста същата мелодия като страстна, съвсем интимна и пееща милувка.

[1] В твоето сърце вложих цялата си любов. ↑

[2] Една лястовица пя на моя покрив. ↑

ВЪВ ВЛАКА

Натъпкан третокласен вагон. Всички места по скамейките са заети, в коридорите — натрупани куфари, сандъчета, вързопи, хора. В едно от откритите отделения се води оживен разговор. Тук всички пътуват за близкия панаир и са весели.

По едно време до края на скамейката се изправя пълен, едър мъж, с калпак и гъсти мустаци, бави се минута-две, оглеждайки за място, и отминава. Другите не го виждат и продължават разговора си. Две войничета в отпуск разправят за казармата. До тях, в ъгъла, една пременена селянка, млада, но жълта и състарена, е разкопчала пазва и кърми пораснало мускореве дете, със сребърна пара на шапчицата. Срещу нея седи мъжът ѝ, също пременен висок момък с керемидено лице, остра като слама коса и от време на време се изкикотва. Пототсам една бабичка от града с малки като карфици очички, скрила ръце под черен шал, и внучката ѝ, шест-седемгодишно момиченце в тиролска рокличка, седят на края на скамейката като на тръне и мълчат.

Влакът фучи, слънцето промушва широки ленти прах през прозорците, войниците смучат ментови бонбони и викат, за да се чуят. До тях един нисък посивял мъж, небръснат, с дигнати на чело очила, държи на коленете си кошница, пълна с червени и сини съновници, и ги предлага на компанията. На самия край на скамейката се е сгушил някакъв безцветен човек в полуселско-полуградско облекло, цялото в кръпки, изнищено по ръбовете, като че ей сега ще се разшире и смъкне от снагата му. Той не участва в разговорите, но слуша, усмихва се, подсмърча и бърше с длан зачервения си хремав нос. До нозете му е сложена избеляла селска торбичка.

След няколко минути едрият мъж се връща и отново застава между скамейките, оглеждайки надълго и без стеснение всички, един по един. Грамадната му фигура закрива прозореца. Между устните му стърчи кибритена клечка, под избръснатото меснато лице грее син галузник. Ръцете му са изумително уродливо къси. Едната е пъхната в

хоризонталния джоб на панталона, другата държи тънка обелена пръчица, с която потупва единия си ботуш. Хората в купето го поглеждат нехайно и обръщат глави. Мъжът събира вежди, насочва погледа си към свития в края човек и съвсем неочаквано го потупва по гърба с пръчицата. Оня дига лице нагоре, към изправената до него грамада, и на лицето му е все тая смътна, пребита усмивка.

Другият бързо, господарски кима, посочва с пръчицата към прозореца и казва:

— Ставай!...

Човекът още не може да разбере. Някои от спътниците се извърщат.

Мъжът отново — и по-ясно — го потупва с пръчицата и вече нетърпеливо повтаря:

— Ставай де!...

И онзи става. Взема торбичката, отива до преградата и се изправя облегат. Другият веднага сяда на мястото му, побутва момиченцето към бабичката, разкрачва се, изплюва с шум кибритената клечка. Всички наоколо гледат изненадани тая бърза сцена. Търговецът на съновници се размърдва, поизкашля се, казва сам на себе си — „хм“! — и после се обажда:

— Ей, друже, ами сега тоз човек, тъй да се каже, де ще седне?...

Примигва няколко пъти и добавя:

— Че то, туй място, тъй да се каже, си е негово.

Новодошлият го изглежда продължително, но не го удостоява с отговор. Изважда от горния джоб на сетрето си овалян бележник и почва да смята нещо.

Пътният книжар още веднъж махва с глава учудено — „хм!“ — и се обръща към другите. Войниците си смигат ухилени, младият селянин отсреща се кикоти високо. Само момиченцето, притиснато от големия мъж, го гледа уплашено и с омраза.

Влакът спира на малка станция, потегля отново. Новодошлият прибира тефтерчето, поглежда селянина отсреща и го пита:

— Ти отде беше? Не си ли от Равнец?...

— Т-ц! Не сме! Ние сме от Кладнево!...

— Аха!... Е, как са там прасетата? Цените де? Живо тегло?...

— Че не мога ти каза... Ний такваз стока не въдим...

Мъжът презрително свива очи и се извъръща. Погледът му се спира на онзи сиромас, чието място бе взел. Съсредоточен, зает с някаква своя мисъл, той го гледа, като че едва сега го вижда, и казва:

— Май ти си от Равнец? Как са цените?...

От лицето на човека мигновено изчезва плахото изражение, сменя се с любезност, с пълна готовност да му услужи и той бързо отвърща:

— А бе как са... Дигат се, дигат. Всеки ден кръстосват калаузи...

И почва подробно, надълго да обяснява.

Скоро в разговора се намесва и търговецът на съновниците, и войниците, и селянинът и след няколко минути, беседата се подновява, сега вече оживена и обща, като че нищо не се е случило.

МОМЧЕТА

Продължително тихо изсвирване се чу под прозорците. Борю скочи от миндера, грабна шапката и се изправи ослушан. Нищо. Откъм стаите не идеше никакъв шум освен високо сумтене на спящи хора. Там след обяд почиваха родителите му. Тука, в широкия джамлък, само клоните на салкъма, размърдани от ветреца, леко драскаха по стъклото. Слънцето, което се промушваше между тия клони, разлюляваше при всяко мръдване на дървото една чудновата мрежа от петна върху пода на чардака. За минута Борю се загледа в този пъстър въздушен килим, който се носеше без шум, като жив, ту към едната, ту към другата страна, докато най-сетне се закрепил на едно място. Това беше толкова хубаво, че той тутакси забрави всичко останало.

Ново, по-силно свиркане се разнесе отвън. Той нахлузи шапката и тръгна на пръсти към външната врата, обръщайки се при всяка стъпка. Отвори полекичка вратата, отново се ослуша, затвори внимателно и вече без страх пое към дървените стъпала.

Още от прага блясъкът и жегата на летния ден го потопиха цял. Той прижумя леко замаян. После очите и тялото му се отпуснаха, свикнали вече с това първо премалвяване, което се превръщаше веднага в приятна възбуда. Напреде, чак до хоризонта, лежеше полето, напечено от слънцето и нашарено с големи неправилни петна: тъмножълти пожънати нивя, дето стояха тук-там неприбрани още кръстци, сиви, като че напрашени бостани, с високи пъдарници между натъркаляните лъскави дини, зелени ивици от буйна царевица. Един бял път режеше полето надве, отиваше към моста и после се губеше отвъд него. Сух мирис на пръст и слама и лениво църкане на жетварчета идеше от тая страна. От другата беше Тунджа. На едно пространство около километър тя тихичко се плакнеше, скрита от гъсти, големи върби, изкривени и надвесени над самата вода. На отсамния бряг, отдалечени една от друга, се редяха две големи воденици с по три камъка и с по една господарска къща за през лятото. Тук винаги беше прохладно, бучаха бентовете, пръскаше воден прах,

лъхаше на тиня и прясно брашно. По стотина стари дървета наоколо — дъб, бряст и диви круши — придаваха на всяка воденица вид на малко, залесено имение. По-долу беше мостът. Досам него, отсреща, се бе разположил цигански катун, а по-отвъд червенееха, разтопени от жегата, покривите на голямо полско село. Още отдалеч там се виждаха облаци златист прах: беше почнала вече вършитба.

Борю бързо слезе и зави зад къщата. Под едно хралупесто дърво го чакаха Дечо и Златан.

— Хуу! Три пъти вече даваме сигнал!... Хайде!

Наоколо беше сенчесто, буренясало, като в дива гора. Земята бе покрита със сухи клончета, жълди и коприва. Въздухът, прохладен, но задушен и тежък от високите клонести дървета, промушвани тук-там от някой остър слънчев лъч. Дълбоката тишина се размърдаше само от бръмчене на оса или изпърхване на невидима птица. Трите деца изглеждаха съвсем мънички между дънерите на грамадните дървета.

Тук беше тяхното сборно място. Те бяха почти връстници, познаваха се от града, но се сдружиха през това лято. Семейството на Борю гостуваше у приятели, собственици на едната воденица. Дечо бе дошъл при дяда си, който имаше другата. Бащата на Златана държеше ханчето при моста. Всеки ден след обяд те се събираха тук и тръгваха нанякъде. Обикновено напред вървеше Златан. Сега той теглеше с връв мъничка, изработена от него, дървена количка-топче с цев от стар патрон. След него крачеше Дечо, високо, чернооко момче с дълъг нос и склучени дебели вежди, от което винаги изглеждаше малко умислен. В джобовете си той постоянно носеше разни научни книжки — исторически, географски и др. Година по-голям от Борю, който току-що бе навършил дванадесет, той беше с няколко месеца по-малък от Златан. Борю и по вид беше най-малък от тримата: дребничък, с учудени сини очи, упорито носле и големи, стърчащи отстрана уши. По мълчаливото съгласие на всички командата идеше винаги от Златан. Той беше Златан големият — защото имаше и друг, малък Златан, седем-осемгодишен, Борюв съсед, син на заможен търговец в града. Те пък имаха малък чифлик до селото. Сега семейството летуваше в чифлика — майката с двете дъщери, по-голямата, Руска, вече мома, Пенито, другарка на Борю в училище, и Златан. Онзи, малкият, хрисим и глупавичък, не приличаше на тоя тук — големия Златан. Този беше напуснал училище преди две години и помагаше на

баща си в ханчето. Единият му крак беше малко по-къс и той леко понакуцваше, но това никак не му пречеше ни да се катери по дърветата, ни да акробатствува. Рус, без вежди, със старешко лице на къосе, той цял ден беше в движение, умееше всичко — дялаше разни колца, сандъчета, знаеше да плува, разбираше от добитък, ловеше риба с ръце, беше приятел на всички каруцари.

До един стар бряст Златан спря. В издутата му риза от сиво платно нещо промърда и той се попристегна. Другите приближиха. Той скри в тревата топчето и рече:

— Щом се окъпем, ще гръмнем!

— Ами барут? — обади се Дечо.

— Не бой се, пълен е. Имам още за два пъти.

— Че то, и ние сами можем да си направим... — продължи Дечо.

— Е-ех! Малко е готов барут, ами сами ще правим! Емина-аа, пъдарят, има ей такава торбичка за чифтетото си... Знаем къде я крий...

Отново нещо замърда под ризата му. Той бръкна вътре, извади едно след друго два сивоморави гълъба и ги показа в двете си ръце на учудените момчета.

— Я!... Смених ги с моите стари, такладжиите... Тез са похубави, качулати. Държах ги десет дена в кафез. Сега ще ги пусна, че да видим — ще се върнат ли, или ще избягат при стария си чорбаджия... Я, я! Гледай какви са наперени!...

Той дигна гълъбите до лице, пхна поред човките им между устните си и им пусна по малко плюнка. Сетне, като разтвори бавно ръце, изведнъж изкусно ги подхвърли във въздуха. С мек плясък птиците се издигнаха, мушнаха се през процепите на клоните и изчезнаха. Трите деца извиха глави нагоре и дълго търсеха да ги съзрат.

Златан се усмихна щастливо и седна.

— Довечера ще видим... Ако се приберат — добре, ако не — ще да си взема моите...

Другите двама се настаниха насреща му. Изведнъж той се закикоти.

— Ей, момчета! Знаете ли какво видях тази сутрин?... Хи-хи-хи! Рано-рано, дето викат, по роса...

Борю и Дечо се усмигнаха предварително. Той сниши глас, все тъй разкикотен.

— Рано-рано... Джамиле, циганката, и Диню, вашия — обърна се той към Дечо — дерменджия... В мисирлика, отсам моста... — И направи с ръка неприличен жест.

Дечо източи врат, рече да попита нещо, но не се реши. Борю се зачерви, мигна два-три пъти, не можа да разбере какво искаше да каже Златан и го загледа в очите. Но той бе престанал вече да се смее, замълча малко и неочаквано се обърна:

— Дечо, я дай тютюна! Да изпушим по един цигар...

И измъкна от джоба си тънка, измачкана хартия. Дечо извади изсушени царевични коси и му ги подаде. Изведнъж Борю усети една дълга, сладостна тръпка, която мина по тялото и запуши гърлото му. Ха! Значи, сега ще стане това?... Ни веднъж до днес той не бе пушил. Сега за пръв път щеше да опита. Това беше съвсем неочаквано, необикновено и затова още по-привличащо. Той пое късчето хартия с купчина кафяви реси отгоре и се помъчи да свие цигара, ала ръцете му подскачаха. Дечо съсредоточено валяше своята, също тъй несръчно. Златан, ухапал вече дебела, мека цигара, ги гледаше насмешливо. Най-после направи и на двамата по една и им ги подаде.

— Вижте само някой да не гледа! — рече той шепнешком.

В малката кория беше тихо, само листата прошумоляваха и по земята тук-там играеха слънчеви петна.

Трите цигари с мъка се запалиха. Те сладняха, пускаха гъст бял дим, от който веднага идеше кашлица, разлепяха се и дебели влакна падаха на земята. Ала Борю продължаваше да опитва и при всяко смукване някакво остро премаляване го заливаше отвътре, като шемет. Ето, значи това е то — забраненото, достъпно само за големите! Сега и той го вкухва! Главата му се замайваше, искаше му се да направи нещо друго, нещо по-голямо, но не знаеше точно какво. Също тъй беше, когато играеха веднъж на криеница и Пенито бе до него, зад бъчвата в зимника. То се бе притиснало, долепило лице до неговото и той усещаше дъха му, който смътно миришеше на мляко. Той не разбираше тогава какво му е, но неочаквано стисна ръката на момиченцето над лакътя толкова силно, че то извика...

Затръшна се наблизко врата, чуха се стъпки и проточен вик от къщата:

— КЪТ-КЪТ-КЪТ-КЪТ!

В един миг цигарите бяха смачкани и тримата размахаха ръце да развеят дима.

— У-у! То било Кера, слугинята — обади се Дечо. — Храни кокошките... Язык! Отидоха цигарите!...

Слугинята се прибра. Момчетата отново се простряха на земята. Стана съвсем тихо. Златан се промъкна още по-близо до другите. Гласът му бе снишен и тайнствен:

— Ей, чухте ли? Таласъмът пак се показал онази нощ!

— Кой таласъм?... Кога? — скочи Борю.

— Кой таласъм?... Само ти не знаеш! Онзи от запустелия кантон... Дето заклаха турчето преди две години... Не беше излизал от Великден...

— Кой го е видял, кажи де? — събра сърдито веждите си Дечо.

— Днес на обяд Сандю, арабаджията, разправяше на всички... „Карах, вика, кирия от гарата, пък бях закъснял. Тъмно като катран... Задрямал съм, вика, облегнат на чувалите... Конете си знаят пътя, сами вървят... По едно време, вика, като изкрещя нещо до ушите ми, като се метна на раменете ми, натисна ми врата, не мога, вика, да мръдна. Пък конете цвилят и хвърчат в кариер! Хеле, не знам вече как, откопчих дясната си ръка, докопах камшика, шибнах колкото сила имам зад гърба си! И чух го, вика, пак, като изпищя... Пусна ме, вика, найсетне, ама бях ни жив, ни умрял. Конете като бесни — мятат се, пръхтят, ще скъсат каишите. Че като почнаха да валят, брате, едни камъни подире ми, ей такива è, колкото юмрук — на, още имам буци по главата си... Нейсе, вика... Тоз път отървах кожата, ама друг път, вика, алтъни да ми дават, нощя покрай туй място не минавам! Още, вика, пици в ушите ми...“

Настъпи дълго мълчание. Прошумоля ветреца. Една гнила круша тупна наблизо. Децата трепнаха.

— Приказки! — размърда се Дечо. — Лъже ви и вий вярвате. Приказки! Таласъми няма, хората са го доказали научно...

— Мале-мале! Няма ли! Я да те заведе някоя вечер нататък по месечина — заклати глава Златан — да го чуеш как плаче в тъмното като малко котенце, пък сетне запляска криле и вземе да кукурига като петел, че ще те питам тогаз — има ли, няма ли...

Борю бе опулил сините си очички и гледаше ту единия, ту другия.

— Мислиш, че ме е страх ли? — подсмръкна Дечо. — У-ха! Ще ме е страх от таквиз бабини деветини! Да отидем, когато речеш!... Ама сега я да вървим да се къпем!

— Вярно! — скочи Златан. — Да вървим, че я вижте слънцето — де се е чак спуснало!

Бързо, като подгонени, излязоха от притаената горичка. На тая страна брегът се снишаваше към реката, разляна в широк и спокоен завой. Тук върбите бяха по-редки и зад сянката, която хвърляха, водата остро блестеше под слънцето. Долу, в другия край на завоя, реката бе издълбала коритото си, отвъдният бряг се издигаше стръмен като стена, с хубав пясък в подножието и образуваше там нещо като естествен басейн за къпане. Но момчетата се спряха тук, окачиха дрехите си на една изкорубена върба и влязоха във водата. В началото плиткият бряг беше тинест, със застояли места, дето пъкаха като дребни пиявици безброй попови лъжички. По-навътре дъното беше покрито с пясък и изгладени камъчета и реката едва-едва се движеше. Топлата вода се усещаше само като някакво леко, почти въздушно гъделичкане на тялото. От двете страни лежеше полето — горещо, отпуснато, огромно — и по него в тоя час не се виждаше жива душа. В чистото небе плуваха два големи, бели като преспи облака.

Златан се бухна веднага в едно дълбоко място, скри се под водата, като пусна няколко мехурчета, за да уплаши другите, и след малко се показва на противоположния край. Дечо и Борю зацапаха из плиткото. Наоколо беззвучно прелитаха бързи мушици, водни кончета се въртяха като омагьосани, двата облака бавно се огледаха във водата и я направиха по-дълбока и синкавобяла. Златан отново се гмурна да търси риби, сетне отиде при другите и започнаха да се плискат. По едно време главатарят се изправи, впери очи към извивката на реката и викна с тих тържествуващ глас:

— Жени!... Къпят се!... Ей ги хе-е!... Голи!

И хукна приведен към брега. Другите също скочиха. Дигнаха ръце над очите си, взряха се. Наистина там долу, огрени от яркото слънце, мърдаха няколко розови голи тела. Дечо веднага се наведе и отърча след Златан, спъна се, падна във водата и пак хукна.

Борю също тичешком ги последва. Излязоха на брега, снишиха се съвсем и закрачиха на четири един след друг, като някакви големи, белезникави раци, забързали към завоя. Когато приближиха, легнаха по

корем и запълзяха мълчаливо до ниския храсталак на брега. Бодяха ги тръне, остри камъчета се забиваха в лактите и коленете им, но те не усещаха нищо. Сърцата им биеха до пукване, очите гледаха като през мъгла. Най-сетне се настаниха.

— Пенито, сестра му и майка му — прошепна Златан. — Хи-хи-и! Голи!... И слугинчето!...

И в следната минута като че всичко изгуби всякакъв интерес за него, подсвирна тихичко, легна по гръб и замаха да улови една муха.

Ала другите двама се бяха залепили към топлата пръст, източили глави като костенурки, целите — само очи. Дечо тежко сумтеше, преглъщаше от време на време и дългият му нос бе заприличал на хоботче. Борю чуваше кръвта си как бие в една жила на шията: туп-туп-туп! — и устните му бяха съвсем сухи. От пръстите на нозете през коленете, корема и гърдите му се качваха топли, мъчителни и в същото време особено приятни вълни, които не му даваха да диша. Той не усещаше нищо определено, никакво ясно желание или помисъл. Но това тук сега беше още по-ново, по-непознато, по-срамно — че дори и по-страшно — от цигарите и затова още по-сладостно.

Отсреща, излязла от водата, бе седнала на брега, завита в бял чаршаф, пълна жена, майката на малкия Златан. В реката Пенито и слугинчето викаха и се боричкаха, потопени до шия, и пръскаха капки наоколо си. По-настрана, изправена върху пясъка, тъкмо срещу храсталака, дете бяха момчетата, Руска, сестрата на Пенито, цяла огряна от слънцето, бе дигнала ръце и оправяше спокойно косите си, смееше се и хвърляше по някоя дума към другите. Тялото ѝ, бяло-розово, светеше върху фона на сивия бряг зад нея и особено измъчваше очите на юношите.

Колко време бе минало така — те не можеха да кажат. Може би цял час, а може би само една мъничка минута. Борю бе забравил всичко друго, целия свят, забравил Пенито, което с весел крясък бягаше към майка си, гонено от слугинчето. Той чуваше само как под треперещите му лакти се ронят с лек шум ситни камъчета и се търкалят надолу по стръмния бряг, виждаше това бяло, изправено насреща голо женско тяло, събрало сякаш в себе си всичкия блясък на горещия ден, толкова чудно, непознато до днес, и усещаше нещо съвсем объркано: и срам, и гордост, и мъка, и желание да избяга, и някаква нова, парлива наслада.

Златан се обади зад тях:

— Чакайте да донеса топчето, докато не са излезли, че да ги уплашим! — и се упъти към воденицата.

Но отсреща всички се събраха на пясъка и почнаха да се обличат. Момчетата още лежаха като упоени. Златан се върна облечен, натъкми топчето и ги нахока:

— Ху-ху-у! Стига вече де! Изтекоха ви очите! Ха обличайте се! Ще гръмнем — и поемаме към бостаните. Като идех насам, срещнах Емина-аа, пъдаря. Отиваше с бъкела да си налее вода от нашата помпа. Докато се върне, има време да изядем по една диня.

Те се дигнаха бавно от земята. Очите им, отначало с усилие, после — изведнъж се върнаха към познатата гледка, като че всичко досегашно се беше изличило. Сега вече изцяло ги обзе любопитството да видят как ще гръмне топчето.

Златан извади огниво и прахан, запали праханта, набучи я на една пръчка и изкомандува:

— Лягайте!

Жените се прибираха да си ходят. Той доближи праханта до топчето и се сниши. Мек, задавен звук — нещо като пуф! — се чу, количката мръдна малко назад и кълбо задушлив дим се вдигна над храсталака. Гърмеж нема. Никой не видя и не се уплаши.

— Язък! — рече Златан. — Имаха късмет!

И без каквато и да е връзка с думите, той неочаквано пъкна два пръста в устата си и изсвири пронизително, по разбойнишки. После пристъпи една крачка, праметна се във въздуха и тръгна, по ръце из тревата.

Запътиха се към бостаните. Дечо и Златан почнаха „прескочикобила“ и скоро се изгубиха зад мисирлиците. Борю каза, че ще ги настигне, и тръгна бавно, влачейки с връвта топчето. Той вървеше напреко из пожънатите нивя в дълбоката бистра тишина, която се спуска винаги преди залез. В главата му се въртяха разни мисли. Неусетно той бе излязъл на мекия път, който водеше от воденицата към селото. Седна на синора и очите му пак се залепиха на топчето. Пустият му Златан! Какво ли не може? Онзи ден нагласи цяла малка тепавица с два чука. Сега прави нов кафез за гълъбите си. За всичко го бива!... Това топче сега не гръмна, както трябва, защото вътре имаше само барут. Ако му се турят сачми или куршуми — охо!

Няма да е същото! Да ще да му го продаде или да направят смяна!... Борю ще му даде окарината!...

Една шарена птица се залюля на клона отсреща.

„Сойка! — помисли момчето. — Не, не е сойка. Синя сврака! Да имам сега барут, ще сложа едно камъче вътре и ще я убия!...“

Очите му се разшириха тържествуващо, като помисли: „Ще я убия!“

Птицата подскочи на друг клон и подхвъркна. Сега момчето изви очи наоколо си и се загледа в земята. От някоя кола се бяха изронили по пътя куп житни зърна и две редици мравки усилено пренасяха тая неочаквана плячка. Той забеляза една малка мравка, която едва-едва тътреше едно зърно, два пъти по-голямо от нея. Другите от редицата бяха едри, бързи мравки, отминаваха, пресрещаха я, но тя не се смущаваше и полека-лека влачеше към мравуняка в нивата своя товар. Една жестока усмивка се разля по лицето на Борю. Той взе едно клонче и го сложи пред мравката. Тя се помъчи да се изкатери, не успя и тръгна да обикаля клончето. Той го премести и отново го сложи пред нея. Животинчето отново тръгна да обикаля. Това се повтори пет-шест пъти и едно зло раздражение обземаше детето поради упоритостта на мравката. Най-сетне му омръзна тази игра, той бръсна с клончето по пръстта, дето пълзеше насекомото, то отхвъркна настрана и Борю се успокои.

Слънцето бе увиснало вече на хоризонта и далечната пъдарница проточваше сянка над полето.

По пътя се чу трополене. Борю се изправи. Сред високите царевици изведнъж изплува каруца, запътена към село. Вътре, на задната скамейка, покрита с червено килимче, бяха седнали майката на Пенито и Руска. Отпреде дядо Васил, техен работник, и до него слугинчето. По средата, като посадено върху чувал сено, седеше Пенито.

Каруцата наближи и щом съзряха Борю, спряха.

— О-о! Борю! — извика госпожата. — Че какво правиш тук самичък?... Ха да те водим у нас на гости! Тамам наш Златанчо няма с кого да играе!...

Всички се обаждяха засмени, оживени, с мокри коси. Пенито плесна с ръце и рече:

— Боре, чакай! Ще ти дам едно нещо!... — и се разтършува из каруцата.

Борю изведнъж пламна, цял зачервен от срам. Ами ако са го видели, когато гледаше зад шубраката?

— Ха де, качи се! Ще минем с каруцата край вашите и ще им обадем, че ще спиш у нас. Пък утре цял ден ще се возите на диканите!... — отново настоя госпожата.

Той едва можа да поклати глава:

— Тц!... Не ща. Аз чакам тука Дечо...

После очите му, без да съзнават, се дигнаха към колата. Руска, с голи ръце, с нежни тъмни мустачки на устната, го гледаше право в очите и му се усмихваше. Той не чуваше Пенито, което му викаше:

— Дръж де! Виж каква хубава кратунка!... Две бяха само, едната за мене, другата за тебе... Ходихме на бостана, пък сетне се къпахме... Хем да я пазиш, ей! Само двечки бяха!... Дръж!...

Тя хвърли кратунката към него и той едва успя да я хване.

Каруцата потегли, те замахаха с ръце и след малко закривиха зад корията.

Чудесна кратунка! Жълта, с черни ивици. Нашарена като зебра. Каква чашка ще стане от нея!

Той тръгна бавно и слезе към ханчето. Слънцето се бе скрило вече. Ветрец премина над пожълтелите нивя, прошумоля из царевниците, довея тиха, заглушена още песен на щурци. Над потъмнялото поле гаснеше стъкленосинкавото небе. Далеч, пред циганския катун, светна огън. Воденичният яз забуча по-силно. Той се повъртя около ханчето, но не видя нито Златан, нито Дечо. Там, пред обора, трополяха коне, идеше мирис на пържена риба и под фенера в градината разговаряха каруцари. Беше време за вечеря и той се запъти за в къщи.

После, когато всички се прибраха и майка му мина да го завие на широкия миндер в чардака, той не можа, както други път, да заспи отведнъж. Салкъмът пак тихичко потропваше по стъклото, откъм воденицата се чуваше кречеталото — ту по-ясно, ту заглъхнало, все със същата звънлива, бърлива, несвършваща песничка. Някъде далеч селско куче мързеливо лаеше в мрака.

Той беше взел в леглото си шарената кратунка и мислеше как ще я издълбае утре, как ще учуди Дечо и Златана и как ще му завиждат те! Мярна му се личицето на Пенито, усмихнато, с гъсти мигли на пъстрите очи. И изведнъж вместо него неочаквано изникна Руска, също така, както днес след обяд се бе изправила в реката, само че сега съвсем близо до него. Бялото ѝ, поръсено тук-там с капчици тяло, огряно от слънцето, само светеше ослепително. Тя гледаше момчето усмихната, приближаваше, приближаваше, докато най-сетне се допря до него. Борю усети нейната гладка, хладна като кратунката кожа, затвори очи, примрял от срам и щастие. Сетне въздъхна дълбоко и в същия миг заспа.

1939

ХОТЕЛ „НИАГАРА“

Сезонът отдавна свърши, летовището е пусто. Върховете на околните хълмове са скрити в мъгла, мътносива като вата, напоена с вода. Тя стои така вече няколко дни — неподвижна, готова да се оцежда в невидим дъжд, който ще ситни цели седмици наред. Но планината е още суха и чака.

След обяд студен ветрец върти по шосето леки вихрушки от прах, парчета хартия и опадали листа. Сегиз-тогиз от напречната пътека се свлича волска кола, натоварена с вършини, и поема надолу към селото; заскърца някой капак на заключена вила и млъкне. Инак всичко е притаено, хладно, изоставено.

Само в двата големи хотела, чиито стопани живеят тук зиме и лете, е отворено. Чува се тиха глъчка, пушат комини. В дъното на площада, тъкмо срещу баните, с веранда на юг, е „Бел Вю“. Тук, над пресъхналия наполовина водопад, е „Ниагара“ — триетажна постройка с двадесетина прозорци, с градина и салон в партера. Дворчето-тераса над шосето, настлано с пясък, сега е покрито със сухи кленови листа, между голите клони на салкъмите съскат шушулки, в ъгъла една калинка е опулила алените си, като че изкуствени плодове, с черни зеници в средата. Мирише на прах, на тор, с който затрупват лехите, и на дим: някъде горят купища смет и гъст пушек стига насам.

Здрачава се. Още от заранта този неделен ноемврийски ден прилича на привечер и когато най-последно в салона запалват електричеството, изведнъж става по-леко.

Откъм градинката влиза ниска, шишкава жена, наметната със зимно палто. Сяда на масата при тезгяха, слага си очила и разтваря започнатата книга. След малко насреща ѝ се настанява седем-осемгодишно момченце с тетрадка за домашно упражнение. Това е семейството на стопанина. Детето е тъничко, светлооко, облечено в топъл пуловер. Жената има месесто косматото лице и подрязани коси. Тя досега е седяла вън, в беседката, загледана към другия хотел, отдето се чува тропот и смях. Там от една седмица живее двойка младоженци,

днес пристигнаха с автомобил други гости от гарата и сега са устроили веселба.

Тук салонът е почти празен. Само две маси са заети. На едната, в ъгъла, седи господин с голф и каскет и чете вестник — единственият гост от вчера, който утре заран си заминава. На другата — двама работници, които ремонтират съседната вила, пият ракия.

Зад стъклата вече се е стъмнило. През отворената врата влиза хлад и от време на време скоклива мелодия, която иде от „Бел Вю“. Там са навили грамофона и танцуват.

— Теодосий! — дига глава жената от книгата. — Пусни радиото!

Отзад, откъм вратата за кухнята, се появява висок възрастен мъж, строен и тънък като младеж. Лицето му е опърлено от слънце и вятър, спъстрените мустаци са късо остригани. Стопанинът на „Ниагара“. Той носи кожухче без ръкави, нозете му са стегнати във високи до коленете обуца, навървени догоре. Прилича на пътешественик, който всяка минута е готов да тръгне.

— Пусни радиото, клиенти има! — повтаря троснато жената.

Човекът отправя към нея дълъг мълчалив поглед, обръща се бавно и отново изчезва към кухнята.

Жената цяла се извива, гледа го с яд, докато излезе, и веднага след това скача. Отива до големия бюфет наред залата, завърта копчето на радиоапарата и се връща на мястото си. Изведнъж помещението се изпълва с проточените звуци на оперетна песен, като че не само дървената кутия, а цялата триетажна сграда кънти от музика.

Ала само след един миг иззад тезгяха изтичва мъжът, минава бързо през салона, спира апарата и се връща. Лицето му е настръхнало, изправя се за минута срещу жената, казва ѝ нещо през зъби и свитите му юмруци потреперват.

В ъгъла пасажерът учудено дига глава. Вика хазаина.

— Защо го спряхте?

Мъжът се навежда към госта, мъчи се да бъде усмихнат и тихо отговаря:

— Извинявайте... днеска не може.

— Че защо да не може?

Очите на мъжа потъват навътре. Той преглъща, гласът му става съвсем беззвучен...

— Майка ми таз сутрин се помина...

— А-а! То друго тогаз!... Дума да не става... Не може, не може, разбира се...

— Извинявайте! — покланя се още веднъж стопанинът и се отдалечава безшумно.

Той се запътва отново зад тезгяха, към вътрешното помещение. Минава тясно, тъмно коридорче, спира се до вратата срещу кухнята и предпазливо влиза вътре. Стаята е малка, полуосветена и душна. На средата върху две маси е сложен ковчег, мъничък, като че за дете. В него, загубена в тежка селска премяна от тъмен плат, лежи дребна, пребрадена старица със скръстени като мощи ръце, в които е пъхната свещ. До главата ѝ блещука кандилце. Няколко димитровчета, пръснати тук-там в сандъка, не скриват малкото трупче. Воценицата треперливо осветява жълто чело, крайчеца на бялата риза около шията, хлътналата уста — целия този спокоен, чужд вече образ.

Мъжът се обляга на вратата, стои и гледа. Той не усеща мъка, само някакви парливи вълни, които извира, извира непрекъснато отвътре и го заливат цял. Гърлото му е свито и му се струва, че еднакво лесно е да заплаче или да се засмее. Една неусещана до днес милост го обзема: милост към това смалено, изстинало вече тяло и в същото време — бог знае защо — милост към момченцето, наведено оттатък над тетрадката си. Те, тримата, са едно неделимо нещо! Те — и нищо друго в света.

Кандилото пращи и гасне. Той сменя фитила, изправя се отново насреща и гледа. Допреди седмица тя седеше цял ден на скамейката, мълчалива, кротка, склучила ръце под черното си шалче. Тук го беше родила тя, в малката някогашна къщица с две одаи, едната от които даваха под наем на граждани, дошли за баните. Ей тази земя бе пазила тя за него, когато той се губи години наред из Америка, да си търси късмета. Заедно дигнаха те тая постройка и тогава тя беше тук господарката. Докато един ден, заробен в несвесен час, той доведе тук тая чужда жена, която взе нейното място, а старата слезе долу, до кухнята, пак там, дето бе някогашната къщица. Но и днес всичко тук беше нейно, и тая голяма сграда, и той самият, и неговият син!

— Теодосий!... Теодосий!...

Човекът трепва, тръгва заднишком с лице към ковчега и спира за миг до вратата. После излиза, като затваря безшумно, и отива оттатък.

— Стига си висял там! — изсъсква жената, която стиска книгата с две ръце и го гледа с извити очи през очилата. — Виж, пасажерът иска да вечеря. Че после да сядаме и ние... Утре цял ден има да се трепем...

Скоро всички се прибират, лампите угасват, хотелът изведнъж става пуст. В черната мълчалива нощ само водопадът бучи приглушено, като че е натиснат от мрака. Отсреща в „Бел Вю“ свети един прозорец. После потъмнява и той.

На сутринта мъглата се е спуснала доземи и мокри всичко. Студено е. Пред портата чака селска каруца с един кон. Теодосий запалва огън в кухнята, приготвя чай за пасажера. Жената и детето също сядат да закусят. Те, двамата с каруцаря, изпиват по шишенце коняк. Пътникът се разплаща и тръгва пешком към гарата. Жената и детето се обличат. Двамата мъже изнасят ковчега и го нагласяват в колата. Стопанинът заключва вратите. Тръгват. Пътят е покрит с рядка кал и лепне, от двете страни клоните на дървесата сълзят. Каруцарят води коня за юздите, за да не тръска. След колата крачи семейството. Той, по-висок от всички, в полушубка и кожен каскет, жената, увита в шал и шушони, детето със зимно палто и ученическа чанта на гръб. Шосето постепенно слиза към равнината, удавена във влага и полуздрач. Тук-там на завоите реката шуми невидима, после заглъхва. Отсреща се чува висока глъчка, приближава се, но нищо не се вижда. Изведнъж из мъглата израства дружина дървари със секири на пояси. Те ръфат хляб, викат, разговаряйки с пълна уста. Когато стигат насперед с каруцата, млъкват, свалят калпаци. После отново изчезват нагоре в мъглата. Скоро пътят се смъква съвсем. Претрополява мост, мяркат се дървени къщи, почернели от времето. Пътят се превръща в разкаляна улица, дълга и пуста. В долния край се показва селската църквица, прихлупена и по-синя сега поради влагата.

ЕДНА НОЩ

Шосето беше безлюдно, гладко и минаваше между високи, сивосребристи ниви. Слънцето бе залязло вече и дрезгавината, синкава и прозрачна, неусетно се сгъстяваше, като че самото привечно небе се спускаше над земята. Малката двуместна кола се плъзгаше забързала, с равно, едва доловимо бучене. Мъжът с изгаснала между устните цигара държеше спокойно кормилото и от време на време хвърляше бърз поглед към спътницата си. Тя се бе облегла в ъгъла, полуусмихната, с притворени очи и няколко кестеняви косъмчета се вееха до бузата ѝ. Бистрият летен здрач, тишината на тоя час, която не се нарушаваше от лекия шум на мотора, а, наопаки, сякаш ставаше от това по-дълбока, леката хладина, идеща от полята — всичко се сливаше в едно чувство на пълнота, на покой и сигурност, което придаваше на лицата им израз на щастлива увереност.

Зад един малък хълм пътят неочаквано се оживи: срещаха се хора с мотики и торбички, коли, натоварени със сено, после цяла черда говеда в облаци прах. Наблизо друго напречно шосе водеше към градеца, къщите на който се белееха в дрезгавината на километър-два оттука.

Скоро останаха пак сами сред потъмнелите ниви. Той запали фаровете и веднага наоколо стана нощ. Минаха така стотина-двеста метра, когато изведнъж фаровете угаснаха. Той спря колата. Опита да ги запали отново, но напразно. Слезе, светна с електрическата лампичка, прегледа набързо машината. Никакъв резултат. Очевидно по-нататък не можеше да се върви. Той сбърчи лице, ядосан, обиколи, отиде до спътницата си и се облакът на вратичката:

— Е? Ами сега? Фаровете не щат да светят!...

Жената го погледна. После разбра, помисли един миг и рече:

— Ха! Значи, не можем да продължим — и веднага се засмя: — Е, тогава — какво? Ще спим тука, в колата!...

Той не отвърна, помилва снизходително лицето ѝ, отново сбра вежди и запали цигара, съобразявайки какво да прави.

— Ама аз не се шегувам — продължаваше жената. — Защо да не останем тук?... Виж колко е хубаво!... Щом съмне, ще тръгнем!...

Лятната нощ бе изпълнила пространството и всичко наоколо се бе преобразило. Разсеяната светлина на безбройните едри звезди смътно отделяше небето от невидимата земя. Едно бездънно мълчание бе потопило целия свят и само шумът на съскащите в тъмнината класове и песента на щурците бяха единствените потайни звукове, родени сякаш от далечината.

След минута мъжът веднага реши:

— Трябва да нощуваме там, в града. Утре ще прегледам повредата!... По дяволите!... Няма какво да се избира!...

Той отново се качи вътре, запали малките фарове, обърна предпазливо колата и пое бавно към блещукащите светлини на градчето.

Тя погали ръката му:

— Не струва да се ядосваш за такава дреболия. Мигар и така не е хубаво?... На, ще нощуваме в непознато място!

Усмихна се, притисна страна до лицето му и добави:

— Аз дори малко се радвам.

След десетина минути колата влезе в главната улица, светнала от дюкянчета, зави край църквата с камбанария и спря пред единствения в града хотел. Още щом наближиха нататък, някаква благоуханна вълна ги лъхна и колкото по навлизаха, толкова по-широко, гъсто и проникващо ставаше това благоухание, докато най-последно ги потопи изцяло. То беше самият въздух наоколо — топъл, сладникав, странно замайващ. Те с недоумение се огледаха. Насреща тъмнееше малка, бухнала от зеленина градинка. Лампата на хотелската врата осветяваше клоните на кичести дървета и те разбраха: цялата градинка там бе от стари липи, отрупани с безброй цъфнали цветове, които лееха своя аромат в някаква неудържима, лудешка разточителност.

Той заключи колата, взе несесера и горните палта и тръгна след момчето. Хотелът беше стара паянтова сграда, с под, който се тресе при всяка стъпка, и с легло за прислугата в коридора. Дадоха им най-хубавата стая, над улицата, с прозорци срещу градинката. Два зелени таблени кревата, умивалник и една желязна печка на средата бяха цялата мобилировка. На разтворените прозорци мърдаха два пожълтели транспаранта. Тук отново ги посрещна упоителният въздух,

който влизаше направо, без примес на улицата, от клоните на високите дървета, протегнати към стените.

Когато останаха сами, младата жена приближи до мъжа, който оглеждаше наоколо с недоволно лице. Тя го прегърна през раменете и отново се засмя като дете, което се забавлява:

— Виж каква е... смешна стаичката!... А липите, липите, усещаш ли ги?...

Той също се усмихна, победен от нейното добро настроение. Е! Всъщност какво пък толкова лошо се е случило?... Вместо към полунощ, ще стигнат утре след обяд. Не е голяма беда!...

Измиха се набързо и слязоха да вечерят някъде. Градецът, напечен през деня, бе оживен от вечерната прохлада. По главната улица, на едно разстояние от стотина метра, се разхождаше напред-назад местната интелигенция — млади чиновници, моми, ученици и ученички. Тук-там по ъглите мъже седяха около малки масички и пиеха кафе, вътре други тракаха табли и билиярди. От осветените дюкянчета, които почваха да се затварят, различни радиоапарати предаваха една и съща мелодия. Сегиз-тогиз по средата минаваше каручка, запретната в две магаренца, или някой празен камион разцепваше върволицата от единия до другия край и изчезваше с рев. Дъх на прах, и семки и на прясно печено кафе изпълваше улицата, ала всичката тая смес, както и равната глъчка на множеството се стапяха в плътния, сладък аромат на липите. Той господаруваше над градеца, идеше от време на време по-силен, с някой полъх на ветреца, и проникваше упорито като дълбока, вълнуваща тръпка.

Двойката се измъкна от „движението“, озова се на малък пазарен площад, с празни навеси за зеленчук и с купища смет, после минаха край неизмазаната, блеснала отвън сграда на градското читалище. Тук няколко афиша и един високоговорител, който предаваше мелодии, съобщаваха за тазвечерния филм. Сетне завиха встрани, повървяха малко и изведнъж се намериха накрай града. Един дървен мост над пресъхнала река водеше към тъмното поле. Уличните шумове угаснаха веднага и оттук градчето изглеждаше мъничко, сгущено под няколко далечни лампи, изгубено в безпределната лятна нощ, която бе обгърнала света.

Малко по-късно те седяха в гостилницата, която им бяха посочили като най-добра. Нямаше много хора, повечето от редовните

клиенти се бяха нахранили, но тяхното влизане все пак привлече вниманието на всички, които бяха там. Разговорите притихнаха, погледите се залепиха по техните хубави пътни облекла, по сериозния, като че досаден образ на мъжа и по приветливото лице на жената, озарено от учудено-усмихнатите ѝ очи. Всичко беше ново и любопитно за нея. Тя не познаваше тия малки градчета, тия ниски стрехи, тия незабележими съществувания, които са всъщност онова, за което тя бе слушала да казват — народ. Дори дребните неприятни неща — мухите, нечистите покривки по масите — сега ѝ се виждаха забавни: това беше само за няколко часа и — толкова интересно!...

Той четеше смръщен скромния лист за ядене, дето от четири ястия две бяха зачеркнати, подаде ѝ го мълчаливо и облегна чело на ръка. Нему съвсем не бе ново и забавно това, което оживяваше така другарката му.

На отсрещната дълга маса вечеряше хубавичка девойка в евтина рокля от изкуствена коприна, навярно учителка. До нея — висок слаб мъж с дълги коси, който се смееше театрално и от време на време хвърляше по една фраза на руски. В другия край — тлъст, сконтен момък, с плоско лице и самоуверено държане, за когото прислужникът поръчваше в прозорчето на кухнята: „Специално за господин доктора!“ Те говореха за новини от вчерашните вестници, за това, че някой загубил някакъв бас и черпил всички по един сладолед в бозаджийницата, за филма, който се прожектира тук и който докторът бил гледал още преди два месеца в София. После правеха сметка за вечерята и пишеха в тефтерчетата си. Влезе един полупарализиран старец, дрипав и изумял, с детска количка, в която продаваше цигари. Компанията започна да го закача, подплашиха го с нещо, той се разтрепера под общия смях. Купиха една кутия цигари и го изпратиха.

Мъжът, без да ще, гледаше и слушаше тия разговори, видя как светнаха очите на момичето, когато неговата спътница извади от чантата си луксозна, най-модерна пудриера. После изви очи към разтворената врата, срещу която тъмнееше тясна уличка: едно мършаво куче прекоси светлата ивица и се изгуби, след малко прегърбен турчин, стиснал сомун хляб под мишницата, зацапа нагоре и потъна в тъмнината. И изведнъж някаква тъмна тревога го натисна. Той познаваше всичко това отдавна, всичката скъдност на тоя живот,

през който сам бе минал някога и от който едва бе се отървал с последните усилия на давец се. И ето, в тоя миг, тоя живот се връщаше непроменен, все съшият, или по-право — не се е изменял никога, равен, еднакъв, почти безсмъртен. Той знаеше тия вечерни разговори, игри на табла и карти за едно кафе, тия половин порции, записвани внимателно в тефтерчето, тая жажда за нещо празнично, насищана само от киното, което работи три пъти седмично.

Когато излязоха, градецът беше затихнал, почти заспал. Само читалището още светеше, през разтворения прозорец блестеше остро синият пламък на апарата и съскаше. По-горе, на пазарния площад, зад навесите някакви невидими в тъмното хора разговаряха полугласно и се тъкмяха за сън. Тук-там белееха налягали волове и тяхното спокойно сумтене се носеше наоколо като въздишки.

Те вървяха мълчаливо. Тя се бе притиснала до него, с отпусната на рамото му глава, и през дрехите си той усещаше познатия овал на нейното нежно, малко скулесто лице.

— Утре рано тръгваме. Няма да поправам нищо тук. След обяд сме в София — рече той и след това добави: — Да вървим сега да спим, докато е време.

Тя не отвърна нищо, само послушно ускори крачките си. Хотелът беше тъмен и тих. Те бяха единствените пътници днес. Сега стаичката им се видя още по-изкривена и гола, но ароматът на липите, който я изпълваше, още по-дълбоко пронизваше, просмукваше телата и съзнанията им, оставаше там и вършеше някаква скрита за самите тях работа. Още от пристигането една странна отпадналост, някакво чудновато раздвоение — от една страна, леко безчувствие и в същото време страшна изостреност за всичко, неусетно и постепенно растеше в дълбочините им, като непобедим прилив. Той пръв почувствува тоя вътрешен смут, но веднага поиска да се успокои: навярно — жегата, умората от пътя, неочакваното спиране тук...

Младата жена бързо се съблече и легна. Той се наведе, както всяка вечер, и я целуна за лека нощ. Тя го гледеше сега с големи сериозни очи и устните ѝ отвърнаха като уморени. Той угаси светлината и отиде в своето легло. Далеч в тихата нощ, откъм киното, идеше с тенекиено звънтящ глас някаква оперетна ария. През прозорците влизаше светлината на уличната лампа и върху бялата стена можеше да се прочете закаченият „Правилник на хотела“.

Въпреки очакването си той не можеше да заспи. Последните няколко часа и всичко, което непосредно го окръжаваше тук, действуваше не само върху чувствата, но и на съзнанието му. Всички събития и неща бяха променили местата си, явяваха се в други съотношения, изпъкваха в нова светлина и тоя неочакван свят, съграден от същите елементи, който много приличаше на предишния, беше все пак съвсем различен и сега — единствено истинският. Той знаеше, че сам е частица от тоя нов свят, и с любопитство гледаше към другия, в който допреди малко смяташе, че живее. То не беше възвръщане или оглеждане на миналото — то бе просто ново зрение, насочено към всички неща и най-вече към самия него. Всъщност всичко това сега не беше така отчетливо и ясно в съзнанието му, но с цялото си тяло и душа той се почувствува изведнъж далеч от сегашното, виждаше всяка дреболия на предишното съществуване, но с такова спокойно учудване, както пеперудата би гледала пашкула, от която току-що е изхвъркнала. И — странно нещо! — в това нямаше никакъв смут, а едно безгранично равнодушие и още — някаква внезапна самотност, която той за първи път усещаше така непобедимо.

Прошумоля ветрецът в клоните на дървесата, по стените заиграха сенки, прясна ароматна вълна влезе в стаята. Някъде навън меко претрополя волска кола и заглъхна. Нощта беше светла, спокойна, бистра, като огромна безшумна река, която тече в небесното пространство. Той се понадигна на лакът и запали цигара. Кибритеното пламъче освети за миг и другото легло. Младата жена се бе обърнала към стената, лицето ѝ не се виждаше, само едното рамо се показваше над леката завивка. Спеше ли тя? Или и в нея се вършеше същата тая тайнствена работа, предизвикана бог знае от що в това случайно място, без никаква видима причина? Щеше ли някога да узнае той — ако в тоя час и тя лежеше като него с отворени очи — всичко, което изпълва нейната малка глава? Той смукна надълго цигарата. А би ли могъл той да ѝ каже това, което става сега с него? Не, не, разбира се! Но дори и да би го казал, ще го разбере ли тя? Цигарата отново блещукна в мрака. Отношенията между хората са толкова неуловими, тъй заплетени — като мрежа от по-тънки и по-дебели нишки, които свързват на пръв поглед човеците. Ала това е само видимост, мрежата е само на повърхността, не влиза навътре,

дето живее нещо затворено, неизвестно за самия човек и съвсем чуждо за другия.

За минута той спря на тая мисъл, толкова ясна сега, колкото невъзможна би му се сторила днес след обяд, и погледът му се насочи към другото легло. Не, наистина какво ставаше с него? Тая нежна, млада жена, която от няколко години му бе по-скъпа дори от собственото му съществуване, чието тяло той чувствуваше като част от своето, чиято мисъл смяташе, че познава до най-нищожните капризи, до най-нелогичните и смешни завои, всичко това се отместваше сега далеч, далеч, в една друга действителност, дето само неговото отражение присъствуваше, а той самият, истинският, той лежеше на това хотелско легло и гледаше като равнодушен зрител. Мигар не я обича вече? Той поклати глава и по лицето му мина усмивка на дълбока нежност. Не, не е това! Но колко много неща има всеки от нас зад себе си, колко тревоги, страдания, обич, които са били смятани на времето за единствени, съдбоносни, неповторими!... Какво остава от тези безкрайни и бързи часове, в които човек влага без остатък цялата си същност, от тия часове на наслада или отчаяние?... Нищо, нищо, дори и пепел.

По стълбите на хотела затропа човек, качи се, чу се сънливият глас на прислужника, заотваряха се врати и след малко всичко отново притихна. Някой късен пътник бе пристигнал.

Въздухът в стаята бе станал по-прохладен. Нощта преваляше. Ароматът на липите сякаш по се сгъсти. Откъм леглото на младата жена се чу лек шум. Той наостри уши: тя, значи, също не бе спала. След минута тя безшумно се плъзна при него, обхвана шията му с голите си хладни ръце и плътно се прилепи до него, като че търсеше закрила. Мълчаха. Той измъкна едната си ръка и помилва меките ѝ коси. Тя скри лице на гърдите му и той усети на кожата си мърдането на неспокойните клепащи. Така сгушена, тя се опитваше сега да си даде сметка, да проумее какво става с нея, да се отърве от нещо... Ах, господи, каква особена нощ!... Чудесна — и тежка. Когато легна, тоя топъл сладък, тревожен мирис сякаш щеше да я задуши. Той влизаше като пращец в ноздрите, в гърлото, във вътрешността, вливаше някаква неясна умора чак до върха на пръстите ѝ и в същото време не ѝ даваше да заспи. Тя затваряше очи, дълго лежа така неподвижна и когато отново ги отваряше, не можеше да разбере нищо: струваше ѝ се, че

тук, в тая стая, дето стигат ивици светлина от уличната лампа, тя бодърствува така отдавна и край нея, ведно с тихото шумолене на листата и светлата нощ навън, текаат минали часове, месеци, години като въздушна върволица, която тя гледа отстрана. Тя чувствуваше, че там, отсреща, той също е буден, но не ѝ се искаше ни да говори, нито да помръдне. Тъй чудновато и хубаво беше това състояние на пълно отпускане и на остра съсредоточеност в едно и също време. Минаваха безшумно изчезнали дни, възвръщаха се неща, които някога бяха смисъл на нейното съществуване — парливи, ярки, чисти, греховни, които тя никому не би казала и които отдавна бяха угаснали. Мина една далечна нощ, също тъй напоена с аромат — но тогава то беше мирис на акации. Някакъв летен бал в чужд град, едно светлооко момче, което на следния ден заминаваше и с което вече нямаше да се видят. Тя вярваше тогава, че ще умре с неговото тръгване. Не умря, разбира се... После?... После друго мъжко лице, брутално, навъсено, и споменът за странното удоволствие да бъде малтретирана. Тя въздъхна дълбоко. Колко неща — минали през мене, оплодили, опустошили и отминали. И изведнъж почувствува, че отсреща, легнал с отворени, напрегнати очи, той също така е в някакъв чужд свят, далечен, както никога не е бил досега. Горещ прилив на угризение и нежност я потопи и тогава, без да се двоуми, тя стана и отиде при него. Така, в тая топла мъжка прегръдка, тя вече не мислеше, не виждаше, не помнеше нищо. Тук вече тя не беше объркана, спасяваше се от самата себе си.

Той разбра и ръката му помилва прислонената малка глава. Колко по-щастливи са те! — с горчивина и някаква смътна враждебност помисли той. — Тяхното последно убеждение все пак остава мъжът. А ние?...

И изведнъж, без никаква видима връзка, като че да потвърди още по-ясно пълната негова откъснатост от всичко наоколо, в паметта му изникна една забравена, противна на времето случка, която сега той си припомняше с всички подробности, с някакво хладно, безучастно изследване. Беше отдавна, друга хотелска стая, в друг малък градец. Чужда, случайна жена, с която пътуваха заедно във влака. Бяха единствени пътници за онзи град. От гарата взеха заедно файтон. И стана така, че вечерта той беше в нейната стая. Как, защо се случи това, никога не може да си обясни. Той нямаше вкус към подобни

приключения, към такива леки победи на търговските пътници. Беше оставил в София жена, която обичаше с изострена до физическа болка нежност. Това беше единствената измяна към нея и той дълго не можеше да си я прости. Сега той си спомняше дрезгавото зимно разсъмване, когато се измъкна от другата стая като хайдутин и с чувство на гнусота дълго се ми и облича, грабна чантата си, плати под многозначителната усмивка на хотелиера и тръгна пешком към гарата. Какво безнадеждно, гнило утро беше то! Снегът се топеше, по ниското небе пълпеха тежки облаци, от двете страни на шосето, засадено с дръвчета, идеше странен шум, който го караше да се озърта, като че някой го дебнеше в мрачината: мокрият сняг се изсипваше от клоните със сухо, зловещо съскане. Градецът остана назад, влажният студен въздух не разведряваше челото му и той бързаше, цапайки в снежната каша по пътя, като че бягаше от себе си. Колко обикновено беше всичко това сега — и колко неразбираемо му се струваше тогава!... Неразбуденият още градец, хотелът, той самият и тия пръснати, отделни, свършено чужди едно на друго съществувания, потънали всяко в своята нищета, пошлост, животинска наслада — нима от това всъщност е изплетен животът? И тая жадност за всяка нова минута, като че тя наистина може да бъде нова, и тоя тласък, който ти е даден веднъж?... За къде? Защо? Щом всичко неудържимо тече — тече — и онова, единственото, което остава, е — малко тиня между пръстите?...

В стаята неочаквано се развиделя. Съмваше. Липите прошумоляваха по-дълбоко, като разбудени. По стената блеснаха жълтеникави петна: слънцето изгряваше. Под стряхата запрелитаха лястовици. Смътни утринни шумове идеха откъм уличките.

Младата жена спеше. Сочните ѝ устни бяха побледнели и по детски полуотворени. Той се облегна на лакът и дълго я гледа. Сега, под дневната светлина и спяща, отнесена в някакъв далечен свят, тя беше съвсем чужд човек, който живее свой неизвестен, непроницаем живот.

Той предпазливо стана, изми се, избърсна се и слезе да прегледа колата. Градчето вече бе съвсем събудено. Небето чисто и ослепително синьо. Все същият гъст аромат тежеше в хладния утрин въздух, но сега вече по-успокоен и поносим.

Той дълго ходи из кривите, прашни улички, сетне отведе колата за бензин и когато се върна, младата жена го чакаше пред хотела,

стъкмена, малко бледа от безсънието, но бодра. Тя цялата беше някак утринна, лека, прозрачна със своята гъвкава фигура, с високите заоблени рамене, с широкото палто на големи карета, в джобовете на което бе мушнала ръцете си.

„Тя наистина е прелестна!“ — помисли той, но за пръв път в това нямаше нито трепет, ни възторг, а само една спокойна преценка, която сякаш не го засягаше.

Пиха кафе под една асма, дето бе наполяно и пометено. Сега градецът изглеждаше още по-нищожен от снощи, когато тъмнината и редките светлинки скриваха образа му. Започваше отново един дълъг, еднакъв с другите, омръзнал сам на себе си ден, като тоя вчерашен парализиран старик, който пак се появи с разнебитената количка и със своето дрезгаво изблейване: „П-п-пи-пи-ро-си!...“

След няколко минути малката кола безшумно се плъзна напред, после зави, за да излезе на главната улица. Още веднъж, като топъл въздушен водопад, ги обля гъстият мирис на липите, сетне пробягнаха ниски стрехи над варосани стени, изтрополя мостче и полето се откри напред с избуяли нивя. По една пътека дете водеше вързано за рогата агне. По-нататък едноконна бричка едва-едва се клатеше по шосето.

Младата жена обърна лице към мъжа:

— Хубаво беше наистина... Но все пак по-хубаво е, че си отиваме, нали?...

И тъй като сама знаеше, че няма да има отговор, добави:

— Защо караш тъй бавно?

Той я погледна, сякаш не бе чул, сетне мръдна рамене и отвърна:

— Че защо пък да бързаме? Какво ли толкова ни чака?

Очите му, хлътнали и свити, гледаха напред без трепет и без нетърпение. Наоколо беше същият, познат, вечен пейзаж. Белият път се точеше без край и над него, над бягащата кола, над цялата земя висеше едно огромно и празно небе.

ПО БУЛЕВАРДА

В тоя час сладкарницата е почти празна. Червените масички и столове са наредени под широката тента и чакат. Прислужниците, облежнати на вратите, с кърпи под мишница, оглеждат улицата. Рано е още. Площадът блести напечен. Въздухът е осезаем като топла вода.

До една масичка при стената седи двойка. Мъжът — плещест, възрастен, но още запазен, с леко оредели коси и значка на запасен офицер на петлицата. Тя — млада жена, едра, в жълторозова, златиста рокля. Косите ѝ, изкусно коафирани, също са лъскаво-златни, нозете — стегнати в копринени чорапи, бананов цвят. Лицето е свежо, като че току-що се е изкърпала, и цялата тя прилича на голям, полуобелен банан. Само очите са тъмни и в тях личи грижливо поддържан, сериозен и едва-едва меланхолично-разочарован израз.

— Значи, ти си отдавна тук?... Че как така досега да не се видим? — чуди се мъжът. — Е, в кой театър се подвизаваме понастоящем? Де жънем лаври и тям подобни?...

Тя гребва с крайчеца на лъжичката малко сладолед, държи го така във въздуха и поклаща тъжно глава:

— Никакъв театър... То принадлежи на миналото. Свършено... Не ми спомняйте, моля ви се!...

— Ха! Има си хас! Ама защо, как така? С тия дарби и прочее?...

— Безвъзвратно... Две години водих борба със себе си. Цели две години!... Животът е ужасен! Ужасен!... — Сега вече тя се решава да глътне разтопения сладолед, като полуспуска клепачи.

— Да-а... Животът... животът... — гледа разсеяно и потраква с цигарената кутия той. — Ама не! Не може, джанъм! Ние — публиката, почитателите на изкуството — протестираме!...

— Ах, публиката... почитателите... Колко разочарования! Колко разбити илюзии!... В първите дни така ми беше черно. — Тя говори бавно, с подчертана дикция, и вместо черно — излиза „тшерно“.

Очите ѝ плуват някъде в пространството, но от време на време се спират върху събеседника с ласкаво-примирена усмивка.

— Зная, че ме разбирате. Нали? Вие сте фин човек... И по-добре — да поставим точка... Раната още не е заздравяла...

Тя оправя, без да гледа, дрехата на рамото си, като че раната е някъде там. Неговият поглед е залепен в голямото триъгълно деколте, дето се вижда вадичката между двете гърди.

— Ще ми предложите ли една цигара? — пак прозвучава отчетливо „тсигара“. — Свършила съм моите.

— Моля, моля, моля!...

Тя запушва, пуска едно колелце дим. Неочаквано махва с ръка и извиква:

— Ах! Пепа! Ало, Пепа!... Извинете — обръща се към мъжа. — Една приятелка.

До масата се изправя изгорено от слънцето момиче, стройно, тъничко, с лице на мишле. То е рошаво и босо, в модни сандали и пъстра, прилепена рокля, под която сякаш няма нищо друго... В ръка държи миниатюрно куфарче.

— Пепа! И не поглеждаш даже!... Запознайте се — мой добър приятел, госпожицата е балерина в „Мелодрамата“. Откъде така, Пепи?

Пепа прави гримаса.

— От къпалнята. Цел ден се пе-екох... Пък сега бързам, огладнях...

— Заповядайте, седнете, ако обичате, госпожице! С какво да ви нахраним?...

Пепа сяда, взема меланж с пирожка и пасти и яде с щастливо изражение. Сетне се навежда към приятелката си и шепне нещо, но очите ѝ дяволито се извиват към мъжа.

— Не, моето момиче, не мога — отговаря другата високо. — Нали знаеш колко са строги нашите?... Не мога да закъснявам вечер...

Слънцето е слязло вече над паметника. Масичките постепенно се запълват. Всекидневният привечерен поток по булеварда се засилва. Пристигат компании, отстрани спират автомобили. Скоро тротоарът пред заведението заприличва на жива, шумяща леха от пъстри цветя.

Една нова бежова кола бавно преминава край бордюра и се нарежда до другите. Слиза млад, скъпо и безвкусно облечен мъж, рус, пълен, с полузаспали очи. Промъква се между масичките, търсейки място.

— Хо-о! Здравей бе, младеж! — възкликва мъжът с двете дами.
— Кога прехвъркна пак?...

— Сервус! — подава другият пълната си мека ръка, а очите му продължително оглеждат двете жени. — От два дни. В други ден си отивам.

— Сядай де, сядай при нас! Запознай се с госпожиците. Мой приятел — дунавски експортър. Печели в провинцията, гуляе в Берлин, а понякога и в София... Хе-хе-хе! Нека му е зле!...

Другият чука по масата с пръстена си и отново, без стеснение, дълго оглежда жените — ту едната, ту другата. Бившата актриса, облегнала голи лакти на масичката, с вдигнато нагоре лице, пуска две-три колелца дим и бавно навежда глава. Пепа издържа погледа на мъжа и дори се усмихва.

— Ти трябва да познаваш госпожицата — казва онзи със значката, като сочи русата. — Артистка от „Идейния театър“. Той е един от меценатите и тям подобни в града — обяснява той на дамите. После се обръща към балерината: — И голям поклонник на балета, госпожице Пепа. А! Ужасен!...

Пепа прави нова, учудено насмешлива гримаса. Между леко боядисаните устни езичето ѝ — остро, яркочервено и бързо, като потайно животинче — се плъзва веднага от единия ъгъл на устата до другия и се скрива.

Новодошлият връща прислужника, без да поръчва, и казва безцеремонно:

— Слушай, началство, какво ще дремем тука! Я да вземем момичетата, че да идем до Искъра на прясна риба! Хайде, госпожици! Колата е ей там!

— Браво, младеж! Чудесна идея, нали? — обръща се другият, засмян към жените. — Една минутка само да се обадя по телефона в къщи. Нали знаете, семейни задължения и тям подобни...

Пепа смига тайно на другарката си, която извърща към младия мъж големите си, усмихнато-разочаровани очи и свива рамене:

— Как наистина да ви откажем?! Но — с едно условие: че няма да закъсняваме, прието — нали?

Ала мъжът е станал вече, върви между масичките и не я чува. След две-три минути колата с четворицата изпухтява и изчезва по булеварда.

Към единадесет часа на другата сутрин, в една от ложичките вътре в същата сладкарница русата седи сама, с чашка кафе на масичката. Тя пуши, гледа полираните си нокти и от време на време разхожда очи из заведението.

Отвън отново минава бежовата кола и спира на ъгъла. След малко притежателят ѝ влиза в салона, търси с поглед и се упътва към жената.

— Пепа няма ли я? — пита той и сяда.

— Пепа ви чака допреди четвърт час и моли да я извините. Отиде на репетиция...

— Хм!... Репетиция!... Вятър!...

— Ах, какъв сте! Честна дума, проверете, ако искате. Пепа е дете още... Тя обича изкуството си повече от всичко. Нека поживее с илюзии...

— Вятър — репетиция!... — повтаря мъжът. — Уж тука щяхме да се срещнем... — И добавя, като че на себе си: — Хм! Малко, ама темпераментно!

— Ах, колко теглим ние, жените, от този темперамент!... В театъра режисьорът все това ми повтаряше: „По-умерено, сдържайте се, вие просто изгаряте с този темперамент!...“

Неговото коляно се е допряло до нейното, но тя е твърде увлечена в спомените си и не го отмества.

Мъжът я поглежда с мътна усмивка в очите:

— Хм!...

И изведнъж минава на ти:

— Ти сега в кой театър си?

Тя бавно клати глава с полуспуснати клепачи и отвърща горчиво усмихната:

— Никакъв театър... То принадлежи на миналото. Свършено... Ако поискате да не ми разваляте настроението, не ми спомняйте!... Да!... Две години се борих със себе си...

И така нататък, и така нататък... Почва, както вчера.

ЕСЕННО СЛЪНЦЕ

От три дни се вари ракия. Вчера заран пристигна от Буковец с каруцата Лукан, ратаят, запрепускал чак досред двора. Брадясал, почернял, бърбив повече от друг път. Още неспрял, и викна:

— Бай Асене-е!...

Той знае, че няма защо да вика, но не може да се сдържи. Висок, мършав и бос, с дрипави панталони, през които се вижда голо месо, той разпрягаше, подръпвайки кобилата за ушите, ухилен и чевръст. Каскетът му се крепеше на тила, на долната му устна бе лепната цигара, а другата пъхната зад ухото.

От дъното на огромния сайвант се появи стопанинът с тесла в ръка, по риза, разгърден.

— Бай Асене! От общината заръчаха да платиш таксата за днешната каша... До три часа, кай агентът, да платиш! Инак, кай, ще сложим печат... До три часа!... Сега Малчовите туриха да доизваряват един казан...

Той сне цигарата от ухото, запали я от угарката и продължи:

— Бай Асене!... — Я!... Четиридесет и пет литра — тупна той бурето в колата — жълта, препечена... Цяла нощ не сме мигнали с дядо Михал...

Другият търпеливо го слушаше, присвил спокойните си сиви очи, и устните му мръднаха в обикновената, небрежна и насмешлива усмивка:

— Хубаво си се накитил ти, господин Лукане!... Ха върви да се поизветриш, че ще слизаш в града... Трябва да пригласим щайгите.

— На дядо Михала му се намерило мъжко внуче, бай Асене! Второ!... Черпи ме човекът едни малки цигари.

Той приближи, смигна дяволито и добави по-тихо:

— Един казан котробанд мина!... Ха! Чакай... Бай Асене, акушерката праща много здраве...

То е малко смешно дори: и по вид, и по възраст той четиридесет и шест годишен мъж, винаги пъргав и як, който още няма бръчки и

чиято кожа въпреки кърската работа е нежно-матова, е по-млад от тях. Но всички — и Лукан, и Руси, който води берачките, и Лукановата Ката, — всички му казват „бай Асен“. Това е господарят. Той дава хляба. Това е вековната почит към големия имот и неговия стопанин.

Преди две седмици, когато пристигнах тук, беше мокро и студено време. Подранил есенен дъжд се бе закрепил като че за месеци. От гарата файтонът затрещя през града по калдъръма на главната улица, която стига до крайнината. Минахме пивоварната фабрика, после улицата се превърна в шосе, което стръмно възлиза по близките хълмове. Файтонджията, накачулен с окъсана мушама, скочи по едно време от капрата и тръгна пешком наспоред.

— Хе-е там, виждаш ли — посочи той на широко с камшика, — като почнеш от онзи орех долу, че до горичката на върха, е все хаджи Вълчев имот... Сега е на бай Асен де, ама остана от баща му, хаджи Вълчо Загореца. Голям имот, голямо нещо!... Трябва да има хилядо и петстотин декара...

На завоя конете сами спряха да починат. Запалихме по една цигара.

— Вий трябва да сте акрани с бай Асен?... Тъй, тъй... На гости, за гроздобера!... А-а! Чудо лозя! Всякакви — и десертни, и за вино. Само че, да ти кажа ли, тоз имот работа иска, не е шега!... Дий, чоджум!...

Колата отново тръгна полека по стръмнината. Файтонджият закрачи отстрана.

— Добър човек е бай Асен, ама е самичък, пък и капитал трябва да хвърлиш тук, големи пари трябва!... Откак се е върнал от Европа, блъска се човека, пада-става, ех, тури го малко в ред. Хем да му се не надяваш: хич, де е бил научен той на такваз работа!... Ама какъв чифлик беше едно време! По стотина жени прекопаваха, беряха и лозя, и сливи, и черничев лист... То пак добре, че и толкоз оцеля подир хаджи Вълчо! Старата хаджийка беше чалъшкън жена, мъжка жена — всичко взе в ръце. Бай Асен го нямаше тогаз тука... През събитията през двайсет и трета година трябваше да бяга в странство и сума години го нема... Дохожда си по-късно за пет-шест дена, колкото да види майка си — и пак навън... По Сърбия бил, не знам де си още —

във Франция ли, в Германия ли, — учил там нещо, работа, думаха, завъртял и не се връща. Пък старата я удари дамла, имота чужди го работеха — съсипия!... Хеле, един ден пристигна бай Асен, ама изпърво чухме, че станал чиновник. Докато разберем, дето се вика, че е в града — той зарязал службата и поел чифлика. Сетне старата се помина, той се пренесе тук, пък къщата в града я гледа леля му... Бива го човека, не може да му се изяде хака, каквото залови — върви му, на хаджийката се е метнал... Само че, да ти кажа, трудничко трябва да му е, според както е мойто мнение... Все едно с игла кладенец да копаяш... Че то половината имот — тревясало, подивяло... Самин ще видиш! Какво беше едно време! Китка!...

Той млъкна, качи се на файтона и се полуизвърна:

— Пък весел човек, бей! Едно сърце има — от младите помлад!... Лятно време аз всеки празник му карам тук гости от града — идат като у тях си...

Четири-пет дни още валя. Всичко се напои с влага. Земята подгизна, стана клисава като лепило. Листата сълзяха, откъм лозята идеше тихо шумолене на капките. Лукан се разхождаше, покрит с чувал. Асен, със своята кожена куртка и каскет, приличаше на някой от ония осиромашели фермери, които се виждат по американските филми. Денем, под сайванта, до тъмно чукаха — стягаха каците, преглеждаха кошовите, приготвяха нова платформа на каруцата за гроздето. Оттатък, в малката стая с пръстен под, цялата в дъсчени скели, ние с Ката нареждахме в слама златночервените пармени, зелени ренети и розови бел-фльор. Ката хвърляше настрана нагнилите плодове и със своя дебел мъжки глас правеше сметка, колко пари ще иска за тях от циганите. Тя е ниска, разтъртена жена, с лице като презрял домати, глупава, добра и работлива като добиче. Въздухът в стаичката беше задушен и тежеше от гъстия аромат на плодовете. Вечер се прибирахме с Асен в малката кухня, дето пращяха сухи лозови съчки, приготвяхме си вечеря, четяхме вестници отпреди два дена. Някой измокрен пъдар се отбиваше да се стопли и да пие една ракия. Лукан току си търсеше работа при нас и бърбеше, свивайки дебели цигари от контрабанден тютюн.

Един следобед на запад неочаквано пламна ивица аленопортокален блясък. Ниско над нея още натискаха куршумени пластове, но отгоре облаците вече се размърдваха, белезникави, полеки, и на едно-две места се показва бледозелено, съвсем далечно небе. Из клоните запърхаха птичета. Равнината към града се откри — нашарена тук-там с жълти петна от огрялото на залез-слънце.

— Свърши се! Утре вече ще светне!... — отсече Лукан. — Ей, бай Асене! Бях се уплашил, бей!... Рекох, ще се напука зърното и отиде туй за туй!...

— Свършено ли?... Хм! Кое се е свършило?... То сега почва, господин Лукане! Стягай се, че каквото ни чака — дирниците ни ще станат остри като на оси!...

— Щат, щат, бай Асене, ама нали ще наредим ей тукичка щайгите!... Аз туй гледам! Туй ми е мене мерака!... Ти Лукан с работа не мойш го уплаши!... Само да ще пет-шест дена да погрее слънцето, както то си знае, и да опече афуза... През туй време ще изварим сливите, че като надодат берачките, в една неделя — готово! — Пък подир нека си ва-а-али, колкото ще!...

Сега, цяла седмица вече, небето беше чисто, високо, замъглено едва-едва като от паяжина, както е винаги в ясните есенни дни.

След обяд Асен нахлузи голямата жетварска капела, стегна каруцата, метна се вътре и пое за Буковец. При портата поспря и се извърна:

— Моля ти се, наглеждай пилците... Да не ги изморим, преди да се излюпят!...

Скоро колата се изряза върху билото на хълма и превали оттатък. По пътеката към долния край премина Ката с кошница, да събира опадалите ябълки. Лукан преди обяд се бе спуснал по прекия път за града. Останах сам в затихналото имение. Младият овчарски пес Медун, с едно око синьо като мънисто, другото кафяво, скачаше тромаво наоколо с весело ръмжене и хапеше някаква треска, за да чеше растящите си зъби.

Обширният хаджи Вълчов имот цял бе потопен в синьозлатист слънчев блясък. Границите на тоя имот обгръщаха плещите на дългия хълм чак до долу, до баирите над града, а горе се събираха в гориста

шапка на върха. Един стар път се спускаше по леката урва и делеше овощната градина и лозята от отвъдните нивя. Вдясно от шосето имаше чужди лозя, а по-долу, до края на хоризонта, лежеше равнината, която стигаше до Дунава. В този уморен есенен пейзаж, дето охровият цвят преливаше на места в меки кафяви тонове, само неправилните четириъгълници на лозята излагаха една буйна, чувствена и остра зеленина.

Изушената пръст бе пъргава под нозете като гума. В бистрия въздух прелитаха беззвучно мушици, сегиз-тогиз в кокошарника изкукуригваше петел — и отново настъпваше тишина. Тишина безпределна, прозрачна, лъчезарна, като сиянията по иконите, в която се приготвяше нещо голямо и радостно.

Простряна под слънцето, огромна и топла, земята очакваше търпеливо края на своя дълъг родилен час. Тук-там, върху изсъхналата трева, тупаха зрели ябълки, ала по сенчестите места цели кичури не бяха се зачервили, както трябва. Дюлите имаха дебел зелен мъх — трябваше още дни, за да жлътнат. По корените, по стъблата, по клоните и тънките вейки последните гъсти сокове бързаха из дълбоките недра, наливаха кожиците, избистряха плода, насищаха с тайни аромати всяко зърно. Една невидима ръка се грижеше и за най-малката дреболия.

Отвъд пътя лежаха ниви, стари, неработени лозя и угари. Там беше запуснато и сънно. Сливите бяха обрани, само тук-там по клоните чернееше презрял, набръчкан плод, около който се въртяха оси. Но от стръмнината насам, чак до шосето, изглеждаше съвсем иначе.

Особено щастливи бяха лозята. Дългите, идеално прави редици, с върлина за всяка лоза, на височина до човешки ръст, приличаха на безчислена зелена войска, строена за поход към равнината. И когато човек приближаваше до тях, веднага едно неуловимо шумолене пробягваше от лист на лист, като шепот на предупреждение, който се предава по всички посоки, чак до последните редици. Те знаят, че още е рано. Само ден-два-три най-много и ще бъдат готови. Но сега е още рано, затова потрепват така.

Цялата половина край шосето беше царство на афуза. По всяка лоза висяха огромни, тежки гроздове, сякаш десетки събрани заедно зърна на вимета, набъбнали от гъста и хладна сладост. Някои бяха вече

кехлибарено-бистри, други още мътнозеленикави. До вътрешния синор един стар орех изглеждаше изтънял и някак посрамен: преди две седмици бяха го обрулили, наоколо бе покрито с шума и зелени черупки и във въздуха още стоеше горчив и освежителен мирис. Тук почваше мискетът — черни, мазни гроздове, които надничат под зелените листа с множество кръгли очи и аромат толкова силен, като че е изкуствен. Зад него бе тамянката: тя е „русо“ грозде — прозрачни, ахатови зърна, в които се вижда семката, и с тънък църковен дъх. Понататък, до тънкокожата шасла, напъстрена със ситни лунички, имаше две редици султанка — това грозде, което се цени само заради дългите си черни и твърди зърна, без никакъв аромат, но хръскави и винаги хладни. Зад тях бяха винарските лозя. В падината, малко по в сянка, беше отделено едно парче с късен памид. През студените сутрини в края на октомври неговите зърна са посипани със синкав пращец, върху който блестят капки ледена роса.

Всичко това, сътворявано по тайнствен път в тъмната дълбочина на тучната, сивочервеникава пръст, бе излязло сега отгоре в безкрайно разнообразие и щедрост и мълчаливо очакваше да получи от слънцето своята последна хубост.

— Като-о! Катино мари!...

Лукан се бе върнал и викаше по навик още от портата. Никой не се обади. Той влезе в двора, надникна в одаята на сайванта, после сви из пътечката, мърморейки си сам:

— Хм!... Добър ден, бай Коста! Вардиш ли, вардиш ли?... То и ний, затъ... оставихме те самичък тук, уж гостенин!... Де ли се е запиляла таз булка сбъркана?...

Той се бе пременил за града, с гумени емении, но не беше се обръснал: до събота има още време. На единия му пръст висяха нанизани на лико четири изчистени овчи крака. Той ги дигна, поогледа ги, ухилна се:

— Рекох и аз да принеса нещо... Ама де е таз жена бе, джанъм, да ги тури в тенджерата?... Че ако ги закача някъде, иди сетне ги търси в Медуновата колиба... Ха, донесох ти вестник от града. Още се биели, думат, ония там — испанци ли, африканци ли бяха... Пък като прочетеш вестника, дай ми го за цигари...

Лукан се стеснява да ми иска цигари и вече два-три пъти хитрува така. Изваждам кутията, запущваме и се упътваме към къщи.

— Ха! Щях да забравя да те питам. Не минува ли оттук един чияк, не ти ли се е обаждал?... Трътлест един, базиргянин... Казака, таен от града... Като слизах отзарана, гледам го долу под ханчето, гуши се из синорите, навежда се, дебне нещо. Щом ме сапикаса, кимна ми да ида при него. В ръката му ей такъв è парабел! Избягал бил из затвора един, арестантин де... Хванали му дирите насам. Млад мъж бил... Онзи ден избягал... Пък вчера задигнал от една берачка в тъдявашните лозя торбата й с хляба...

Той млъкна за малко, събра вежди и цялото му брадясало лице се насече с бръчици.

— Четири-пет „тайни“ пуснали да го ловят... „Ако се мерне, кай, към чифлика, удрай, с каквото можеш, и дръж! Кажи и на бай Асена! То ний, кай, ще го пипнем, то е ситур, ама да знайте, кай, ако доде из вашите лозя, тозчас да обадите в буковския участок“...

Седнахме върху стъпалата на откритата веранда. Лъхна ветрец. Напред се откриваха меките хълмове, огрени от слязлото към хоризонта слънце. В ранните лозя бяха почнали беритбата и оттам идеха проточени, бистри гласове:

— Хей, бай Коста! Каква е таз човешка оправа бе? Вие сте учени хора, кажи ми, че по някой път ми се замайва акъля!...

Лукан се завълнува, взе още една цигара, после посочи към златистата далечина:

— Я! Поглеж! Туй слънце, тез лозя, тоз плод... я! Тоз ветрец, дето мирише на чубрица!... Каква е хубост наоколо — да ти се доплаче, дето викат, от драгост!... Седи ли се, братче, в таквоз време между стените на хапуза?... Ще бягаш — не, ами главата си ще прежалиш, само да се измъкнеш!... Два дена — два!... Ама слободни да са!...

Той се загледа надолу към синкавата, премрежена равнина.

— Пък онова куче, Казака, с глад иска да го лови!... Нека той го лови — какво ни бъркат нас тука?... Те затуй му и плащат!... Ама само да се мерне тоз сиромаш насам, не в участка, ами самин ще му покажа скритите пътеки, че и хляб биля ще му дам!... Джебчия бил, думат!... Брей!... Голямо чудо!... Обрал там някой си думбазин, дето сто пъти повече обира сиромашта! Ама онзи не го пипват, защото е хитър и знае

и закон, и основание... Оправа човешка! — повтори той и плю настрана.

По шосето запухтя елегантна кола, зави към върха и изчезна, като остави само меко, затихващо бръмчене. Лукан я проследи с поглед:

— Курдовия дангалак пак зашета насам... Свят! Нали ти казвам: някой се бъхти, бъхти, пари за един впрегатен кон не може да събере, като бай Асена, пък тоз хубостник деня и нощя вози с афтонобила си женски... Баща му има бирена фабрика в града. Син му не е прост да работи я?... Едър един, млад мъж, има-няма трийсет години, гърба му широк — таман за две пръскачки. Отбива се тук често, мъкне шишета, има уважение към бай Асена, ама... не! Не е прилика той на чорбаджията!... Дип че бай Асен е добър, че го търпи и него, и други таквиз като него... Някоя нощ, току сме отрязали в първия сън, чувам Медун лае, ще се скъса. Отворя очи, стената на одаята светнала, блещат въвн едни фенери на шосето, ту-ту-уу! — реве бурия на афтонобил... Ех, разбрахме я!... Минчо пристига, пак няма да се спи!... Стане бай Асен в леглото, наметне се, онзи се възлегне насреща му, мълчат някое време... Че сетне Курдовия като захване да разправя — спиране няма! Аз стъкна печката, направя им по едно кафе, онзи измъкне шише коняк и все разправя... Нашият слуша, слуша и хе-хе-е — рядко-рядко каже нещо накъсо. Онзи смучи и разправя — все свои дертове, за баща си, за фабриката, за годеницата си... За акъл иде той тука... Санким малко са на бай Асена неговите грижи, ами и чуждите ще оправя...

Лукан млъкна, изкашля се, примъкна се по-наблизо. Гласът му стана доверителен и глух:

— Чувай, бай Коста, ти си наш, свои сте с чорбаджията. Искам да ти кажа нещо за него. Тоз човек има нещо — кахър има, мисъл има... Дострашава ме понякоги, вярно ти казвам!... От пролетта насам два-три пъти става: влизам, приказвам му, той лежи възнак на кревата, както си е дошъл от работа, уж слуша мене, пък погледа му — хе-е-е някъде, господ знае де се е отплеснал! Вляза втори път и чак тогава ме вижда... Има едно черничко, дребно момче в града, Пано го казват, шлосер. Дохадя един-два пъти, все по мръкнало. Познавали се с чорбаджията от странство, работели заедно някъде си. Като се затворят двамата, чак до среднощ седят... Приказват, приказват, ама

нисичко, нищо не се чува и не разбрах каква им е работата. Само на сутринта гледам бай Асен — съвсем замаян. Пита ме по пет пъти за едно нещо, не чува, акъля му на друго място...

Той още повече се приближи до мене:

— А пък една заран, помня, таман трябваше да ръсим лозята. Той лежи, четете една книжка, в стаята — дим, разбрах, че цяла нощ е будувал. „Остави ме, вика, Лукане, не ме закачай днеска, върши самин каквото знаеш!“ Ха сега де!... А пък инак — работи човека, работи като аргатин, като роб, дето викат, от мене повече се труди. И спори му, не е някой потриван!... То затъ не е лека работата със земя да се бориш! Ама — яде го нещо тоз човек... Страх ме е някой ден да не зареже всичко и да си вземе пак очите нанякъде!... Един път седяхме ей тука, както сега с тебе. Бяха цъфнали ябълките, цялата градина надолу беше окичена, също като че бе навалял бял и пембен сняг. Приказвахме си. „Потрай, вика, Лукане, само пет години потрай още — че да видиш тогаз какво се казва чифлик!... Трахтори, трахтори, вика, ще пухтят тука, с камиони, вика, ще смъкваме на гарата и жито, и ябълки, и пилета, и грозде. Сиромах човек наоколо няма да остане. За всички работа ще има... Ти, вика, само команди ще даваш, пък на Роза, кобилата де, пенсия ще вържем — да яде зоб и да си почива! Пет години — не ща повече!“ Слушам го аз и хем ми е драго, хем едно нещо ми дума: тя мойта лесна, аз де ща да не трая, ами той, той дали ще утрай, дали ще го свърти тук дотогаз?...

Един стършел бръмна над главите ни като стрела и звукът дълго заглъхваше в привечерния въздух. По шосето се спусна пътническият автобус от Балкана. Лукан се дигна, тръгна към сайванта, дето вече трополеше Ката. Аз се прибрах вътре.

Тя беше като всичко наоколо, тая варосана отвън, вехта, но още жилава, изпълнена със скрит живот къща. Строена по господарски, с яки основи и зидове, с широки стаи, зимник и обширен таван, сега тя се бе поразсъхнала, каменните стъпала отзейваха големи пролуки, мазилката се бе поизлюцила. Ала изпод земята същите тайни сили, които носеха мъзга на дървесата, на тревите, на буйните лози, стягаха и крепяха като с невидими железни скоби високата сграда, която приличаше на бял кораб сред зелените къдриви вълни. Един сложен,

съставен от много миризми дъх се излъчваше от стените, от пода, от старите долапи. Дъх на плодове, на пръст, на сух лук, на ракия, на дим — и мек, далечен аромат от липов цвят.

Едната от стаите беше почти празна, просторна и светла: стаята за гости. Две легла, покрити с китени губери, бяха наредени покрай двете стени. Стаята на стопанина, напротив, беше отрупана с най-различни неща: тежък гардероб, кован старовремски сандък с изписани гюлове, купища книги — чужди списания, статистики, ръководства по лозарство и птицевъдство. Едната стена бе заета с карти на двете полукълба. На другата висеше двуцветна ловджийска пушка. Върху масата до леглото — няколко полицейски романа, куп снимки от странство, пепелник, пълен с угарки, електрическо фенерче, туба бромурал и един том френски стихове. В ъгъла на масата бе разгърнат чужд вестник с карта на Испания, а върху него — полупразно шише ракия.

Съседната стая бе оставена за специални нужди на стопанството. Влязох предпазливо. Капаците на прозорците бяха затворени и вътре владееше задушен топъл полумрак като в стая на болен. Тук беше инкубаторът. Една газена лампа поддържаше равна топлина в полустъкления сандък, дето бяха наредени петдесетина яйца. Жълтият немощен пламък хвърляше чудновати сенки по стените на стаята, прилична на подозрителна лаборатория. Тук Асен правеше своите опити за късно есенно люпене. Проверих температурата, обърнах внимателно, едно по едно, всяко яйце, преглеждайки ги с електрическото фенерче. В нежнорозовата течност под черупката личаха вече смътните очертания на растящия с часове зародиш. Странно чувство изпълваше тук човека. След няколко дни няколко десетки мънички живота — отделни, самостоятелни, жадни — щяха да излязат чудодейно от тоя сандък и да изпълнят с писклива врява мълчаливата тъмна стая. Имаше нещо недобро, нещо дяволско в това изкуствено сътворяване, дето тайната на живота оставаше все пак още по-далечна и по-непроницаема отвсякога.

Сега вече завършихме работния ден. Слънцето се бе скрило. Появя хладина. Онова невидимо птиче, което всяка вечер сякаш пълзи край синора и стене, проплака пак наблизко, после по-надалеч, после гласът му угасна в тишината. И изведнъж тъмното небе нахлу от

всички страни — огромно, погълнало целия свят, но незабелязвано досега, посипано от край до край със своите едри есенни звезди.

До Буковец по шосето са пет-шест километра. За по-бързо тръгвам по прекия път между лозята. Отзарана една гургулица на стряхата ме събуди, като че беше априлска сутрин. Ала слънцето изгрява вече долу, на югоизток, и в тоя ранен следобед блясъкът му е странен, почти неистински, сякаш отразен в безкрайното матово огледало на небето. От превала се откриват отвъдните склонове със селски лозя, зашумели вече от берачи. Пътят още е пуст. Сегиз-тогиз ме настигне кола, натоварена с големи кошове, стопанинът, седнал на предницата, спре, извърне се назад, за да отбие чергата, с която са забулили кошниците с отбора, и рече:

— Вземи си — там, от по-едрото...

Селянка с кобилица излезе от напречна пътека и като наближи, снесе кобилицата, пхне в ръката ми голям, хладен грозд:

— Хапни и от нашето лозе...

Те виждат, че не съм тъдявашен, и бързат да ме почерпят за берекет с плода на своя имот. Сърцата са щедри — от изобилието наоколо, от кротостта на далечното небе, от меката печал на тия призрачни дни, през които и последното човешко съществуване усеща, макар и смътно, преходността на земните неща. Има, дал е господ за всички и за нас, и за ония, които нямат свое!... Дори гаргите летят ниско, кълват изпадалите по пътя зърна и не се плашат през това време от хората.

Селото е в малка падина, пръснато, нечисто като всяко българско село. Насред мегдана — една пресъхнала чешма и до нея прострени платна да съхнат. В дъното — бетонен паметник на войник с пушка. Наоколо през плетищата надничат неподвижни прашни дървета и зад тях пусти, буренясали дворове. Хората са из лозята, сам-там се мерне някоя възстара, запретната жена. Един другоселец води за юздата дребно конче с покрита каруца, спира на всеки пет крачки и се провиква:

— Пиперки, пиперки!... Евтини пиперки!...

Мястото, дето се вари ракия, е в един от ъглите на мегдана. Отдалеч още оттам се носи особен, топло-кисел мирис. Една схлупена

кирпичена колиба, полузаровена в земята, дими през продънения си покрив, а зад нея изварената каша е образувала червено тинесто блато.

Вътре в землянката е полутъмно, въздухът — горещ, влажен, наситен със спирт, пушек и дъх на сливи. Казанът с охладителя заема почти цялото помещение. До огнището са струпани тънки дърва. Една пейка до стената и две каци изпълват останалото пространство. От чучурчето на охладителя се точи в черен котел бистра струйка.

Асен, в изцапана риза и с цигара в уста, пресипва с голямата гребалка последната каша от каците. Сетне подсилва огъня и сяда на пейката до дядо Михал.

— А! Заповядайте, заповядайте да разгледате нашия дестилатор — посреща ме той. — И услужете си сами, моля ви се! — сочи с поглед към чучурчето.

Гребвам с издълбаната кратунка, голяма колкото кафена чашка, в котела. Прясната още топла ракия отначало припарва и разлива ароматна слабост по цялата снага, която после неусетно се превръща в приятно самочувствие на бодрост и сила.

— Е? Как ти се струва тоя земен сок?...

Аз помагам да напълним казана, нося дърва отвън. Сетне сядаме на пейката.

Дядо Михал излиза към селото. Той дълго тътре схванатите си крака, за да изкачи стъпалото пред вратата. Асен го гледа, докато закриви към мегдана. После се обръща към мене:

— Ще запомня тая нощ... Знаеш ли какво научих?... Дядо Михал нямал дори шейсет и пет години!...

Той хвърля с яд две дървета в огнището.

— „Дядо“, а... Само петнайсетина години по-стар от мене!... Дядо!... Не би могъл дори да ми бъде баща. Разбираш ли? Свинство! Досега не бях помислял!...

Сивите му метално-спокойни очи блуждаят в пространството. Устните, които закриват два реда хубави, запазени още зъби, са изопнати и потрепват в ъглите.

— Да сменим водата, че е възвряла.

Работата сега е лека. При това тоя казан е последен. Носим от кладенеца отсреща вода за охладителя, поддържаеме огъня, изваждаме празните каци до каруцата. После се връщаме вътре.

Вън слънцето вече се е смъкнало. Няколко полегати лъчи се промушват през пробития покрив и стават прашно-синкави от дима. Неочаквано дупката на вратата се засенчва: на прага се е изправила женска фигура, в лятна рокля, с голяма чанта в ръка и надничка вътре:

— Помага бог, господин Вълчев! Още ли работите?...

Гласът е свеж и весел.

— Сполай ви, момиче! Още ами! Като не останяхте да ми помагате!... Елате де, елате да ви представя! Моят гостенин и приятел, госпожица Славка — акушерка на общината Буковец.

Той ми хвърля бърз дяволит поглед и продължава:

— Най-важната личност тука, помага за увеличаване на народонаселението, макар че сама е девственица! Няма шега — аз гарантирам!...

— Ах, господин Вълчев! Моля ви се! Не почвайте пак!...

Момичето цяло се зачервява, но очите му се смеят.

— Влезте де, влезте! Кажете, отспахте ли си след нощес?...

И без да чака отговор, добавя, обърнат към мене:

— Прекарахме цяла нощ тука, двамата... Е! И дядо Михал беше, ама той е стара лисица, легна си по-рано зад казана...

Той се усмихва със своята чудна, малко смущаваща усмивка, само с устните, а очите стават все така сериозни, спокойни, далечни.

Момичето отново пламва, объркано и щастливо от закачката:

— Ах, господин Вълчев! Какъв сте! Ами!... Цяла нощ!... Като си отидох, нямаше още единайсет... Нали с дядо Михал си тръгнахме!...

Той я хваща за брадичката!...

— Добре, добре, добре, малка!... Ай! Извинете! Ръцете ми били изцапани! Виж — обръща се той към мене, — погледни, какъв тен, а?... Прасковен!... Какво искаш — младост!... Младост, приятелю!... А какъв бюст! Като на Диана Ловджийката!... — Той продължава да я оглежда цялата, като че е млада кобилка. — Само бедрата — мъ-ъничко — мъничко да бяха по-дълги! Но нищо, и така е чудесно!... Напомня ми едно момиче... Ама чакайте! После ще приказваме. Сега ще ида да се измия, вие през това време можете да си направите любовни признания — аз не ревнувам...

Ние сядаме, черпим се с кратунката, разговаряме. Девојката е приказлива. Скоро узнавам нейната проста история: сираче от войните,

майка ѝ умряла наскоро след бащата, тя израсла в пансион. После свършила акушерско училище, стажувала в болница и от четири месеца е в Буковец. Животът тук не е лек, хората, вярно, не са лоши, но — прости, стиснати, нехаят за здравето си и когато са болни. Порано имало лекар, стоял половин година и напуснал. „Аз досега, да не ми е уроки, имах късмет. Три раждания изкарах — и трите благополучно. Колежката ми преди мене още отначало има два смъртни случая, едно след друго. Не дай господи!... Лошото е, че съм съвсем самичка. Подивява човек. Кметът е от града, учителите всички са семейни. Само с господин Вълчев дето се виждаме, кога дойде насам. И то на седмица или на двете веднъж. Господин Вълчев е зает човек, имот има, познати много...“ Тя повтаря името му с очевидно удоволствие. Сетне извързва очи навън и погледът ѝ излъчва плаха, едва сдържана нежност. През светлата дупка на вратата се вижда полянката пред колибата, огряна от залязващото слънце. Асен, съблечен до пояс, се плиска със студена вода. Така с мургавия, мускулест, стегнат торс, в панталони, целите изцапани със син камък и кал, бос, в груби сандали, той прилича на рисунка от модерен художник. След малко пристига и сяда при нас, избръснат, в чиста риза, лъхашц на одеколон. Кратунката отново ни изрежда.

— Та сега, да ви довърша... Искях да си припомня на кого ми прилича по фигура и по лице госпожица Славка. Само така външно, разбира се... Пътувах веднъж — беше някъде из Нормандия — с моята таратайка, едно двуместно рено, с което разнасях мостри, и привечер при един завой гледам, на двеста-триста метра напред — жена. Върви пешком в същата посока. С шапчица, с високи токове, градска птица. Настигам я. Спирам. Питам за къде отива. Тъй като пътят ни е един, ако обича, да се качи в колата. Тя се изплези ухилена и отвърна: „Искали питане за това!... Дайте ми една цигара!“ Младо, деветнайсет-двайсетгодишно. Бланш се казваше... Не беше стока, да прощавате, ама младо, младо!... И хубава!... Тръгнала с приятеля си за Руан, в близкото градче се скарали, оставила го и понеже нямала пари, решила да върви пеш... „По дяволите! Знаех, че някой тип ще ме качи в колата си!“

Слънцето вече е залязло. В землянката се смрачава. Младото момиче чака една-две минути, преглъща, обажда се несмело. Очите му са големи и сериозни:

— После?... Вие... Какво стана?...

Асен се усмихна, взема едната и ръка и изследва един от пръстите ѝ:

— После? Какво?... Остана при мене три месеца... След това тръгна с един професионален танцьор...

Чучурчето вече престава да пуска. Работата е привършена. Стягаме се, натоварваме бурето и каците на колата. Още веднъж се почерпваме. Асен впряга старата кобила, обляга се на канатата и гледа закачливо девойчето:

— Да бихте ни предложили сега, госпожице Славке, една хубава вечеря!...

— Хайде де!... — просиява момичето. — Стига да се съгласите! Хайде, заповядайте у нас! Ще изпържа яйца, имам кисело мляко...

— Ах! Ах! Ах! Яйца и кисело мляко! Моля ви се! Елате у дома, аз да ви гостя така — че и по-добре, даже...

Той бутва назад широката капела и премрежва очи:

— Някой ден, когато бъдете в чужбина, малка моя госпожице акушерке, обадете ми се, да ви кажа какви чудесни неща за ядене има в света и де може да ги намери човек...

Очите на девойката блясват. Гледа го право в лицето.

— Трябва тогаз вие да ме заведете в странство, господин Вълчев, и да ми покажете! — казва тя бързо, на един дъх, станала изведнъж смела от ракията, от вечерния час, от близкото разделяне.

Той я поглежда усмихнат и учуден. Помълчава, обръща лице към мене:

— Я гледай! Малката... малката вече не е малка!... Добре, много добре! Така да бъде!... Та сега слушайте. Ако ви се ще да хапнете пате-дьо-фоа-гра, ще отидем в Оверн — знаете ли къде е то, госпожице Славке! Не? Няма и защо да знаете, нали се пазарихме, че аз ще ви водя! Ако пък ви се ядат кренвирши — сочни, млечни, с чудесна горчица, равна на дижонската, и с най-хубавата бира в света, — ще идем в Прага. А може би ви се сръбва рибена чорба? Ще ви заведе тогаз в едно местенце около Тулон, дето се приготвя единственият на земята буйабес! За пържена риба обаче ще отскочим до Гърция, близо до Атина, във Фалерон. Там, на брега на морето, ще ви предложи червени, като позлатени, барбуни и ще ги полеем с онова бяло вино, което по цвят прилича на дървено масло, а има дъх на смола. Още

искате ли?... Мене ако питате, сега бих се задоволил само с половината от тия чудеса!...

В здрача нейният глас прозвучава тихо, замъглен неочаквано от тъжна кротост:

— Колко неща сте видели!... Как ли ви е скучно тука?...

Той поклатва глава:

— Скучно?... Хайде де! Отде пък ви хрумна това?... Скучно? Хм! Ами оранта, ами лозята, ами гъсениците, ами данъците?... Хе-хе-хе! Че по-голямо разнообразие има ли, госпожице Славке?

— И... не ви ли дотежава тъй по някой път, все самичък?...

— Пак сгрешихте, видите ли! Как ще съм сам: ето я Роза — знаете ли как ме обича? Щом ме види — отдалеч цвили. Ами господин Лукан и госпожата му, ами Медун?... Ами ония четиридесет пилци, които аз сам, без ваша помощ, се готвя да акуширам след няколко дни?... Целият тоз народ, как мислите — нищо ли не е? И ето на, ние се бавим тука, а те всички отдавна ме чакат в къщи!

Той се изправя, подава лявата си ръка, а с дясната потупва нейната отгоре.

— Довиждане, момиче! Защо не наминете някой ден към мене? Вие май никак не сте дохождали?

— С най-голямо удоволствие! Когато кажете, господин Вълчев! Че как ще дойда — вие сега за пръв път ме каните!...

— Елате, елате!...

Сядаме отпреде в каруцата, кобилата поема отначало равен тръс, сетне тръгва ходом. Девойката върви донякъде зад нас и маха ръка. В мрачината светлата ѝ фигура личи някое време, после зад един плет изчезва. Вечерта е паднала, но здрачът е прозрачен като хладна, потъмняла вода. Селото сега е по-оживено. Мърдат сенки, щапат в праха боси нозе, пред вратните мучат говеда, откъм общината се чува радио. След няколко минути слизаме на шосето и веднага ни лизва тънък октомврийски ветрец. Небето е тъмно, звездно и сякаш цялото върви заедно с нас. Пътят неясно белее напред. Става хладно. Покриваме се двамата с една черга, запушваме. Мълчим. Аз знам: в тая минута неговите мисли, както и моите, кръстосват безредно — тук — там — наблизко — или безкрайно далеч — навсякъде в тая нощ, из цялата тъмна земя, преплитат се със спомени, със случайни неща, с тайни желания, със съжаления и светът изглежда още по-огромен, по-

усложнен и неразбираем. Това е винаги, когато си лице срещу лице с първичните неща и усещаш до себе си друго човешко присъствие, мълчаливо, затворено, почти враждебно, защото е отделно от тебе. Ала достатъчно е да се разчупи мълчанието, да прозвучи до тебе друг човешки глас, малко приглушен от мрака, да светне до рамото ти друга цигара и като по чудо изведнъж изчезва всичко извън тая минута: целият свят се прибира тук, ей в този път през заспалите хълмища, в тая тъмна каруца, която лъха на сено и на прясна ракия и води към къщата, дето чакат всичките наши малки, мили грижи... Такава е човешката душа: ненаситна и безкрайно смирена в едно и също време.

Затова, когато му се обаждам, той трепва като пробуден, хваща по-здраво поводите, после придръпва чергата към мене и ме загръща по-добре.

— Хубаво ще ти бъде, Асене.

Цигарата му светва по-силно. По пътя вляво претрополява в тъмнината волска кола и се загубва назад. Той не отговаря. Не виждам лицето му, но усещам, че разбира и чака да продължа.

— Защо не се ожениш?

— Мислиш ли?

В гласа му вече няма закачка и звучи някак сухо, със затаена горчивина.

— Момичето цяло се топи пред тебе. Мигар не виждаш?

— Знам. Разбрах отдавна. Само че... само че, видиш ли, моят стомах толкова години вече свикна на префинени, полуразвалени лакомства... Кой знае дали би понесъл здрава, прясна храна... Разбираш ли?... А хубава е момата! Свежа, непокътната, огън! Забеляза ли какви трогателни ръце има? Такива ръце не могат да лъжат!...

Сега вече той говори:

— Вчера, когато тя дойде при казана за пръв път, казах си: какво друго ми трябва?... В дупката замириса сякаш на лаванда. Младост!... То е някаква сляпа сила! Не можеш й устоя!... Сетне се разприказвахме със стареца и изведнъж блесна в мозъка ми: глупец! Та тя е само двадесет и три години... би могла да ти бъде дъщеря!...

— Хайде, госпожо, хайде, полека-лека!... — Асен ме побутва усмихнат.

— Виж! Тук пътят е малко нагоре и Роза, нали е старичка, винаги хитрува: спира се, като че е изненадана, и гледа да почине минута-две...

Кобилата потегля отново едва-едва.

— Знаеш ли — продължава той — едно само нещо мразя на този свят: старостта! Гнус ме е и я ненавиждам!... Знаем, че не е прилично, грешно, ако щеш! И знам, че я мразя от безсилие, от подъл страх, от отчаяние — защото нищо не мога срещу нея!... Аз съм малко разгален, свикнал съм да успявам във всичко. Научен съм да плюя на ръцете си, да стисна зъби — и да надвия! И обичам това: да преодолявам съпротива, да успея — но след като здравата съм се борил! През войната ходех самичък нощем на лов за пленници и рядко съм се връщал с празни ръце. По-късно какво не върших през тия единадесет години: в Ниш бях комисионер, в Брюксел работих тапети, в Швейцария събирах реклами, в Париж имах малък гараж — и взех докторат по стопански науки... Труд, египетски труд, но винаги увенчаван с успех! Това бе най-важното: да разрешиш добре задачата. След това — нова задача!... Другото не ме интересуваше. То и днес не ме интересува... Само че за едно нещо досега не бях се замислял: как да се надвият годините?... Времето!... Как ще преодолееш времето!... Свинство!...

Той отпуска поводите да запали нова цигара. Колата бавно се движи и в дълбоката тишина се чува само равният тропот на Роза по меката страна на шосето. Напред неясно изпъкват черните хълмове. Една звезда се откъсва от небето и пада със светла диря.

— Чудно нещо е човекът! Всеки си има слаба точка. Бутнеш ли го там — свършено! Пиши го загубен! Често сам той не знае това. Нещо като внезапна периодична лудост... Моят Лукан например. Той е по женската част... Три жени вече е оставил. Има в града възрастни деца, женени. Срамуват се от него. С Ката живее невенчан. Мисли, че аз не зная. Съвестен работник, добър човек, верен ми е като куче, но целият му живот е сбъркан. Дойде ли му часът, оставя всичко и хуква. Мисля си дали, докато свършим гроздобера, няма да ме зареже заради дебелите боси крака на някоя берачка...

Той изведнъж млъква.

— Пък може би това е то — истинското, а?... Кой ще ти каже?... Може би другото, което смятаме нормално, е само пауза, празнота,

очакване?...

— Ами твоята точка?

Ние сме допрели рамене под чергата да се топлим, клатушкани от колата, загубени в тихата хладна нощ. Думите звучат отчетливо, с някакъв по-дълбок и в същото време като че недоизказан смисъл.

— Ами твоята точка? — повтарям аз.

— Не знам... Наистина не знам — мръдва глава той. — По-рано, преди да се върна, беше друго. Струва ми се, че сега не съм вече същият. И затова предишното не влиза в сметката... Дойдох тук с настървение, с увереност, че ще поема в ръцете си и ще стегна имота. Искаше ми се да прошуми пак хаджи Вълчовото име, както преди! И мисля, че успях наполовина. Само че, видиш ли, това трябваше да стане поне десет години по-рано... Понякога ми се струва, че имам работа и сили за три живота, а сега, като помисля... — в гласа му трепва ядовита насмешка — то е навярно като това слънце денем — огромно, пламтящо, разточително и всеки ден все по-краткотрайно... Разбираш ли?... А обичам тая земя, обичам старата къща, съградена от баща ми, фиданките, садени от майка ми. Понякога, когато стоя изправен сред лозето, усещам, като че ли краката ми имат корени, истина ти казвам!... Обичам тия прости, нечисти, крадливи и гладни хора, сред които живея. Хокам ги, мъча се да станат поне получовеци. Уча ги да си правят нужници, давам им хинин, а те газят нивите ми е добитък, крадат кофата на кладенеца, от който всеки минувач по шосето се отбива да пие вода... Веднъж дори щях да пребия едно: беше ми отровил кучето, майката на Медуна... И все пак добре се погаждам с тях... защото, знаеш ли, като че ми липсва нещо — това тъмно, страстно чувство на собственост. Повече ме влече да се боря, да преодолявам. Три години вече, от сутрин до среднощ, аз съм на бойна нога: водя непрекъснатата борба с десетки явни и тайни врагове. Със суша, с градушка, с измръзване, с гъсеници и насекоми, с мана, с мор по кокошките, с плитките хитрини на изполичаря, с данъчните агенти, с просрочените полици... Не знаех само, че моята собствена физическа персона ще стане може би най-страшният враг на работата ми: от някое време силите ми не са като по-рано. И сегиз-тогиз ме промушва, като свредел, ревматизъм в ставите. И все пак добре е така. До преди година не се свъртах на едно място. Всички граници съм минавал със и без паспорт. Навярно — тука е била моята точка, щом питаш... Сега

сам не разбирам как, но се успокоих и всичко ми се струва по-иначе. По-добре или по-зле? Не ща да знам!...

Каруцата трополи вече отвъд превала. Роза ускорява крачките, бърза да се прибере в обора. Долу, в невидимата далечна равнина, мъждукат едва забележими светлинки. Нощта е станала още по-притаена и гъста.

— В други ден почваме беритбата. Трябва да се наеме още една кола за гарата... Да се намерят пари за берачките... Да се приготвя храна за петнадесет души. Трябва, трябва... трябва. Какво ли не трябва?

Той отмята чергата от плещите си. Отдалеч се чува веселият лай на Медун, който ни е подушил и тича да посреще.

— А малката?... Какъв кураж, а, изведнъж?

В мрачината усещам, че цялото му лице се усмихва.

Колата препуска надолу. Кучето пристига, хвърля се, скимти, квичи от радост, тичайки наоколо. Роза сама прави голям завой към портата, тръсва ни на прага и изведнъж спира сред двора.

От тъмното изниква Лукан:

— Ха добре дошли!...

В огнището на сайванта пламти огън. Едно котле е закачено над него, иде мирис на варена царевица. Край огъня са приседнали двама души и сенките им, грамадни и изкривени, мърдат по стената. Ката и още някой.

— Бай Асене, Пано шлосерчето те чака... От светло още дойде. Имал нещо да ти казва, важно било.

Приближаваме до огъня. Ката и момъкът стават. Асен се здрависва с него.

— Какво те е назорило по туй време, Пано — казва той, намятайки кожената куртка. Сядаме край огнището на ниски, трикраки столчета.

Гостът не отговаря веднага. Той е дребен, изцапан с черно момък. Под оваления му каскет бляска остър, недоверчив поглед.

— Имам малко разговор с тебе, бай Асене! — казва сухо той и се изправя.

— Седи си, седи! Думай направо. Тук няма чужди хора! Лукане, донеси шишето да се погреем! Почвай сега, господин другарю!...

Другият неохотно сяда пак, мълчи една минута и изведнъж вперва поглед в очите на домакина:

— Днеска получих писмо от Йово, от Нови Сад. Нали го помниш, беше контрметр в нашето отделение, в Бийянкур. Другата неделя една дружина техни, пет-шест души, тръгват... Уредили всичко, чакат само пашапорти. И ние с тях. Троицата — Гено, по-малкият братовчед и аз. Направо за Марсилия. Оттам по море, през Барселона, в Мадрид. Другарите имат нужда от помощ... Ти?...

Във внезапното мълчание, което настъпва, съчките в огнището пукат и пращят. Това напомня дълбока зимна нощ с много сняг и осветена, затоплена, спокойна стая... Асен е забил своя отсъстващ поглед в очите на другия и е станал по-блед. Зениците му са големи и черни.

— ... Щели да ни зачислят в бригадата. Много се търсели механици, шофьори, пък и бойци... Писа ни оттам наш човек. Имало американци, италианци... Срамота е ние да седим тука.

Едно въгленче отскача в полата на Ката. Тя извиква със своя мъжки глас и го махва с ръка. Домакинът напълва чашите. Зъбите му блясват в смътна полуусмивка, полугримаса. Чуква се с момъка.

— Е, като е тъй, хайде — за изпроводяк! Бог доброто!...

Отново настъпва мълчание. Лукан се върти, неспокоен и не може да се сдържи:

— Бай Асене, след три дена пристигат вагоните. Началникът ми каза... „Да сте готови, кай, с гроздето... Вагоните са сигур...“

Асен не го чува, после му кимва да млъкне.

— Казвай сега, бай Асене — продължава шлосерът, — ти къде си?

Асен се навежда да запали цигара от огъня, бави се, най-сетне отвърща насилено усмихнат:

— Аз ли?... Аз съм вече за боклука, драги! Защо им са такива дъртаци като мене?...

Другият нервно махва с ръка и става:

— Остави ти тия приказки, бай Асене! Мене ли ще излъжеш? Или другите? Дърт!... Санким не знам, че измежду всинца ни ти си най-потребен! Кой ни пусна най-първо таз муха?... За какво приказвахме толкоз нощи?... Ама то си е пак твоя работа, разумява се...

Асен вдига глава, гледа дълго момъка и внезапно в очите му лъсва особен блясък. После става да изпрати госта и казва изведнъж съживен и усмихнат:

— Чувай, Пано, утре заран съм в града. Там ще си довършим приказката... Разбрано ли е?...

Гостът си отива. Ние се прибираме, вечеряме, без да говорим. Лукан се върти наоколо с подплашено лице. Скоро Асен изпраща и него. Старата къща, полуосветена и мълчалива, изглежда сега грохнала и тъжна. Стопанинът се разхожда дълго напред-назад, минава в стаята с инкубатора, излиза и отново се разхожда, като че е съвсем сам. Разбирам, че не бива да го питам нищо, и мълча. Навън се е настанила дългата есенна нощ.

Далеч по шосето скърца керван волски коли. Откъм сайванта се чува шум, високи ругатни и дълго, жаловито квичене на Медун. Лукан си изкарва яда на кучето.

Преди да се отдели в стаята си, Асен се спира на прага:

— Моля ти се, остани утре тука! Аз ще сляза рано в града. Ако не се върна вечерта, кажи на Лукан да се занимава той с гроздобера. Той знае какво има да се върши. Пари, колкото имам, ще му оставя... И нека слезе после за други нареждания. А с тебе ще се видим в града. Аз ще ти се обадя преди заминаване. Лека нощ...

Заспивам късно. Когато се пробуждам, в пролуките на неговата врата още свети. Чува се драскане на кибрит, шумолене на книги. В прозореца звездите побеляват, като че се топят. Отвън се промъква резлива хладина, лозите шумолят, будни вече, но още неразсънени. Съмва се.

СТАНЦИЯТА^[1]

Още отдалеч кръглият циферблат предупреждава: време е! После иде мирис на въглища, писък на машина, една червена фуражка, която дава последен сигнал. Все едно дали това е огромна опушена сграда, с десетки перони и влакове под пара. Или двуетажна постройка, с кладенец встрани и два салкъма, зад които шумоли небран кукуруз.

Това е станцията. Отправната точка. Часът, който звъни. Благословеният час: часът на заминаването. Часът, който изкупва всички връщания.

От тоя миг времето е пленено и впрегнато. Пространството, яростно от безсилие, поглъща само себе си. Назад не остава нищо. Назад е неподвижността, небитието. Напред и по-далеч! По сухо, по вода, през въздуха. Все едно.

Релсите звънтят. Семафорът сочи: напред! Въздухът свири в ушите. Напреде е синята далечина. Напреде е всичко. Защото часът, който иде — е всичко.

Зимна утрин. Още не е съмнало. Малка станция: влакът се бави само една минута. Остава неколцина и отминава. Перонът е пуст и тъмен. Само в бюфета свети. Маси. Оджак. Бумтяща печка. Около нея измръзнали хора сърбат гореща ракия. Прозорците постепенно посивяват. Изплуват оснежени дървета, телеграфни стълбове, заледен път. Денят иде ясен и мразовит. След малко слънцето се показва — едро, зачервено от студ и весело.

Отвън влиза огромна, накачулена с дрехи фигура. Коларят. Кожухче, чорапени ръкавици, калпак с башлък, оскрежени мустаци. Отива до тезгяха, глътва двойна ракия, изкряква доволно, шибва с камшик одървенелите чизми и казва:

— Готово, даскале!

Излизаме.

Качваме се в кабриолета. Той покрива краката ми с чул и сяда на капрата. Прибира поводите в лявата ръка, мушва камшика в чизъма, остро подсвирва с устни. Конете потеглят с равен тръс. Той се полуобръща — неопределено към кого, към мене, към пространството или към самия себе си!

— Хай, добър час!

Вдига своята безформена лапа в ръкавица и мълчаливо се прекръства.

Пътят, далечината, светът, ние — всичко потъва в едно усмихнато лъчезарно небе.

[1] В хартиеното издание този пътепис е без заглавие. Бел.Борислав. ↑

ДРЯНОВСКИ МОНАСТИР

Влакът прогърмя, изпищя на завоя, клисурата екна и заглъхна. Малката станция потъна отново в следобедната дрямка. По срещния хълм проскърца кола с тор. Дежурният чиновник оправи семафора. До товарния влак има цели два часа. Пътят е свободен. Време е.

Оттук, през тунелите, до манастира са 30–40 минути. Пътеката върви по линията, между хълмища и скали, ръждиви и мокри в тоя слънчев мартенски ден. Тук-там из планинските пазви белеят преспи сняг. Но долу пръстта е черна, мека и пъргава, като плът. Балканът е гол още, без рухо, което сега се тъче в тъмните недра на земята. Бистрият въздух е замрял неподвижно. Никакъв шум, никакъв звук, ниции стъпки, нито дори църкане на птиче. Само тук-там от канарите сълзи влага и капе отмерено и звънливо в светата пустота на планината.

В тунелите е тъмно и мокро. Релсите лъщят като змии в мрака чак до изхода, дето дупката изведнъж разкрива една прикътана слънчева долина. Долу, вляво от пътя, блясват бели сгради с църковно кубе и след няколко минути пътеката спира до голямата дървена порта на обителта. Бяла каменна плоча, зазидана над вратата, носи лаконичен надпис: „Св. Архангел Михаил. Разуре-іе на манастира от турците на 1876 Маіа 10. Обновленіе 1880 Юніа 2 0“. Жълти сипейни скали ограждат от изток и север котловината, на запад се вдигат горски хълмове и цялата долчина е едно запазено гнездо.

Нейде в гората секат дърва и отчетливият звук на секирата кънти в тишината. Един петел пресипнало кукурига. Широкият двор на манастира е безлюден. Мирише на гнила шума, на брашно и зеле. Един работник чисти оборите до вратата. Старите постройки с опрашени прозорци са хлътнали в земята. Само белият храм на средата и мавзолеят до него се усмихват приветливо. По стъпалата на мавзолея — нестопен сняг, вратата — разтворена, подът — измърсен. Двадесет-тридесет черепа, наредени отсреща, гледат безстрастно озъбени. Върху голяма плоча на стената личат имената на починалите юнаци от

дряновската чета. Нито кандило, нито стрък цвете, нито воценица блещука в тая гробница на чутовните мъже на племето. „Войвода поп Харитон от Габрово... Командир Петър Н. Пармаков от с. Градец, офицер на руска служба... Знаменосец Димитър Атанасов Русчуклийчето от Русе... Даскал Киро Петров от с. Бяла Черква...“ Легендарни образи, лъчезарни имена на шепа балкански момчета, посветли от спартанците, равни само на мъчениците Христови...

През една тъмна пролетна нощ, 28 април 1876 г., дружината от 180 и няколко юнаци поема от с. Мусина към Балкана. Априлското въстание агонизира вече, но те не знаят нищо. Те тръгват да се съединят с ония откъд Балкана, които първи са развели байрака. Поп Харитон ги води. Поп Харитон, монахът бунтовник от Мъглижкия и Преображенския манастир, буйният скитник из добруджанските полета. Даскал Киро от Бяла черква — Бачо Киро — е душата на дружината. Петър Пармаков — подвойвода. Къс е бил лобният път на момчетата. Още на 29 април четата е заградена в манастира, дето решава да остане и да се бие. И остават тия 180 души, смешно въоръжени с шишанета и ножове, обградени от башибозук, черкези и аскер, с артилерия, остават цели дванадесет дни да се бият гърди с гърди, отхвърляйки с гордо презрение всяка покана за предаване... „И ако мислите, пашо — пишат те на пашата, — че като ни избийте, унищожите, ще можете смири народа — много се лъжете... Ние сме се решили да мрем и ще запазим клетвата си...“ И запазват клетвата си: само четирийсет и трима успяват да се изтръгнат от огнения пояс. Останалите... останалите — „къде им е гробът — днес никой не знай!...“ Благочестива ръка е събрала само тия няколко черепа, за които и не се знае точно чии са.

Един монах излиза от магерницата и мие паничка. При вратата стоварват отсечени вършини. Слънцето се скланя над насрещния рид и злати покривите. Какъв кротък и благословен ден изпълва пространството! Тъй мъчно е да си представиш смъртоносния трясък и огъня на ония трагични дванадесет дни!... Горе командуват на турски и залп след залп ехтят. Долу войводата запява хайдушка песен, лъвското знаме плющи, забучено високо, и гръмко „ура“ залива канарите. Идат пратеници от дряновските чорбаджии и молят за предаване. Отвърщат им с отказ и куршуми към фесовете. Избухва барутът на въстаниците, войводата се обгаря и ослепява. Командата

поема капитан Пармаков. Падат няколко момчета — поп Балчо от четата ги опява и погребва в двора. Горе докарват топове и гюлетата пробиват кубето и покрива, рушат горния кат. Момчетата се прибират в долния и в зимника. Манастирът гори. Нови предложения да се предадат. В отговор тръбата на юнаците свири сбор, знамето се изгаря да не падне в погански ръце и всички тръгват за последен щурм... На 10 май от манастира и дружината остават само димящи стени и сто и четиридесет насечени трупа... А на 17 май пред турския съд в Търново белочерковският бунтовник и поет, с белезници на ръце, в едно трагично експромтно четиристишие, съчинено на турски, разказва простата история на своя живот и на ония, които са тръгнали с него: „Пушка на рамо турнах./ Дряновския манастир намерих.../ Правда да търся излязох./ Въжето на врата си хвърлих...“ Въжето наистина е било вече на врата му. На следния ден с песен на устни той отива на бесилото...

Седим с отец игумена в малката стая и пием липов чай. Дрезгавината, студена и влажна, се събира в усойте и влиза през решетестите прозорци. Джамалът бумти насреща.

— Нищо, синко, нищичко не е останало оттогава... Всичко до корен е било изтребено — и църква, и одаи, и книги... Сегашното е ново. С божа помощ и благочестиви хора е оградено отпосле... Ха виж! Само един сребърен потир за причастие, кой знае как, е останал. Очукан, изкривен от куршумите, още му личи... Ще ти го покажа, като слезем. Поправихме го. И пак причестяваме с него.

Слизаме долу. Вечерта се спуска в манастирския двор. Отбивам се в църквата да видя чашата. Далеч отново протътна, загърмя влак, изпищя пред тунела и заглъхна. Сбогувам се.

Горе, от стъмената пътека, долината потъва в зимна мъглица. Белите сгради смътно прозират, като да са нереални. Всичко е ново наистина. И там, долу, и тук — тия звънтящи релси и писъкът на влаковете сред някогашната глуха обител. Сякаш не 80-тина година ни делят оттогава...

Само там, в олтара на църквата, блести все пак старата сребърна чаша, чашата, останала от бунта, опръскана с кръв и ранена от куршуми, от която и днес още народът идва да се причестява.

1925

ОБОРИЩЕ

Шосето завива до малък мост, под който се събират две поточета. „Както се сливат тук двете реки Панова и Асарел, така се сляха душите на въстаниците през 1876 г...“ — гласи полуизличеният надпис на каменната плоча отсреща. Една пътека се отделя вдясно и пълзи по голия склон към рунтавите върхове на север.

Когато тръгнахме, камбаните на градчето биеха за църковен отпуск; пребрадени старици потъваха безшумно зад грамадните тъмни порти, обковани с гвоздеи и тежки ключалки; до стените на кафененцата хора с калпаци и чисти бозови дрехи кротко разговаряха. Денят е неделен, тих и слънчев; в дворовете, пометени като одаи, буйно пламтят гергини, фунийки и мушкато: под стрехите, закачени на дървени куки, греят сребърни менци, а сините стени на къщите сякаш вчера са били варосани.

Времето е надникнало за миг тука и пленено от тая памтивековна красота, върнало се е назад, за да мине само из главната улица.

И малко чуждо е днес това хубаво, бяло шосе, което реже посърналите рътлини на запад, и тоя хълм, обрасъл само е дребен храсталак и кухи дънери. В ония далечни дни всичко, от градеца до горе, е било буйна гора от стари буки и дъб.

Отсреща, на западния рид, наднича Мечка, по-отзад — Поибрене и Мухово, на юг, зад меките линии на котловината, е Баня на поп Груя, отвъд върховете на север — Копривщица, право на изток — Стрелча. Сред тях като баща, обграден от юнашката си челяд — Панагюрище. Каква странна власт имат над душите ни тия чудесни български имена! Те са трептели над нас още с люлчените песни и от тяхната магия няколко поколения не ще се освободят до сетния си час. Средногорието — блясък на нашата нова история и една от най-нежните и хубави гънки на българската земя! Един изумителен свят живее уединен тук — героичен и трогателен в своето смирение. Най-дълбокият и неповторим образ на племето ни грее и в тоя сгушен кът между Балкана и Родопите.

Пътеката криволи, стръмна и камениста: едно синьо небе виси над падината, дето жълтеят пожънати нивя, царевици и купни слама. Жива душа няма наоколо. Само тук-там спънати говеда пасат из ливадите. В неподвижния въздух жужат есенни мухи, някъде далеч се обажда клопотар на невидимо стадо.

Скоро пътеката се превръща в тясна дъбова алея. Гористите скатове приближават изведнъж, встрани червенееят дрянове, отрупани с плод, ветрец размърдва високата папрат. Надписите зачестяват, ето хижата. После алеята минава ту по единия, ту по другия бряг на шумлив поток, гората става по-гъста, една арка се изпречва неочаквано, пътеката става полегата и още по-зашумена, един бял паметник лъсва в долчинката, тръпка полазва по снагите ни: *Оборище!*

„... Може би след време, когато Оборище стане известно, да полюбопитствува някой по-даровит изследовател, който ще опише това свещено място с подобаващите му подробности... а сега нека читателите се задоволят и с моите скромни сведения“ — бележи авторът на *Записките*^[1]. Половин век мина, откак той написа тая възторжена поема за народа ни — равна по страстност и по размах само с историята на Паисий, — но и до днес не се е родил „по-даровит изследовател“, и до днес ние гълтаме ненаситно, като вода на балкански вир, буйната поезия, плътна, жива, неукротима в своя дълбок патос, на неговите „скромни сведения“.

Слънцето с мъка се промушва между стволите, хвърля петна в дола, лъщи по игривата вода на Панова. Две-три гнили хралупи, няколко стари бука, един столетен габър и гъсти младоци наоколо правят мястото още по-прикътано и глухо. Никакво птиче, никакъв звук освен кроткия ромон на реката. Няколко безшумни гущерчета мърдат по припечите. Дъх на топла влага, на усойна гора, на памтивековен сън виси във въздуха.

Така е било навярно и дотогава, до ония — единствени — шест дни през далечния, кървав и ослепителен април. *Оттогава* тая долчинка на горските пастири става вече *Оборище*. Те са били тук — шестдесет и пет души, заклетни на смърт и живот. Между тях няколко апостоли. И един предател. Както е винаги. Така подвигът е напълно завършек. Като някогашните славянски племена, които заседаваха в горите, те се събраха под вековните буки с ясното решение да създадат от един народ — държава. Отде бяха всмукали тия кротки, безкнижни

люде толкова просветена мъдрина, такава човечност и чувство на божа справедливост, толкова страстна обич към свободата и такава ненавист към всяка тирания, па била тя и тиранията на техния любим вожд? Не е ли това дошло още с майчиното мляко, укрепено от безначалния труд върху корава земя, дете всеки е брат на другия?

„Моите оборишки депутати са ангели, най-честните, идеални личности измежду народа... Подобни депутати българският народ няма да види вече, докато свят пребъде!“ — заявява гордо авторът на *Записките*.

Сега ония дни отдавна са отшумели, превърнати в легенда, нереална, както всички легенди. Възлегнат, с карабина на рамо, мургавият, простодушен пазач на мястото довършва разказа на своя дядо, един от верните хора на войводата. После почва за гората, за страшната самотия на зимните ноци. Млъква за миг, усмихва се неочаквано и посочва: „Хе там, до оня камък, идват да пият вода сърните...“

Долът потъва в сянка, само върховете на буките се полюшват, позлатени от залеза. Оборище се приготвя за сън. Тишината става още по-плътна, обгръща всичко, като че цялата вселена се е прибрала в това място. Остър хлад иде от усоята. Нарамваме отново раниците и излизаме като в сън. Долу, в малката равнина, е още светло. Слънцето се е скрило вече, на запад небето е зеленикаво и студено. Бисернобели облачета са замрели наред път, неусетно се различават на перца, на сребърни конци и се стопяват после в модросивите пластове на изток. В стъменото поле изпълзява приглушено песента на щурците. Мракът постепенно поглъща нещата. Едно куче лае надалеч припряно и радостно. Пред колибата на крайпътен бостан пламти огън, мърдат сенки, иде мирис на запалена слама и тор. После на завоя изчезва и това.

1930

[1] „Записки по българските въстания“ — Зах. Стоянов. ↑

МЕЛНИК

Намръщена и няма, планината се открива бавно гънка след гънка в едно безкрайно и уморително еднообразие. Пълзим по изровения път, сред хаотичното безредие на разхвърляни хълмища, потопени в дълбока тишина. Крайпътните храсти не шумолят, никаква птица не се обажда. Лъхат пустош безпределните кафяви ридове и в тоя предвечерен час шумът на мотора звучи откъснато и безотрадно с една злокобна отчетливост. Някакво чувство на нещо смътно познато, полуизгаснало в паметта и сега наново промърдало съзнанието. Сякаш си бил някога, преди хиляди години из тия същи гребени и хълмове, проснати като гърбове на праисторични чудовища — и също тъй неприветливо и глухо са мълчали те в оня далечен час на залязващото слънце. Сякаш някакъв космичен сън от памтивека се е спуснал над тоя загубен кът и днес само стъпките разбуджат това мъртво мълчание.

Някъде, вдън урвата, реката бучи непрекъснато, пенлива и бърза. Ниските лъчи на слънцето огряват далеч там, на изток, лепнати на отвесния скат като лястовичи гнезда, тъмни къщурки на някакво селце. Ала и речният шум, и далечното селце сякаш са родени пак от тоя безначален сън и ние се движим смутени, като в зловещата приказка за заспалото царство.

И когато след няколко минути пътят съвсем неочаквано се чупи и пред очите ни изведнъж, току до нас, лъсва оголеният скелет на Мелник, ние окончателно потъваме в страшното царство на миналото и пустошта.

Град?... Нима е град тоя безреден куп срутени и полусрутени каменни постройки, пръснати по двата бряга на изсъхналото корито? Това селище без улици, без глъч и без хора?...

Един призрак, мълчалив и трагичен, на изчезнал свят, едно видение от друго време, последни останки от странната смесица на странно италианско градче с чисто ориенталски форми под яркия тюркоазен купол на това южно небе. Като бойни кули се издигат по склоновете на двата бряга оцелелите още домове: пет-десет метра

каменни основи, със знаменитите, издълбани вътре мелнишки изби, а на върха — широките дървени и джамлии чардаци на къщята. Изправени на тия каменни нозе, те приличат на левенти хайдутти, с бели навои и рунтави калпаци, застанали на стража и вгледани към юг. А над и около тях в широка и зла усмивка, огрени от слънцето, се хият жълточервените отвесни ридове, които заграждат в полукръг някогашното цветущо селище.

И тишина, подлудяваща тишина цари из тия развалини. Две войни са прошумели тук, едно след друго, и не са оставили наистина камък върху камък. И днес — така е от години вече — градът брои 721 жител: единствен град на земята навярно със 721 жител. И тия 721 човека довършват съня на града, на сградите, които една след друга се рушат, на опустошените безчетни лозя наоколо.

„Когато почнат дъждовете — разказват ни, — по цели дни не излизаме: дерето залива всичко, къщите се отделят съвсем и чакаме, докато премине. А щом една сграда се събори — пренасяме се в друга...“

Стъпките ни ехтят по изкривения калдъръм на пътеките. От мазгалите на високите стени лъха спарена влага и дъх на джибри. По стъклата на чардаците блестят жълти петна от залеза и тук-там се мерне черна забрадка на старица, като старинна гравюра в рамката на прозореца.

... Тук е бил някогашният планински курорт на древна Византия. Тук е било далечното, но приятно място на заточение за висши — мирски и духовни — сановници на империята. Градът на седемдесетте църкви, руините на които белеят на срещния склон. По-късно и мюсюлманската власт не е досегнала това прикътано селище, закриляно от сенките на Пирин и Беласица. Ехтели са радостно бакърджийските дюкянчета; звънтели са от песни и глъч буйните лозя наоколо; кадила е над градеца своето гъсто благоухание черната шира; кервани коля са скърцали по равнините на Тракия и Македония, отнасяйки гранатовата кръв на планината. Животът е бил истински живот — пъстър, одухотворен и значителен, — не безпаметна и дълга агония...

Днес — една фигура, едно дюкянче-дупка с провесени въжа, чувалчета боб, няколко сапуна, приклепналата фигура на планинец при

две тенекии дребни ябълки — и безстрастната слънчева усмивка над това каменно гробище...

И все пак там, при входа на града, е шумно илюдно. Утре е празник и под столетния чинар, дето се гуши схлупеното кафене, са се събрали на приказка сиромашки облечени, но спретнати и весели хора. Искрящото вино пак обикаля столчетата, двама души ожесточено друсат ръце и викат: „двесте наполеона“ — „сто петдесет!“ — пазарят кон. Отстрана другите дяволито ги поглеждат и задяват. А в кратките паузи на глъчката долита някъде отгоре и далеч мекият напев на окарина.

Сенките се удължават и преминават отвъд, по срещния рид. Небето се залива от синьозелени талази, ветрецьт замислено прошумява в клоните на чинара. Пада още една вечер над мъртвия град.

Смътна тъга залива нещата наоколо: колко призрачно е наистина всичко тук — долу, на земята!... Сякаш изведнъж безсмислието и пустотата на вселената плисва своя беззвучен, смразяващ смях и помрачава тихия божи ден.

Сбогуваме се с града и хората. Една млада двойка, дошла от няколко месеца от София, ни изпраща. Бледи, изнурени, но енергични и умни лица: вчерашни младоженци, почти юноши — той с университетско образование, тя с полувисше. Тя предано се е облегла на ръката му, а неговата стройна фигура, стегната в шаячен пътен костюм, диша коравина и упорство. Гледам ги и ми става страшно. Какъв подвиг е да заровиш обичта и младостта си в това глухо място, дето всеки камък лъха безутешност и смърт! Но сдържаната — би казал човек — сериозна усмивка, която свети в очите на двамата, изведнъж ни смущава, като че иска да каже: „Това е тъй просто и естествено: те са дошли тук драговошно, заедно да работят. Какво чудно в това?“

„Ще вървя с вас донякъде“ — казва момъкът. „Къде по това време? — питаме ние. — Нали утре е празник?“ „Той тая заран се върна от село, но утре има неделно училище в С. — отвърща меко другарката му — и не бива да отсъства...“ И на златноогнения фон на залеза нейната самотна, изпращаща фигура се изрязва, висока и тържествена, като благославяща мадона.

Поемаме отново начупения път, по безкрайните хълмове. На склона, до един завой на пътя, двама души с мотики, наведени в здрача, коренят рядката гора и изравняват мястото. Нашият спътник посочва очертания правоъгълник: „Вижте как се завоюва тук земята — педя по педя... Приготвят нива за тютюн...“

И изведнъж широко просветление развява тежкото чувство от града. Някаква елементарно-проста и лъчезарна истина блясва ослепително. Тъй нищожни изглеждаха сега всички външни и временни неща, значителни допреди малко: нима те бяха същината в хилядолетния път на един народ?... Що от туй, че се рушат отделни градове, че гинат хора единици или стотини? Животът не е ли едно непрестанно преображение? Но чий меч ще преломи тая сурова воля, която преодолява дори природата, и коя сила ще угаси това радостно съзнание за дълг и за правда, което не се бои от смъртта?...

В черната пролетна нощ блеснаха фаровете на машината. Встрани бягаха навъсените рътлини, полето се откриваше — тъмно, просторно, пълно с кипнали пролетни сили. Ние мълчахме сега, приобщени сякаш за пръв път е непознатата и велика душа на народа.

БАНСКО

... Като детско лице е лицето на земята: една сянка на скръб или една усмивка, и то се преобразява мигновено и неузнаваемо. На тръгване от Петрич над главите ни грееше чисто небе. А вечерта, поемайки стръмното шосе през Предела, Пирин и Рила бяха скрили чела в гъсти куршумени облаци. Ръждивата гора се стопяваше в снишения кръгозор и една закъсняла зимна тръпка бе замряла в хладния въздух. Едва към „Подпряната скала“ иззад разкъсаните облаци изплува непълният месец и разля мъртвата си усмивка над тоя хайдушки синор между двете хайдушки планини. Спираме за малко на това историческо място. Тънък ветрец лъхва в дола и старите буки и борове прошумяват изтихо, като въздишка. Надвесена над пътя, подпряна и днес със съчки и клечици, скалата потайно мълчи, изпъстрена с дантелата на зелените лунни петна. Сякаш някаква безименна балада ще оживее ей сега пред очите ни. Тук, на тоя завой, преди четиридесет и три години се извърши дръзкото отвличане на мис Стоп.

Като зърна̀ от броеница се зареждат един след друг спомени, събития, подвизи и трагедии, които тепърва ще стават известни на света. Чутовната редица отрешени някогашни мъже се рее около нас в тоя призрачен час и възкресява патоса на вчерашното минало. Ала техните образи са строги, мълчаливи и унесени и само тъмният мълвеж на гората разказва героичната история на ония години. Защото ония, които вършиха тогава своето дело, нямаха време да разказват и пишат. А някогашното отделно събитие, интересно и в своите най-малки фактически подробности, заглъхва неизследвано, за да стане легенда и живее по-живо от действителността.

А днес е усмихнат слънчев ден, с чисто небе и топли струи из въздуха. Вървя из тъмните улички на тоя странен градец и не мога да му се нарадвам. Всичко е тъй ново и същевременно тъй познато!

Кацнало върху това равнище, като че над останалия свят там — долу, и сгушено в скута на гордата планина, то е запазило един прост и

спокоен аристократизъм. И някакво детско гостолубие и ведрина, които се излъчват от усмихнатите очи на банчени, от грамадните порти и широките дървени веранди.

Тия просторни веранди и в последната къщурка на Банско! Те са наистина единствени в цялата наша страна, създадени сякаш само за съзерцание. Те всички гледат на юг, към Пирин, и нощем, когато далеч на североизток повисне жълтият нацърбен месец, всичко наоколо се превръща в някакъв героичен сън. Тогава в синята тишина се обаждат само от време на време меките удари от старата звънарня — голямо каменно сърце, което ритмично и напевно бие в мрака. Тогава голите конуси на планината светват със зеленикав блясък, издигат се още по-застрашително, а целият останал свят се стопява в тъмната сянка на подножието. Тогава Пирин поглъща полето, света и пространството, за да се възправи единствен господар на вселената.

Днес под слънчевите лъчи той е все така суров и внушителен, но по-реален: едно подобие на Алпите, по-диво и по-легендарно, с тия зъбати и безредни конуси, прилични на древни кули, замъци и твърдини. И само Елтепе, встрани от другите, изрязва на кръгозора своя странен, геометрично-правилен трапец и гледа замислено от двете си страни Струма и Места, които бързат мълчаливо към Бяло море.

От Предела до Беласица и от Юндола до Осоговските планини той изпълва със себе си въздуха, живота и времето на тоя кът от земята ни. Той е подчинил всичко — всяка сграда, всяка билка, всяка песен, — тоя побратим на Балкана, хайдушкият Пирин. Че в преходността на земните дни той едничък остава безсмъртен и горд, жив символ на спомена и вярата в племето, неуязвим като вечността.

... Тънък ветреца се плъзва под стрехите. Уличките, наполовина в сянка, криволят нагоре, чисти и прибрани: градчето винаги сякаш току-що е пометено. Тъмни двукатни домове се гледат едни други, пазейки ревниво славата на най-чистата българска архитектура. Грамадни двойни, вдълбани порти с резба и дървени мандала; на горния кат — пещи, издути и издадени над улицата; обширни зелени дворове, обилно напоявани извътре; и комините, тия художествено изработени, причудливи комини, които никога не се повтарят! Всичко това се е творило тук — упорито, спонтанно и вдъхновено. Че кротките чернодрешковци, които ни се усмихват и поздравяват като стари познати, това са знаменитите майстори банчени — строители,

резбари, самоуки изобретатели. Ето високата каменна звънарня с часовника, който и днес върви правилно, изработен от тукашен майстор; ето малките чукчета и дръжки по портите — истински художествени бибелота; ето пъстрата везба по накъдрените сукмани и върху престилките на банченки!...

Вечерта се спуска нежносиня и хладна. Далеч на северозапад потъмнява грамадата на Рила: вдясно веригата на Родопите се топи, куршумена и смътна, във вечерния здрач. Хе там, в дъното, е Демиркапия — потайната вратичка към някогашната робска земя... Колко беззаветни мъже, запътени към смъртта, са видели голите скали и навъсени чукари!... „Аз подвих под себе си небето, затворих очи и полетях надолу в робската земя...“ — спомням си думите на Яворова за първото му влизане в Македония. А после тук, в тая пазва на Пирина, те си даваха среща като в малка столица и пристигаха от всички краища на поробената земя — от Одринско, от Вардара, от Серско и от Солунско...

Вън, в полето, нощта е паднала вече. Напред белее само шосето за Неврокоп и в тъмнината скърцат кервани кираджийски коля. Наблизо в градината на „Казиното“ гръмва в хор бодрият припев на една от най-хубавите български песни:

*Ако ми крали, море, гунчето!...
Нека ми ѝ живо, море, момчето!...*

И за дълги години тая нощ в Банско ще остане в паметта ни. Под черното небе, поръсено със сребърен прах, блестяха като едри елмази електрическите лампи из улиците: градчето беснува в някакъв беззвучен пароксизъм от излишък на светлина.

Заранта едно равно и мелодично жужене се носи наоколо, сякаш само пространството трепти в тих звънтеж: пчелите са изпълнили в тая бистра априлска сутрин цъфналото гробище на Банско. Снишена доземи и потънала в избуяли бурени и цветя, столетната църквица дреме под сребърен слънчев дъжд. Дреме вътре опрашен и запуснат великолепият, единственият по рода си цял от дървена резба олтар — стилизувани птици, цветя и чудовища, замрели в причудливите спазми на едно буйно и примитивно въображение. И в усойния полузрак на

каменната сграда, полупогребана от времето, само тънко изписаните очи на иконите гледат укорно и скръбно.

Гъст и неподвижен хлад ни обгръща между тия вековни стени, никакъв шум от живота не долита вътре: ненарушим, тежък сън на морско дъно, безпределно студено царство на небитието... И инстинктивно ние отстъпваме през дървената портичка — към простора и чистия въздух, към слънчевия празник, който е залял навън пространството и земята.

Какъв тих и радостен божи ден!

Между тревясалите пътеки — големи каменни кръстове и плочи с полуизличени надписи. Спираме при някои: „Зде... лежи тело раб божи Димитрия Кост. х. Н... преставися в лето 1814...“, „Зде почиваает поклонник В... 1812...“ Като легенда звучат тук тия дати: 1812, 1814, 1832...

Някъде е шумял светът и големият живот; ехтели са събития, гърмели са войни и революции; тътнела е земята от тежките стъпки на победи и разрушения... Но тука е било все така тихо, далечно, ведро и спокойно, тъй мъдро спокойно, както бива в недостъпните планински върхове.

И гост за няколко дни само, аз се разхождам днес из това усамотено място, дето смъртта е загубила своя ужасяващ образ и е само друга форма на живота — няма и потайна, но затова още по-дълбока и значителна. Сякаш всичко телесно се свлича и отпада неусетно някъде долу и в тая кристална висина остава само трепетът на духа, стопен в бездънния лазур на вселената.

И един страстен копнеж бликва неочаквано в сърцето ми: в оня неизвестен миг, когато стигна чертата на земните си дни — тук именно да легна завинаги, в тая пазва на земята, дето въздухът е свеж като изстудено питие; дето слънчевите лъчи блестят като сияние на църковен нимб, дето зъберите на Пирин ще бдят векове и хилядолетия над моя радостен сън и над живота на моя народ...

РИЛСКИ МАНАСТИР

Мъчно би могло да се определи наистина де свършва природното и отде почва човешкото дело: така неразделно сплетени са те тука в някакво грандиозно единство. Неразторгаемо обручение на пустинника с тая чудесна планина, звънтящото име на която излъчва ведрина и усмихнато девическо целомъдрие. Обител — ето най-вярната дума за тоя зелен лабиринт, извисен над земята, с неговите синкаво-мъгляви дебри, с далечните чуки, излени като че от непрозрачно стъкло, с пещери, с тия води — тук, там, навсякъде, — които звучат вечер като далечен хор; обител — тоя църковен дом, изумителен като постройка и като белег за онова, което го е сътворило някога — с неговите параклиси и скитове вдън скалите, с аязми и чешми, по които висят тасчета — „пий за здраве“ — от простодушни дарители, с клепалата, с ластовиците, прилични на монахини, които мълчаливо се стрелват между дървените колони, със сумрачните калугерски фигури привечер по пейките, над които се изписва в тоя миг като на огромен иконостас тънкият сребърен месец.

Обител — не пустиня. Нещата добиват тук особен образ, освободени от всякаква връзка със света извън тях, натежнели от значителност, препълнени от някакъв трептящ космичен смисъл. В тоя горещ летен ден, когато из гъсто синьото небе изплуват бели облаци, тръгнали откъм Рибните езера, и сенките им бягат по хълмовете, всичко тук — тия ливади с хиляди нацъфтели цветя — сини, жълти, бели, морави — ококорени между високите полюшнати треви; целият видим и невидим свят на хвърчащи, заскачали, пълзящи животинчета; сивите колони на буките, едва-едва поскръцващи от ветреца, разстлали своята слънчева дантела по пътеката, звънците на едрите кафяви крави, които пасат между клека по върховете; разпенените потоци по урвите; и това странно птиче, което се обажда като човешки глас иззад пещерата на свети Ивана — всичко това диша, блести, цвърти, звънти, блика от неудържим земен благословен живот. Той свети дори в скръбно-мъдрата усмивка на отец Калистрат — и в онова езеро там

горе, по пресъхналото дъно на което бавно минува сега черда говеда, но което напролет пак ще се изпълни с чиста вода от снеговете, като символ на вечното възраждане.

Човешки паметник за същото безсмъртие е това огромно светилище. Може би най-великото и най-прекрасното, което е създал българският народ, е тук. Тук единствено може да се проумее вътрешната сила на един човек и на един народ, когато те са едно и също. Тук няма древност — поетична, но мъртва. Смъртта е отстъпила победена и човекът е създал нещо неизмеримо по-значително от себе си. Всяко разрушаване на манастира го е възкресявало всеки път по-голям и по-хубав. Сега, като се изключат постниците и кулата, той е на възраст само сто и няколко години. Но човек наистина се стъписва пред това несравнимо дело на далечния неук майстор и на онези, неизвестните, които са стояли зад него. Десетки огромни колони от камък, три четирикатни крила със зидове от по два метра, безброй дървени стълбове, чардаци розетки, богата вътрешна и външна украса — как е могло да се съгради всичко това в дълбочините на още девствената планина, в онова време, при ония условия, с тогавашните средства? Тук не имало ангария, нито трудова повинност. Не е строила държава, а един народ, и то — поробен. И този народ — безименни селяни, еснафи, дребни духовници — е издигнал една истинска крепост, за да запази безсмъртното, което носи в себе си — своето съзнание и езика си. Една твърдина не за разрушения и зло, едно укрепление на човешка обич, на мъдрост и на светлина. Един бастион на духа, едничък оцелял сред толкова някогашни крепости, градени за тленни неща и превърнати днес в прах.

Времената отдавна са други, разбира се. (Днес манастирът се осветлява с електричество, всяка стая има текуща вода, колата на кооперацията стоварва стоки в склада.) Ала това е само облик, то не е променило същината, която поне веднъж в годината — всеки 28 август^[1] — се разкрива отново с всичкия си блясък.

Трябва да пристигнете привечер срещу този ден, по южния път за манастира. Слънцето току-що е излязло над Седемте езера, хладина се промъква в широката клисура, реката шуми по-отчетливо. На последния завой изведнъж се възправя огромното каменно лице на обителта, с чудесната порта, светнала от лампи, зад която с всяка нова стъпка се разтварят пространният двор, целият озарен от стотици

светлини, със стълби, аркади и чардаци, странно напомнящи площада „Св. Марко“ във Венеция. Тих мълвеж се носи вътре, едно множество, благочинно и усмихнато, бавно се люшва, подобно водите на спокойно езеро. По средата църквата грее в здрача като вълшебна златна кутия и над всичко трепти сдържаната суетня на някакво радостно очакване. Тогава отвъд, по самоковския път, край реката, по близките склонове, из окосените ливади, чак до Бялата чешма, пламтят безброй огньове: стотици коля и каруци, окичени с венци по чергилата и добитъка, са пристигнали от всичките български краища за празника. Утре хиляди поклонници в бели ризи изпод новите, още с гънки от сандъците сукмани и абички ще дарят манастира с погачи, с агнета, юнчета, пешкири и покривки, ще вземат нафора в църква, ще се поклонят на мощите, ще запъплят към постниците и гроба, ще накупят кръстчета, икони, щампи за „двадесеттях митарства“ и на третия ден ще отпътуват отново през посърналите вече гори, възкресявайки така едно минало, което е още действителност.

Религиозност — или столетна традиция? Може би само потребност за ритуал? Или някаква смътна нужда за нещо по-висше? Бог знае какво се крие в тая непозната човешка душа, в тая обикновено толкова трезвена, почти лишена от мистика и вяра душа на днешния българин.

Може би така е било и по-рано. За малкия човек вярата никога не е била всекидневен въздух. Ала някога, преди години, малкият човек е откъснал от залька си своя сиромашки грош, за да приготви един празник на душата си. Така, веднаж в годината, той се приближава до своя бог — и това стига! През тия дни всички лица тука светят от доброта, ни една хула не се чува, ръцете са щедри като никога. Ще срещнете дружини, които са пътували 5–6 дни пеши, боси или с изпокъсани терлици, за да поемат обратно по същия път чак до Средногорието или Тракия.

А отзарана през двора, насечен от сенки и слънчев блясък, мина превит одве недъгав мъж, почти носен на ръце от двамина здрави. Богомолците, излезли от храма, потъваха измежду колоните, в здрачните одаи. Неочаквано тихо хълцане, като скимтене, се разнесе наблизко. На две крачки едно полупарализирано момиче, крепено от стара жена, плачеше, тътрейки накриво своя вдървен крак.

— Ама какво ти стана, чедо? — питаше старицата. — Защо плачеш? Недей така, нали си дошла за изцеление, не гневи бога!

Болната спря за миг и с хълцане отвърна:

— Видя ли... видя ли го онзи... дето го носеха?... Мъчно ми е за него.

Тая клета, премазана душа се бе почувствувала изведнъж тъй щастлива и толкова богата, че можеше да дарява другите с милост. Чудото бе станало: когато почнеш да чувствуваш чуждото страдание, вече си престанал сам да страдаш.

Сега, седнал до прелестния фонтан на църквата, целият сякаш от филигран, аз се опитвам да изброя, за себе си, всичките съкровища на това място. Всяко ново идване наистина ги умножава, незабелязвани при предишното и неизчерпаеми.

Вечернята свърши преди малко, два морави гълъба ходят по стъпалата, откъм общите стаи на четвъртия етаж иде едногласен хор на жени, които продължават молитвата си. Църквата свети още. Колко много злато, слънца, нимбове, сребърни ръце, ризници и крила, чудодейни икони и мощи, разядени от устните на поклонници!... И изведнъж еретични мисли нахлуват в съзнанието ми: не е ли обредността на православието недъг, който го руши дълбоко извътре? Тоя блясък, тая тържественост — внушителна, но повече властна, отколкото вълнуваща, — тая форма, в която сякаш се изчерпват Божиите повеления — не е ли това преграда към чистата вяра? Българското православие роди наистина създателите на една нация и по-късно на една държава. То извая неповторими фигури на борци, на водачи, на вдъхновени народни първенци. Но — даде ли то до днес дълбокия мислител, философ, тревожния дух, който непрекъснато, през всички времена, търси яснота в неразрешените земни неща? Отрази ли се в творчеството на българския гений оная „божествена тишина“, която иде от непомътената бистрота на душата?...

Ненужни въпроси, неуместни укори: мъдростта е да цениш това, което е, не онова, което липсва. И все пак тоя гигантски каменен паметник, запазван и възраждащ се през хилядо години, сам по себе си е един отговор. Там, във вътрешността на южната порта, една малка фреска „Пролет“ стои вече почти сто години, е овчаря, със стадото, с

матовото небе над тях, еднакво езическа или християнска, но лъчезарна и прекрасна. Тук, отсреща на южната храмова стена, е стенописната композиция за „дяволовите слуги“, наивна и чудесна в същото време, с тия волове и коне, които гледат възмутено и строго, с дявола, който танцува във въздуха, с тия ангелски и греховни лица на момичетата-изкусителки, изящни във фигури и движения, излезли сякаш от някоя персийска миниатюра. Вътре — сред кипналите от разточителна фантазия дърворезби, десетки икони, свършени по сюжестия, простота и наситеност, сложни композиции по куполите — колоритно и чисто ехо на Ренесанса — и безукорни портрети на ктитори, непостигнати от никой днешен художник у нас. Това богатство — заедно с монументалната, артистично причудлива сграда — не е ли то слязлото благоволение върху народа ни, за да сътвори тук едно чудо на дълбоко изкуство и на изключителна духовност?

И не е ли това всъщност единствената наша религия, макар и с друго име?

1942

[1] Празникът на манастира. ↑

РОДОПИ

Гледаме върху насрещния комин голямо празно гнездо.

— Щъркелите ли? А! Те заминаха още към Преображение — обяснява старият кафеджия, слагайки поднос с широки филджани. — Останаха само два-три тука, не смеят да тръгнат, нямат сила, види се, да хвъркнат надалеч... Ще измрат през зимата, пък и да оцелеят, напролет, като се върнат другите — ще ги изкълват...

И добавя кротко усмихнат:

— И тъй, и инак — все лошо...

Вляво южната махала на Брацигово се издига на склона, огряна зловещо и озъбена в спокойния залез. Те са още запазени, почти всичките, тия стари, обширни български къщи, с високи каменни основи и дървени катове, боядисани в жълто, със сини стрехи и первази около издадените прозорци. Тясно прилепени една до друга, надничачи през раменете си към слънцето, те лаят нагоре по оголелия скат на планината, занемели и окичени само с безброй низи тютюн. Калдъръмената уличка се промушва между тях, стръмна и начупена, осеяна с купища смет и тук-там с по някоя старица, седнала до портата да чисти боб.

Като щъркели, изоставени от другарите си и от времето, те чакат зимата да ги приспи завинаги или ако оцелеят, да бъдат изкълвани от новото ято, което не иска да ги познава: ето — там, в центъра, че и тук дори блестят „модерните“ постройки на градчето, което се мъчи да влезе в ритъма на един друг живот. И така е навсякъде по българската земя.

Кой ще разкаже някога мълчаливата агония на старите градове, в които е затворен още, както в паметта на бодър столетник, образът на някогашното време, което днес, за младите, не е вече дори история, а само легенда? Кой ще възсъздаде във всичката му дълбочина и патинирана поезия оня живот, заключен в тия широки чардаци с изрязани от дърво или изписани тавани, с наивно изрисувани по стените оковани лъвчета, със старинни щампи и седефени

ерусалимски иконостаси в ъглите? Тия порти с чудесни чукчета — дървени или железни, — прозорчета, по които грее мушкато, висят розови обички и мирише босилек? Тия хладни дворове, постлани с плочи и с вада по средата, потънали в асми, чимшир и латинки, заглушени днес, както всички мъртви къщи, от буйно разраснали смоковници? Мъничките комшулуци, които водят скрито от къща в къща, от една улица в друга, нагоре, все по-нагоре, към гората на върха, към балкана, към най-скъпото, без което не може да се живее — свободата? Кой ще оживи онзи дух на сурово благородство, на яснота и здрав смисъл, на страстната обич към нещо, което е по-горно от обикновеното животуване?

Потъват в земята, напуснати и буренявали, непознати дори и за ония, които трябва да имат грижа за тях, старите махали на Брацигово, на Панагюрище, на Сливен, на Малко Търново, разбутани грубо или разсичани и изтърбушени от варварски ръце. Би казал човек, някаква сатанинска воля на разрушение и загрозяване планомерно и упорито се осъществява.

Само земята остава същата — неизразимо прекрасна в тия късни летни дни. Затова, когато напускаме Батак, дете в полузаровената църква-светиня костите на мъчениците са струпани все така, както и преди десет години, в същите открити сандъци, навярно още от онова далечно време, и когато напреде се открива широкото Баташко поле, единствено в нашата земя, спокойствието на вечните неща усмирява тутакси дребните човешки жалби и негодувания. През дните на есенното отлитане тук е сборното място на щъркелите, които се готвят за далечен път, и тогава цялото поле побелява от хилядите птици. По-късно, през някои слънчеви октомврийски дни, това поле, някогашно тресавище, простряно между два гористи ската, със своята висока, оредяла вече трева, сивосребриста, под есенните лъчи прилича на лунен пейзаж, виден насъне в някаква друга планета.

После гората веднага ни поема — нагоре и все по-навътре, — най-голямата и най-хубава гора — Доспатските Родопи. Пътят криволи и възлиза по урви, над бързеи с прогнили мостове, изровен, тесен, разнебитен път — най-прекият към Бяло море. Той се задушавя, натиснат отвсякъде от тия безчислени, несвършващи борове, смърчове, ели, потънали в ненарушимо мълчание. И когато спреш за минута, чуваш само едва-едва далечно поскъръцване на коли, натоварени с

трупци и дъски, и биенето на собственото си сърце. На всеки завой поточета и вировете излизат из планинските недра и се губят в широките поляни — ливади е гъста, сочна и дъхава трева. И отново около тях — гора, наблизо, по-далеч, до хоризонта и отвъд него, потопила целия свят в своя кобалтовозелен океан. Най-сетне на едно широко равнище пътят ни оставя, за да заслиза към Неврокопското поле. Планината разтваря наново други непознати пътеки и открива пред очите ни един изумителен свят.

Думите отстъпват немощни и никое платно не ще възсъздаде това неவிжданo природно разточителство. Знаем: не само после, през спомена, но и днес, когато нозете ми са мокри от дебелия слана, разтопена сега от слънцето, и тук-там из колибите пуши синкав дим; и в тия нощи, през които клопотарите на едрите, бели волове, пуснати на паша, се сливат с брилянтния блясък на звездното небе — всичко тук е една друга действителност. Нечие лъчезарно въображение е сътворило в пространството между Ташбоаз — Дженефра — Чатъма и Беглика едно истинско чудо. Чудо, което живее само за себе си, откъснато от останалия свят, усмихнато, мълчаливо и тайнствено, лице с лице само с небето. През това малко равнище, високо 1550–1600 м, лъкатят между тучните ливади и вековната гора три-четири малки реки — най-странните реки, които може да съществуват. Мълчаливи, бързи, бистри като планински кристал, пълни с най-нежната риба и със сивожълти камъчета по дъното, те се въртят като омагьосани из пухкавите гъсти ливади, правят завой на всеки два-три метра, минават под мостчета от повалени стволоче или под свод от сплетени клони, дето цари памтивекoвнa тишина и здрач. Прекрасни като неми девойчета от приказките, те бързат из вълшебната гора и поляните и дето поминат — всичко изведнъж става радостно, по-хубаво и чисто. Може би няма кът от българската земя по-тайнствен и в същото време по-лъчезарен. Въздухът е плътен и лек, като студена изворна вода, и дъха на смола и здравец; привечер небето над борове фoсфоресцира, в черните дебри на гората пламват тук-там огньове с размърдани наоколо огромни сенки. В тъмното се чуе само спокойното сумтене и похрупване на пуснатия добитък. Далеч един прозорец на лесничейството светва като маяк.

Градските хора рядко замърсяват девствеността на тия краища. Гората, огромна и могъща, живее с живота на хилядите

съществувания, които пази, и тя дори не ги скрива.

Затова днес малкият син на лесничея пристигна, светнал от радост: видял в гората две сърни. „Колко бяха хубави-и!“ Баща му се усмихва:

— Ами мечето? Помниш ли мечето?... — И добавя: — Преди месец стражарите бяха хванали едно мече. Подгонили ги с майка му, тя избягала, пък то се качило на едно дърво и квичи ли, квичи, колкото му глас държи. Донесоха го тук — ей такава едно мъничко, като куче. Държахме го един ден...

— После?

— После — какво? Пуснахме го пак в гората. Поогледа се първо, че като хукна, като почна отново да квичи — вика майка си...

Слънцето потъна в назъбения от смърчове хоризонт. Реката потъмнява. Пътеката прилича на проход, издълбан между стени от черни дървеса. Един заек пресича пътя и се изгубва нагоре. При изхода, към близката поляна, нещо помръдва в едно дърво. Спираме на две-три крачки. Една катеричка скача като маймуна от клон на клон, спуска се изведнъж надолу по стъблото и пак бързо се връща. След минута от друг клон се появява друга. Сега в замрялата привечер на горските дълбочини ние присъствуваме на една странна игра. Двете прекрасни зверчета се гонят ту горе, ту долу по ствола, крият се едно от друго и се дебнат, като в същинска криеница, минават бегом по съседните дървета, слизат на земята, после сядат върху дънерите с наперени опашки и гледат към нас със спокойно любопитство, без никакъв страх. И безкрайната черна гора, и тъмното огледало на водата, и първата звезда, която трепва на зеленикавото небе — всичко се превръща изведнъж в една чудесна приказка, на която само нашите човешки съществувания остават чужди и съвсем непотребни.

ЛАЗУРНИЯТ БРЯГ

Осъмваме в Лион. Мокра дрезгавина притиска обширния перон на Лион Пераш. В бюфета светят ярки глобуси, дами в кожени палта и мъже с пътни каскети присядат за минута да закусят, гарсоните разнасят горещо ароматично кафе. Във въздуха се носи специфичният мирис на голяма гара и мразовитият дъх на зимно утро.

Ала колкото се спускаме надолу, толкова всичко наоколо се променя. Вълшебно преображение се извършва пред очите ни. Мъглата се вдига, сгъстена в бели перести облаци, земята е влажна, на места суха, с нежна зелена трева. И когато отминаваме Валанс, слънцето се смее от едно избистрено синьо небе. Тъмните северни дни остават назад, като тежък сън, и Прованс ни посреща със своята широка прегръдка.

Равнината се разгъва — вълниста и сивозеленикава, е ниски маслинови гори. Стари, бели градчета се редят край линията — Оранж, Авиньон, Арл. Мярат се слънчеви площи с евкалиптуси, сивочерни папски замъци, влакът фучи край портокалови градини и спира най-последно на брега, дето дреме, сладко изтегната, южната хубавица Марсилия.

Оттук започва Лазурният бряг, брегът на синьото море, което ни съпровожда вдясно, като радостна усмивка. Оттук нататък е брегът на палмите, на пиниите, на портокалите, на цветята, обезумели от багри и мирис. Брегът на щастливите в тоя свят...

Влакът се изпълва с южняци, мургави, пълнокръвни хора, които ядат суджучета с чесън, напевно разговарят и пият гъсто черно вино. Слънцето клони към залез. В топлите вагони, като в летни дни, светят стълбове пращинки. Група млади войници в своите сини униформи слизат в Тулон. Тук кръгзорът е ограден от големия порт и от мълчаливите бастиони наоколо. След малко влакът фучи край червени скатове, полета от цветя и навлиза окончателно между палми и борове. Край линията бягат огромните пъстри реклами за бенедиктин и чинцано. Ето Сен Рафаел, потънал в зеленина между червените сипеи

на брега. Ето Жуан ле Пен и Фрежюс — две случайни места, станали исторически от живота на великия корсиканец. Сега Жуан ле Пен е най-новият моден курорт и десетина кожени куфара и тояжки за голф се свалят от влака. Широкото море се открива вече напълно — синьо, успокояващо, радостно. Един асфалтиран път върви току по края на брега, ограден с парапет, и навремени някое бързо торпедо като снаряд профучава и отминава. Мярка се като видение царската еспланада на Кан. Ето и Антиб, Антиб върху издадения в морето нос, с цветните вили по брега. Дали в малкото пристанище не белеят още платната на Мопасановата яхта? Отминаваме по-нататък. След половина час влакът спира най-после на малката гара на Ница. Сърцето на Лазурния бряг. Столицата на Приморските Алпи. Родината на Ванлоо, на Масена, на Гарибалди. Градът на тъмнокървавите карамфили, на карнавала и на санаториумите.

Днес Ница не е вече приказният град отпреди две-три десетилетия. Той е демократизиран, достъпен. Блясъкът, безгрижието и снобизмът се отместиха към Кан, към Сен Рафаел, най-вече — в Жуан ле Пен. Ница сега е само двестахиляден град, с фабрики, работници, моряшки барове, ресторани à prix fixe^[1] и клонове от универсалните магазини. Един ред оскубани палми по „Променад-де-з-Аngle“, две казина, безброй евтини пансиони, куп безработни фотографи на кея и 400-те стаи на „Negresco“ поддържат външния облик на някакъв празник, в който, уви, няма нищо празнично. Само морето, това сапфирно, милуващо море, е все същото. И още, всяка заран на пазара пламват грамадните купища цветя и насищат въздуха с плътен, замайващ парфюм. По брега сноват наистина скъпи коли; на петчасовия чай двете казина трещят от джаз и радио. Но това е само краят, свършекът на едно тържество, ответът на една слава, която угасва. Затова пък просторната „Avenue de la Victoire“ със своя чудесен купол от преплетени клони е тъй тиха, прозирно лека в тия дни, окъпани в синева и топли струи, в тия януарски дни, които приличат на майски утрини. На ъглите, под китки палми, чакат файтончета със звънци и ленти, подобни на цариградските колца с мулета, които возят за Ункяр сую; продавачките на сувенири стоят при вратите на пъстрите дюкянчета; колца с топъл, златист хляб излиза от пекарницата; по терасите на кафенетата местните жители пият своя аперитив и разтварят днешния брой на „Le Niçois“. Светъл, провинциален покой,

свежо и радостно чувство, което пронизва нещата и в десетина дни измива окончателно всички утайки, напластени в трескавия живот там, горе. Когато фабричните свирки обаждат дванадесет, рестораните и малките италиански кремери, дето сервират вкусна супа в пръстени гърнета, макарони и печени сардини, се изпълват с тиха публика — чиновници, дребни рантиета и скромни туристи, дошли да видят Лазурния бряг със спестените си 300 — 400 франка.

По стените висят огромни афиши: в средата на февруари почват големите тържества по случай пристигането на Негово величество Крал Карнавал. Последният остатък от славата на Ница, традиционният блестящ ритуал, всяка година приготвян отрано и грижливо, с неизменна програма: шествия, бой с цветя, конски надбягвания, маски и награди. Тогава от цяла Френска и Италианска Ривиера, от Париж, че дори от Англия ще се стекат луксозни коли, окичени с цветя и жени, улиците ще кипнат от глъчка, музика и любов и Ница ще преживее няколко денонощия от своето златно минало. Сега е още рано. Сега е само очакването, спокойно и делнично. Широкият площад „Масена“ облян от слънце, е празен и тих. Един трамвай чака на ъгъла и за няколко франка ще ни отведе далеч на изток, почти до края на френския бряг.

Поемаме из тесните улички на стария град. Един паметник на Гарибалди, посивял и голям за малкия площад. Един панаир с разпънати шатри: механична музика, дървени кончета, фишечета и грамаден фургон-жилище със саксия мушката и котка до нея. В мътната вода на стария порт дремят няколко платнохода. Вляво се издига върхът Борон с гробищата: международният град на мъртвите, дошли от всички краища на света да угаснат от туберкулоза в цветните градини на Ница. Далеч на север — алпийските поляни на Грас с безпределните жасминови ливади, които се косят като сено, и с юзини за парфюми. Сега трамваят излиза на широкото асфалтово шосе. Вляво се редят разкошни вили сред тъмна зеленина, осеяна със златните точки на портокали и мандарини. Оттук се вижда цялата извивка на „Променад-де-з-Англе“, с цветни чадъри и тоалети; долу, точно под тях, но невидими отгоре, няколко бездомници спят по каменливия бряг, а двамина перат ризите си в морето...

Сега поемаме вече по самия ръб на планината. Вдясно е безпределната люспеста мантия на Средиземно море, вляво —

стръмният масив на Приморските Алпи, набразден от урви, долове и усои, с притулени в тях вили. На места пътят слиза до самото море и тогава вълните мокрят трамвая с весели пенести пръски. Всеки миг планината се измества и открива нови великолепия, като чудесен филм, който непрестанно се развива. И само пъстрите плакати по пътя, безшумно летящи край нас коли и станциите за бензин — шарени като играчки — напомнят, че това е действителност, а не екран. Трамваят спира по малки поселища, слизат и се качват хора с кошници и пакети, школници с чанти и потъват в зашумени алеи. Ето Вилфранш, военното пристанище, с два бронирани парахода извън порта, прилични оттук на сиви детски корабчета. Ето и Болийо — няколко пансиона, няколко хотела, на кръстопътя магазин с „Парижки моди“. След един час минаваме границата на друга държава и влизаме в земята на Негово височество княза на Монако. Не може да се каже, че е голямо царство наистина: два града, и те залепени един до друг — Монако и Монте Карло. Но — все пак царство, достатъчно в тия неверни времена. Царство с две най-необходими неща: полиция и пари. Полиция — с наметала, триъгълни шапки и шпаги, — излязла от някоя старинна оперета и вардена на свой ред от спретнатите полицаи на френската република. Парите — за тях по-нататък.

По живописно нависналите към залива хълмове — дворци, хотели, вили сред палми, портокали и цветя. Синевата на небето и блясъкът на морската шир ослепяват очите. Топли струи, парфюмирани и игриви, размърдват свежия въздух. Едно знаме се развява на един покрив. Един оркестър довършва увертюрата на „Летящият холандец“. Ние сме вече сред Монте Карло.

Пъстра, тиха тълпа се разхожда из алеите около Казиното. Космополитна тълпа, блазирана, равнодушна към всичко, дошла само за Рулетката. Градчето е малко, луксозно градче-хотел, с асфалтирани улици, кристални витрини, зад които светят диаманти и перли и ярко пламтят карамфили, рози, гигантски хризантеми, чудовищни орхидеи. По масите на „Кафе дьо Пари“ искрят цветни коктейли; в кратките паузи на музиката се чуе равна, заглушена мълва. Слънцето се спуска татък над зданията на Монако. Чудесният мраморен бюст на Масне розовее, тихо и скръбно усмихнат. Какво търси тоя музикант в това гнездо на лудост и злато?...

Няколко великолепни тераси — истински висящи градини — слизат отгук чак долу, до брега. Там ласкаво подплисва морето и от време на време се чува пукот. Стрелбището. Стрелбата на гълъби, любимият спорт на Монте Карло. Отгук се вижда широката пясъчна площадка на брега с незабележима дупка в средата, отдето, изтласквани механически, изхвъркват един след друг гълъби и бавно полетяват. Малко встрани дами и господа, с пригответени пушки, се прицелват в птицата — розова в лъчите на заника — и нейният летеж изведнъж се прерязва: тя тупва окървавена върху пясъка. В следния миг — нова изхвърква и нови гърмежи пукат. За няколко минути десетина бели телца лежат по пясъка...

Слънцето се скрива. Над целия залив се премята теменужена сянка. Една бяла яхта влиза в малкия порт. На мачтата се вее знаме с полумесец и звезда. Някой скучаещ бей пристига от Алжир или Египет.

Грамадните прозорци на Казиното светват. Там Рулетката неспирно върти своята мелница и меле долари, франкове, лири и гулдени, надежди и тревоги, любов и съществувания. В тоя райски кът на земята, в тоя гаснещ и прекрасен божи ден тя изглежда абсурдна измислица, злокобен идол с човекояди челюсти, апокалиптично чудовище, хипнотизиращо, бездушно и фатално.

Откъм морето лъхва хлад. Време е да се връщаме. Полупразният трамвай, който ни отнася, се плъзга по здрачния път. На спирките долита глухият ропот на морето. Фарът на Вилфранш свети в мрачина. След малко тихите улици на Ница отново ни посрещат в тая последна нощ на Лазурния бряг.

Заранта ни заварва в шумните булеварди на Марсилия. Ясен и мразовит ден свети над тоя град с чинари и пинии, с фесове и кафенета. Какъв странен и хубав град! Някакво великолепно съчетание на екзотика, на ориенталска бавност с бързия трескав ритъм на милионните западни градове. Тая задъхана, устремена към Борсата тълпа и пълните тъмнооки провансалки, които продават цветя в своите високи будки, спокойно плетат и разговарят. Тайнствените дупки на моряшките барове, отдето надничат смугли глави на мулати и анамити, и Големият мост със своите чудовищни железни лостове, клетки и мрежи. Само едно денонощие отгук е Африка, жълтите пясъци, вечното лято, белите бурнуси; само една нощ нагоре е Париж,

Нормандия, Север, вечните мъгли, многоетажните здания. И тоя праг на два свята се усмихва двусмислено и мамещо с лазура на това небе и това море.

Широкият кръгозор на пристанището е замрежен от мачти, комини, платна, драги и подедни кранове. Могъщ гърмол се носи към брега. Сирените реват, фабрични свирки пищят, тупат мотори, проточени команди на всички езици, викове на матроси. Витрините на агенциите съобщават отплувания за Хонгконг, Каптаун, Мадагаскар, Сидней...

Една редица синеоки моряци в чисти сини дрехи, прехванати за рамената, тръгват с песни по широкия кей към тесните напречни улички. Десетина моторни лодки канят на разходка към островчето на Chateau d'Jf. А по-отвъд, на пазарния площад, търговките излагат всичките съестни съкровища на морето: раци, скариди, змиорки, скумрии, чудновати и страшни непознати риби, морски звезди, таралежи и миди. Трошат се черупки, хрущят кости, цвърчат тигани с прованско масло, в студения въздух се носи мирис на пържена риба, сол и прясна кръв. Обкичен с килимчета, сърмени кърпи и мъниста, меланхоличен алжирец се щура из навалищата и настойчиво предлага стоката си...

Вечерта се спуска и запалва светлини по широкия булевард. Тълпата расте, трамваите неспирно звънят, автомобили реват, продавачите на вестници тичат: „Le petit Marseillais!“^[2]. Отсветът на залеза гасне върху челото на „Notre Dame de la Garde“^[3]...

На гарата бързият нощен влак пъхти за тръгване. Кристалните стъкла на спалния вагон блестят запотени. Третокласното купе е почти празно. Ние наемаме по едно одеяло и възглавница и се настаняваме там. Нощта е студена и дълга. Влакът фучи вече и ни отнася по-нагоре и по-нагоре, на север, към влагата и полузрака, към мокрите тротоари на Париж, дето отново, като Фата Моргана, ще се мярка златносинята приказка на Лазурния бряг.

1926

[1] Определени цени. ↑

[2] „Малкият марсилец“. ↑

[3] „Богородица-Закрилница“. ↑

АВИНЬОН

Лек ветрец разведря напечения въздух. През размърданите чинари блясва Богородица с благославяща ръка над града. Едно невидимо чучурче бълболи, скрито в сенчестата пещера отсреща. Две деца играят в пъстрата сянка на алеята. Далеч, в дъното, върху усамотена скамейка момиче в светла дреха чете книга.

В тоя зноен час, когато полето изгаря под слънцето, тук, в малкия парк на двореца, е ведро и влажно. Издигнат над всичко околно, тоя хълм е наистина единственото зелено гнездо за Авиньон.

Оттук, в тая лятна пладня, Прованс се открива в своята пълна и неизразима хубост.

Едно гъсто синьо небе, огромно и горещо, виси над безпределната равнина с пожънати нивя, маслинени гори и зелени лозя. Далеч, на югоизток, се мержеят първите зъбери на Приморските Алпи. Бавна и тежка, като разтопен метал, Рона лъщи сред равнината и чезне в блясъка на широк завой. Тук, долу, залепена до скалистия склон на парка, се вдига сивожълтата грамада на Замъка — Папското седалище във Франция. Една хаотична, огромна, царствена страда. Един дворец и крепост едновременно. Голи, десетки метри високи стени, с бастиони, площадки, кули, бойници, със зали и отделения, вътрешни дворове, черкви, параклиси и гробници: така са строили някога само феодалните владетели. Така, преди шест века, седемдесет години са строили наместниците на апостол Петра свой дворец и своя твърдина тук, на тоя стар световен кръстопът, през който са минали далечните раси и цивилизации — келти, гали, франки, араби, римляни, — запътени към своя неизбежен залез. Цяло столетие папските тиари са властвували тук и зелените брегове на Рона, отрупани с рицари, наемници, хоръгви и крепостни машини, неведнъж са били граници на двете власти — мирска и църковна. Отшумял, заглъхнал, несъществуващ е вече дори споменът за ония тъмни времена. Само земята, реката и небето са останали все същите. Един пречупен каменен мост до средата на Рона стои увиснал с една наведена

бойница на края. Преди осем века, разказва легендата, дванадесетгодишният свещеник св. Бенезе е построил този знаменит мост с параклис в средата и 16 арки с кули, от които днес са останали всичко четири... И още — игривата песничка

Sur le pont d'Avignon...^[1]

— която може би ще ги преживее.

Под замъка сивеят плоските покриви на града. Типичен стар французки градец, загубен в неизгледната шир на полята. Тесни улички с каменна настилка и с вадички нечиста вода криволят капризно, пъстри дрипи съхнат на прозорците, смокини и лозници се вият по влажните зидове. Все същите тераси на кафенетата, лъснали сутрин под цветни тенти, все същите малки площи на пазара, на Катедралата, на Замъка, сенчести, с паметници и скамейки и с единичък трамвай, който води от гарата до Кметството. Само цветовете тук са други — южни цветове, — гъсти, наситено тежки и сред сребросивата зеленина на чинарите и маслиновите дръвчета — целият град прилича на стара, каменна, с прегорели багри мозайка, леко замъглена от праха на Прованските полета. Такъв е бил навярно този град и в ония далечни времена, когато край неговите стени се е плъзгала забулената фигура на великия аретинец — Франческо Петрарка. В един пролетен ден преди шест столетия — 9 април 1327 год. — в несъществуващата днес църква „Св. Клара“ славният учен, историк и хуманист вижда хубавата провансалка Лаура дьо Нов — и от този миг нататък неговата земна орбита е очертана около *Лаура*, която остава във вековете като символ на прекрасната земна любов. Тук, наблизко в околността при извора Воклюз, Петрарка написва повечето от своите сонети, загубен в тая огромна любов, която продължава и след смъртта на любимата...

Тия горещи равнини са откърмили също редица славни мъже на Франция и пламенни родолюбци на Прованс. Тук, при устието на Рона, живя и умря Мистрал, големият поет на Юга, фанатичният и вдъхновен борец за напевния език на дедите, на който език той вдигна неразрушим паметник с цялото си литературно дело. Тук се родиха и

угаснаха дружина негови ученици и съратници — възторжени борци за свободата и самостоятелността на Прованс — и техните трогателни, посивели бюстове гледат безпределния кръгзор на полята от върха на малкия парк. Тук е развяна младостта на Доде — и половината от неговото творчество отрази лазура на небето и плътния земен дъх на тоя край. Тук, все в тая „скъпа Прованс“, минаха детските години на Зола и тежкият, суров писател докрай носталгично сънуваше изгорелите тучни ливади, дете бе разказвал своите първи „приказки на Нинон“.

Сега е лято, кърът гори от слънце, яките снаги струят пот в тежък труд. Снопите лежат готови за вършитба, гроздовете наливат зърна, овчарите водят стадата на сянката, за пладнуване. Две кюрета на срещния кръстопът разговарят под чинара и бършат чела. От гарата профучават отобусите на „Grand Hôtel Palace“ и „Grand Hôtel du Nord“, пълни с англичани и англичанки, гости за един ден, дошли за Шато-то, за паметниците на Мистрал наоколо, за изчезналите вятърни мелници от „Писмата“ на Доде.

Вечер масите около малкия площад се изпълват, блясват лампи, отнякъде едва-едва долита оркестър. Благочинна глъчка се носи из въздуха. Търговците на вина, масла и добитък са излезли с домочадията да се разхладят със ситронада и ледено. Туристи с изпечени лица, гологлави и в къси панталони опитват всички ликьори и ломотят на неразбрани езици. Гарсоните тичат с лед и бира, два високоговорителя се надвикват, по скамейките, в сянката, спят скитници, откъм тесните улички иде задушён кикот и вик. Градецът отдъхва от горещия ден.

Стръмна пясъчна уличка води към Замъка. Той е тук, на две крачки от площада — но той тъне напълно в нощта. До неговите стени не стига мълвежът на града: нощта гаси веднага всеки звук, идещ от оня блясък, тая гъста южна нощ. Стъпките хрущят по пясъка, градът остава долу. Сега милиарди звезди поръсват дълбокото небе, което изведнъж се открива — огромно и мълчаливо. Прилепи пърхат наоколо. Рона тихо подплисва. Замъкът спи своя шествековен сън. Само прозорчето на пазача мътно блещука. Пътеката още възлиза и неусетно се превръща в алея. И сега отвред, като песен на самата трева, като жив звън — едновременно ироничен и тъжен — се чува невидимият глас на щурците. Те са обсебили цялата градина, те звучат

от цялата равнина и техният равен, несвършващ, един и същ напев трепти като мърна вода — потопила огромната тъмна земя в някакво дълбоко успокоение.

Изведнъж остър писък разкъсва тишината: нощният експрес от Марсилия иде към станцията. Спира минута и отново потегля. Светнали вагони, по прозорците облакътени фигури... профучава, изчезва, заглъхва в мрака. Утре в опушеното мокро парижко утро той ще занесе дъха на лаванда и песента на щурците от Прованс.

1931

[1] „Върху Авиньонския мост...“ ↑

АРЛ

Зад градината уличката се разтваря в широк булевард, който извежда на полето. Оглушителна глъчка изпълва пространството, слънцето жестоко пече, тълпата се разлива в множество живи потоци. Денят е съботен, пазарът — особено оживен. По двете страни на улицата — безброй бараки, тезгяхи, фургони-дюкяни, сандъци, отрупани със стоки. Зад тях — гъсти редици маси върху терасите на кафенетата. По шосето трещят камиони, отобуси, препълнени с хора, прашни спортни коли, малки двуколки с едри коне. Цялата околност — от Ним до устието на Рона — чифликчийски семейства, работници за наемане, панаирски търговци, всички са си дали среща в тая лятна сутрин на пазара в Арл. Златист облак прах виси над земята и през него смътно се мержеят бели каменни къщи, сиви чинари и безкрайната равнина нанаяд. Наярно така изглеждат изгорелите полета на Касталия.

Мирише на плодове, на ракия и чесън. Мургави яки мъже в сиви блузи и широки сламени шапки шумно разговарят, прави или насядали около масите. Звънтят чаши, гарсоните тичат, продавачи и купувачи крещят. Пазарът е в разгара си. Какво ли няма в безбройните бараки? — Изтърбушени сандъци сапун, кошници от тръст и върба, басми, шапки и накити, грамадни клони зелени банани, цяла уличка от знаменитите луканки на Арл — „Saucissons Mireille“^[1].

Сред пъстрата тълпа бавно се движат величавите черни фигури на арлезианките. В тия снажни, стегнати в корсет и дълги рокли жени, в тия конически шапчици с бяла дантела, в тия гордо завити вежди и кадифени черни очи дреме наистина дълбока, потайна и опасна сила. Повели за ръка розови хлапенца, те вървят по две, по три, разговарят на своя напевен и неразбираем диалект и погледите им се плъзгат над главите на другите. Това е спокойната самоувереност на расата, запазена и предавана от век на век. Царствена гордост — нали Арл е бил някога „Галският Рим“?... Рим е господарувал дълго над тоя край, оставяйки множество паметници — храмове, гробници, арени — из

цялата околност. Цезар е имал тук корабостроителница. Латинската кръв се е примесила с ярката кръв на галите и франките и е създала този благороден женски тип. Столетия са се редували, нови другоземци са кръстосвали полята на Прованс, угасвали са поколения, цивилизации са потъвали в праха на земята. Ала единствено неизменна останала е тая приказна, по-завършена и по-избистрена от времето красота на арлезианките. И в малкото сиво градче все така цъфтят упоително-отровни тия черни цветя, далечни и загадъчни в блясъка на слънчевата сутрин.

На пладне, когато пазарът се привърши, приливът из улиците затихва — за да се отлее от всички пътища на равнината към фермите, към усамотените колиби сред лозята, към маслинените плантации на крайбрежието. Тогава Арл отново, до следната сутрин, става романтичният град на Доде и Бизе. Тогава вратите и капациите на прозорците се затварят и всичко изглежда мъртво. Неподвижен зной натиска земята. В тесните улички се чупят гъсти сенки. Тук-там блестят по вратите портиери от мъниста и камъш. Зад прозорците се чува смях и шепот. Чувствуващ, че иззад капациите невидими очи следят стъпките ти.

На малкото площадче с чинари — три кафенета безлюдни и сънни с опнати пъстри тенти. Две боси деца надничат зад моя другар, който рисува в блокчето и се отчайва. Как да уловиш този странен колорит, тия жълти, прегорели багри на старите къщи, този сивозелен тон на листата, това чудно — сякаш разлято синило — небе?... В дъното се вдига грандиозната Арена и запущва кръгозора. Нанизани между стрехите, пъстрейт трицветните байрачета на републиката. Утре градът ще има рядко събитие: голяма corrida^[2] в Арената. Шест млади бика са докарани там, изложени вече за публиката. Трима знаменити матадори от Мадрид са обявени за утрешния бой. Грамадни афиши съобщават из цялата околност за събитието: зрелище под патронажа на префекта, тържествено шествие преди почването, военна музика, награди за победителите, последното място струва 25 франка... При вратите на Арената навалица; искат да видят животните. Но входът се пази от войници и вече не пускат никого.

— Oh, que s'est embêtant! Ecoutez, monsieur, mais on a fait deux kilomètres pour les voir!...^[3] — ядосват се две дами и умолително гледат войника.

— C'est facheux, oui, mesdames — отвръща галантно момъкът, — mais il est tard déjà, c'est fermé! — и с трогателна нежност добавя: — Il faut qu'ils se reposent jusqs'à demain!^[4]

В този миг из дълбочините на Арената, посипана с жълт пясък, дето преди хиляди години все същата тълпа е идвала да насища все същата жажда за кръв, из гигантската изпорутена постройка се издига един дълъг, могъщ и печален вик, едно мучене на младо, силно, разтревожено животно, някаква безутешна жалба, отправена към света и към потъмнелите небеса.

— Oh! les voila — les taureaux!...^[5] — блясват очите на жените и ноздрите им се разтварят...

Слънцето залязва зад лъскавия пояс на реката. Един облак минава, изсипва едър дъжд и оросява улиците. Далечината се очиства и засинява.

Вечеряме на терасата на странноприемницата „Белият кон“. Във въздуха се носи мирис на прах, на пържени картофи и жито. На съседната маса шуми семейство от околността: две възстари жени, друга по-млада, навярно дъщеря или снаха, с двегодишно дете и със съпруг, нисък, набит мъж. В другия край на масата — бледен момък с цветна кърпа на шията. Ядат бързо, отварят и затварят чанти, прибират вързопи, окъснели са. На улицата ги чака стар автомобил. Само момъкът не яде, неспокойно загледан към улицата. Чукват последната чаша, плащат, стават. Мъжът гласи мотора. Момъкът още седи. Лицето му е свито в гримаса, налива отново чашата си, гледа пак към улицата. Другите сядат в колата. Викат го. Най-после той се качва, подава глава и отново гледа навън. С пукот и трясък колата потъва в праха към здрачената равнина на Камарг...

Нощта пада бързо, гъста и топла. Градчето постепенно затихва. В стъмнения кръгозор блещукат тук-там светлини на далечните селища. Сега една разглобена стара кола гърмоли в безпределното поле. Тя се връща от пазара и отива към един чифлик при реката с голяма порта, широк двор и чардаче над брега. Моторът мерно тупа и приспива уморената челяд. Само бледният момък в дъното не може да задреме.

Главата му гори, дъхът му е неравен, сърцето блъска усилено. Той затваря клепачи, иска да не вижда, да не си спомня нищо, да почине поне един миг, ала напразно. В мрака свети пред него спокойното, студено лице на една от хубавиците на Арл, чиито очи са тъмни, мамещи и опасни, като водите на Рона, под чардачето на чифлика.

1931

[1] Луканки „Мирей“. ↑

[2] Бой с бикове. ↑

[3] О, колко е неприятно. Чуйте, господине, ние сме вървели два километра, за да ги видим!... ↑

[4] Да, неприятно е, госпожи, но вече е късно, затворено е. Те трябва да си починат. ↑

[5] О, ето ги — биковете!... ↑

ДВЕ РАСИ

Какъв безотраден, мокър ден легна неочаквано над Лазурния бряг! Припълзъл сякаш из мъгливите предели на Нормандия, из калните предградия на Париж. Неприличен ден за сините влакове с трите златни букви P. L. M., за зелените палми и цъфтящите брегове на Приморските Алпи.

Отзарана слънцето лееше водопади сребро над Кралските градини и тихите улици на Ница, морето и небето взаимно се усмихваха като сини детски очи, а „Променад-де-з-Англе“ трептеше от белите дамски фигури и пъстри чадъри.

Сега — равно и безнадеждно вали. Кръгозорът се е стеснил и от Антиб до Вилфранш висне като похлупак едно беззрачно небе от сгъстена влага.

Вдигнал яката на пардесюто си, излизам от малката гара на Кан и сам недоумявам: каква прищявка на съдбата те изхвърли насам, любезни?... Кан — аристократичната красавица на Ривиерата, зимният курорт на принцове и милиардери, любимото убежище на Мопасана и на безгрижните в тоя свят, едничкото селище може би, дето липсват спасителните надписи: „Ресторан с определена цена — 1 фр. и 50 сантима“... Поврага!... Не сме ли всички от едно тесто — и ония, които отиват сега в черни облекла към английските хотели, и ти, който слизаш от третокласния вагон на междуградския влак?... Хайде! Ти имаш право на няколко часа тук, дето другите пилеят месеци и години!

Дъждът плющи по асфалтираната улица. Воден прах мрежи тежките здания, в прозорците на които пъстрейт вече дискретните абажури на запалени лампи. На малкия кръстопът стражарят, измокрен в своята пелеринка, направлява беззвучния низ луксозни коли „Пакар“, „Хиспано“, „Ролс-Ройс“, блеснали вътре с цветя, кожи и скъпоценна женска плът. Няма товарни коли, които гърмолят, няма забързали пешеходци; само един трамвай, жалък сред широките тихи улици на това царско градче. Няма кресливи афиши и улични продавачи; само

кратки английски надписи и тук-там през кристалните порти заглушен ритъм на чарлстон и шими.

Вечерта пада неусетно, бърза и гъста. Малкият кей е безлюден. Десетина лодки с платна, няколко моторни, една яхта леко проскърцват до стените. Надлъж, по цялата еспланада, редицата чинари протягат жилести ръце, а палмите, събрани в китки, полюшват увиснали глави. Пейките са празни, къшкът за музиката — затворен. Далечно, към Сен Рафаел, един маяк немощно премига. Невидимо, но съвсем близко, морето се блъска разярено о каменния бряг, ограден с парапет.

Наистина, каква абсурдна вечер над гнездото на безгрижните в тоя свят!...

Те седят сега около чайните масички, отегчено остроумничат или танцуват като автомати в затоплените зали. После се обличат и тръгват към Казиното. То свети вече там, в дъното на алеята, с всичките си прозорци над морето. Лакеи в бели нагръдници и къси панталони стоят като изваяни до вратите. Въздухът тежи от парфюми и танго. Открити рамене и гърди блестят матово, като слонова кост. В големия салон на зимната градина тракат жетони и някои всяка минута отсечено и сухо подканя: „Faites vos jeux mesdames et messieurs! Rien ne va plus!“^[1]

Провесени на стените, два сини афиша съобщават, че утре Питоев ще гастролира тук със „Света Жана“ на Шоу. Клетата „Света Жана“ в казината на Кан и Монте Карло!...

При вътрешния вход на казиното един снажен, бръснат юначага в бели чорапи и верижка на шията изследва с поглед моя измокрен каскет и вдигната яка на пардесюто, сякаш иска да каже: „Я виж! Тоя пък екземпляр що ще тука?“... И смутен, аз поемам обратно по стъпалата към мократа улица.

Отсреща витрините излагат всичките свои блясъци: екзотични цветя, злато, коприна и бисери. Те се редят безброй, една до друга, ослепителни и замайващи, като фантастично огърлие на улицата, като лудешка оргия на сияния и багри под това черно небе.

Само в една от тях имаше нещо по-друго. Върху стъклото лъщеше златен надпис: „Au royaume des chiens“ — „Кучешкото царство“.

Вътре елегантна преградка делеше витрината на две топли гнезда, постлани с кадифени възглавки. В едното от тях, свит на

кравай, с израз на отчаяна досада, спеше малък породист *мопс*, а в чинийка до носа му се мърдаше недоизядено суджуче. В другото, миниатюрно, обрасло в дълги, меки косми, въртеше очи смешно *скитерие*, едно от ония буболечки-кучета, създадени единствено да се гушат под скунксовите палта на нежните създания с подсенени очи и карминени устни. Малки картони в двата ъгъла сочеха цените на тия несравними животни: 3000 и 5000 франка.

Останах така, закован, една дълга минута пред изпотените стъкла на „Кучешкото царство“. И изведнъж в паметта ми се превъртя и закри всичко наоколо — друга картина, видена десетина дни по-рано.

Беше мразовит, мъглив ден в едно градче на Северна Белгия. Часовникът на готическата звънарня отзвъни 12, фабричните свирки вестяха обща почивка и тълпи работници тракаха с дървените обуца по камъните на църковния площад. Улиците пустееха, ритъмът на трескавия работен ден замираше за час, два. Изведнъж в дъното на някаква уличка екна многогласен лай: навързани за решетката на градския парк, двадесет-тридесет едри кучета ожесточено ръмжаха и се лаеха. До тях — малки колца за разнасяне на хляб, въглища, мляко и зеленчук; и разпрегнатите животни, настръхнали, нервни, чакаха господарите си да се върнат от обяд и да ги нахранят. Различни по ръст и козина, изкаляни и разрошени, с дебели кожени нашийници, наострени уши и блеснали очи — те чакаха своя заслужен къс хляб, който никога не им се дава достатъчно, за да бъдат винаги възбудени и бързи.

Извадих кифла и протегнах ръка към едно от тях: то се озъби, заръмжа и отвърна глава. В очите му светна сякаш човешка гордост: ние не приемаме милостиня...

По-късно из стръмните улички те отново мъкнеха своите колца, по-верни от конете, по-издръжливи от човека. А привечер, когато стоката бе разнесена, отвозваха към фермите и селата дебелите фламандци, седнали в колцата като в удобни файтони.

Те не приличаха, *ония*, на тия — тук, от витрината. Те нямаха *порода*: тяхната раса бе расата на неизвестните, на безименните, милионната раса, за която трудът е единствен дълг в живота. Те не познаваха досадата на безделието, нито липсата на апетит, не

разбираха друга ласка освен ободрителното подвикване на техния господар.

Те не знаеха гальовните имена, разните Лулу, Муму, Бижу: те знаеха само краткото подсвирване и другарския зов: „Allons, mon vieux!“^[2] Със своите тънки премръзнали нозе те разнасяха храна и въглища на всички — и на хората, и на своите чистокръвни братя-щастливци, които пътуват в луксозните влакове — лете за Остенде, зиме за Ривиерата, за които се плащат билети като за деца.

От едно тесто ли бяха тия тук — и другите?...

Дъждът все така равно шумеше по широките листа на палмите. Поех отново своя път в мократа нощ и мислех:

„Не, мои далечни, безсловни приятели, пръснати по тежките пътища на земята, ние не сме от *тяхната* раса. Ние нямаме друго богатство освен нашите жилави мишци, които творят живота. Но никога ние не ще сменим нашия тежък и радостен път нагоре и понагоре за всички прелести на «Кучешкото царство»!“

1928

[1] Залагайте, госпожи и господа! Залагането свършва! ↑

[2] Хайде, приятелю! ↑

ПЪТЪОМ

Лазур и злато: гигантски медальон от син емайл във филигранна рамка. Надлъж по кея грамадни купчини портокали като наниз около шията на морето. И тая ослепителна сребърна завеса на слънцето, над розовата усмивка на мозайката. И това пърхане на хиляди криле и потайният мълвеж на гълъбите от площада. И тоя мирис на лагуната, едва доловим, тръпчив и сладен, като хапеща целувка...

Някакъв тържествен празник грее там горе и слиза като лъчезарен дъжд в тая априлска пладния над Венеция. Скитам по каменните плочи, опръскани като с кръв от гъстия сок на сангвините, тясната уличка изведнъж се разтваря и нозете ми за пръв път досягат свещената земя на пиацата.

Тихо и светло. При ъгъла млада англичанка усърдно рисува с акварел колоната. На две крачки баща ѝ пуши лулата си и прелистя бедекера. В дъното огромни витрини излагат снежни планини от дантели и розова пяна от камеи, корал и кристали. Обвити в черни шалове, със смолисти коси и мъх над устните, бързат гондолиерските жени, понесли обяд на своите съпрузи до кея. Денят влече неусетно своята равна, люспеста снага. Но въздухът е наситен със сладка тлен и наоколо се носи тръпката на хиляди живели тук живота... Ето там, окръжен от придворни, войска и народа на републиката, с царствен жест е замахвал ръка и хвърлял своя пръстен Дожът, пръстена за обручение на Венеция с морето... Ето — тук, на оня кей, са чакали, с хоръгви, знамена и фанфари, да се появят в пределната черта на Адриатика тримачтовите галери, натоварени с плячка из знайни и незнайни страни: абанос и тигрови кожи, слонова кост и злато, маргарит и амбра. Ето, тук са кълтели железните стъпки на трагичния Мавър. А там отвъд са куршумените тъмници, които се разтопиха от огненото сърце на великия световен любовник...

Вечерта е тиха и нежна като усмивка. В малките улички пада здрач. Но Canale Grande блести под сетните лъчи. Над натежалите води се ронят едри напевни капки: камбаните на всички църкви се зовят

една друга. Над всички гърми „Santa Maria de la Salute“, сякаш целият камен народ от нейния покрив е оживял и пее съзвучно.

Гондолата безшумно се плъзга по гъстите води. От двете страни — мълчаливи, заключени дворци, със стъпала до водата, със светли вътрешни дворове, дето зеленяят чимшири и пинии. Ето Rialto, с опустелия пазар и моста, под който минаваме и който ни покрива с мрачина и хлад. Прекосяваме за парахода по напречен канал. Безлюдно, тихо, сънно. Синкави прозирни завеси се спускат от небето. Веслата меко пляскаат и гондолата се плъзга — сама призрак между тия призраци. Гледам на дъното скъдния скитнишки багаж и мисля: още един празник по-малко — но все пак благодаря ти за днешния ден, многолик и милосърден живот!

Изведнъж нов, тесен канал се откри напреде, цял в сянка и мълчание. В дъното кичури цъфнал жасмин прехвърляха ниския зид. Един сив тежък дворец със стар герб на фасадата и тежки траурни драперии на портала се вдигаше на ъгъла. Глухи, плесенявали стени, спуснати жалози — целият дом лъхаше строга и няма скръб. Само един прозорец бе разтворен и пиеше умиращото слънце. И на тоя прозорец, цяла в черно, излязла сякаш от някое платно на Гвидо Рени, стоеше жена с матово лице, златисти коси и дълги сиви очи, каквито имат жените на Далмация. Тия прекрасни, огромни очи, извърнати към гондолата, която приближаваше и която щеше да отmine, гледаха с някаква горестна, страстна, хипнотизираща сила.

Смътна тревога пролази в сърцето ми. Сякаш далеч-далеч, през векове и пространства, някой сънно ме бе позовал и чакаше отговор.

Сякаш някакъв съдбовен час бе настъпил — единствен час през целия земен живот — и сега неусетно и завинаги се изплъзваше. Аз познавах това лице, аз помнех тия очи! Аз ги бях виждал вече в някакъв друг свят, който бе истинският — и сега ние отново се срещнахме. Но, закован на скамейката, не можах да мръдна, нито да продумам. А гондолата отминаваше край мокрите стени, бледото строго лице се навеждаше с гримаса на трепетно очакване и мъка. Над тежкия корниз се изрязваше в златен ореол приведената глава като древна статуя, изваяна в стената.

Коя бе тя? Познала ли бе и тя неизвестния, или тъжеше за някого, или гореше от неясен копнеж в тоя син час на априлския ден? Не е ли все едно!

Тя беше оная, за която се скърби и крее, тя беше оная, която цял живот очакваме. Тя бе „минуващата“ жена, за която Бодлер въздишаше: „О, ти, която бих обичал, о, ти, която знаеше това!“

Гондолата се плъзна край ясиновия храст. Едва сега се опомних, откърших голяма цветна вейка и я хвърлих към прозореца. Като малко бяло знаме клончето се изви над водата, падна и се залюля по вълните. Като малко черно знаме от разтворения прозорец се развя траурна кърпичка.

— Хо-хо-хо-о! — викна гърлено гондолиерът. Един миг, и всичко се скри. Напред лъщеше вечерното море и параходът даваше първия сигнал.

То беше отдавна. Преди десет, преди двадесет години... Беше пролетна сутрин, беше бистра априлска вечер. Беше младостта.

Сега есенният дъжд трака по дъските на дебаркадера и от канала лъха влага и хлад. Вечерта е гъста и в мрака висят гирлянди лампи — брилянтен наниз върху черната кадифена дреха на Венеция.

Отсреща, сред лагуната, голяма осветена гондола звънти от музика. Тракат кастанети, дрънчи дайре, сладен продран глас извива: „О, Marie, о, Marie!“ Наоколо мърдат други гондоли, люшкат се пъстри светлини.

Една моторна лодка бързо минава, запътена към Лидо. В осветената кабина влюбена двойка се прегръща.

Аз чакам параходчето за гарата. Аз съм отново пътник в този град на любовта и спомените, но моите стъпки не будят тук ехото на никаква радост. Аз дойдох само на една малка панихида за единствената, несбъдната любов.

Параходчето спира до дебаркадера. Качваме се. Водата шуми отдолу, край нас се носят белите призраци на колонади, дворци и мостове. Дъждът все така ръми. Нощта забулва пътя, който ме чака. Глухо е наоколо. Само машините бучат там вътре и нечий глас сурово командува отгоре: „Avanti.“ И още, до рамото ми, горещата въздишка на Казанова.

НОРМАНДИЯ

Когато влакът спира на малката станция, дето никой не се качва, пасторалният сън, който ни люлее, в един миг се превръща в действителност. Само два часа ни делят от гърмола и лудината на Париж. Но тук е дълбока лятна тишина. Слънцето е изпълнило цялото небе. Една невидима чучулига се къса от ликуване. По срещния хълм пълзи стара дъбова гора. Вляво — безпределни тучни ливади с пръснати из тях, подобно детски играчки, пъстри крави. Отвъд — един чифлик, обзидан като крепост. Далеч на кръгозора селище с катедрала.

Сена е пак тук, Сена ни съпровожда по целия път до океана. Ала освободена от каменния корсет на кейовете, тя спи, разляна под слънчевия дъжд, между върбите на двата бряга. Потъмнял сводест мост с кръст на сред парапета се е праметнал над лъскавата вода. И една запустяла воденица отсреща оглежда зеленясалите си стени.

Из безлюдните улички на градчето кънтят редки стъпки. Сини, тъмночервени, охрови домове на два-три ката, с боядисани дървени скелети, издути и надвесени, с капаци по прозорците и островърхи стрехи. Горе те почти се допират и блясъкът на летния ден къпе белите завески и алените цветя по всички корнизи. Долу гъстата сянка се чупи по каприза на уличката и чертае декоративни петна по настилката.

В дъното някаква странна маса се издига хаотично и в същото време неизразимо стройно, някакво сивобяло видение: Катедралата.

О, тия готически катедрали, заболи своите настръхнали игли в купола на северното небе! Тия безбройни Notre Dame на стохиядните градове и на малките селища, едни и същи в своите каменни гримаси на химери и светци, с неизменното златно петле на върха на камбанарията! В мъглявите полета на Фландрия, из хълмистите равнини на Нормандия те извезват със своите бели стрели образа на галската земя. Вековете спират, победени, да издъхнат до техните посивели стени. Времето драска лицата им, безсилно да пречупи вкаменелия устрем на човека към небесата. От върха на звънарните камбаните равнодушно отмерват години, векове, хилядолетия. А

петлето над кръста неспирно се върти на своя единствен крак — над света и над времето — и пее своята мъдра песен.

Над широкия завой на реката слънцето залязва голямо и златно. От люцерновите ливади иде мирис на злак и влага. Една двойка, хваната за ръце, потъва нататък, осияна от залеза. Далечината се открива, лъчиста и мека, като платно на Миле. По брега мърдат черни фигури с каскети и лули: работният народ излиза на вечерен отдих. Часът на кротостта слиза на земята.

Един реморкьор влече два шлепа с дъски към Руан. Отражението на пушека бавно се гърчи в тежките води на реката. Ято гълъби прелита отвъд, над пустата воденица. По моста минава спортен автомобил със запалени фарове. Още един ден по-малко. Още една милосърдна вечер над света.

В десет часа градчето спи. Нощта е почистила уличките със своята черна метла. Тук-там газовите фенери хвърлят зелен здрач по ъглите. Иззад затворените капаци се промъква заглушен шепот. Пустота. Сенки. Ничии стъпки. Никакъв звук. Само недоловимото дишане на старите надвесени домове. Не тук ли Самен написа своето „Провинциално ноктюрно?“ Откъм станцията изписква и заглъхва нощният експрес за Хавър. После отново глухота и сън.

Ала още в зори денят подема пак своя ритъм на спокоен и упорит труд. От росните равнини идат тежки млекарски коля. Блясват тук-там острия на размахани коси. Малката станция показва своето усмихнато лице, сякаш току-що измито и окичено с цветя.

Когато градчето се завърта и изчезва на завоя, влакът отново потъва в гористите хълмове и влажните лъки на полята. Лъха хладният вятър на океана. Тук-там, от двете страни на пътя, се мяркат каменни ферми, далечни сиви селища, загубени в гората стари замъци. Страната на Мопасановите герои, наводнявана през есента, затрупвана от снежните фъртуни през зимата, земя на жилавия, изваян от черна пръст селянин и на гордите догарящи родове. Земята на страшните ловджийски истории — измислени и истински; на зловещите господарски замъци с пламтящи камини, до които гасне някое бледо туберкулозно създание, сънуващо слънчевите брегове на Лазурния бряг. Сега тая земя е ласкава и топла; избуялите нивя наливат зърно; ябълките зреят за новото вино; кафявите крави с мъка носят тежкото виме към чифлика. И изправеният до портата стопанин в своята синя

блуза, широка сламена шапка, с лопата в ръка дими с късата луличка под увисналите мустаци, вдига очи нагоре и благодари мълчаливо на небето за неговата милост.

Пътят върви час, два редом с реката и после изведнъж спира в старинната столица на Нормандия.

„Руан не е вече старият Руан“ — въздишаше някога Юго. Не зная. Може би. Ала в тая ранна юлска сутрин, когато безбройните звънарни се зоват, преварят и догонват в някаква лудешка оргия на звукове и лъчи; когато по всички корнизи на сивите сгради избухват пламъците на цъфнало мушкато и латинки; когато мрачният свод на Големия часовник още тъне в полуздрач, а на ъгъла се сменят сините фаянси и мятат зайчета по стените; когато в рамката на прозореца влиза изумителната бяла грамада на Катедралата, опънала към слънцето всичките свои стрели... Руан отново е градът-паметник, живата реликва на Франция, свято лобно място на Орлеанската Дева. По тия тесни и тъмни улички с изтъркан паваж, край стените на абатството са звънтели тежките доспехи на английските наемници. Пред широкия площад на кметството преди пет столетия е минала зловещата процесия със света Жана, запътена към кладата на Стария пазар. Всеки ъгъл, всеки дом, всяка църква носи тайнствените йероглифи на отдавнашните векове. И в ленивия сън на тоя провинциален град странно звучи гласът на параходна сирена, който се носи откъм кея.

Тия улички, тия остри стрехи са откърмили редица велики синове на Франция. Градът е горд с тях пред Франция, а Франция се гордее с тях пред човечеството. Тук е видял божия свят Корней. Тук е забило пръв път неспокойното сърце на Жерико, вдъхновения художник на *Салът на Медуза*. Тук се е родил Боалдие, композиторът на *Бялата дама* и *Багдадският халиф*. Тук е най-последно и родното място на Флобера. И прислонено в една кротка и уморена поза, неговото изваяние посреща днес чужденеца още при влизане в града като първи поздрав от сърцето на Нормандия.

Вечер надлъж по кея пламват огньовете на моряшките барове. Мирише на въглища, на ракия и бензин. Няколко парахода тъмнеят безформено и поскърцват. Върху терасата на неизбежното „Café de Paris“ скачат цветни фигури и треци джаз. Тук свършва истинската Нормандия.

Защото наистина Хавър разкъсва очарованието. Очите търсят да доловят образа и душата на тоя могъщ град. Може би една черта, един спомен, едно ехо на катедралите, на златните равнини, на вековните гори там, долу?... Напусто. Няма образ — има само сгради, тежки и неприветни. Няма душа — тя никому не е потребна тук, — има борсови бюлетини, тарифи и коносаменти. Хавър е студен комерсант, алчен, зает и безличен.

А отвъд, на срещния бряг на залива, Трувил и Довил излагат голотата и накитите на блазирания международен свят. Само „Grand Hôtel Normandie“ напомня, че тоя бряг е брегът на Нормандия. Океанът е тук наистина, но един океан опитомен и ленив, пренебрегван заради конните състезания, океан — доставчик на стриди за динетата в Казиното.

По асфалтираните шосета беззвучно се плъзгат луксозни коли и изчезват зад позлатените решетки на летни дворци. Малки пътечки водят направо към плажа, зад който синее атлазът на Атлантика. Из улицата шуми пъстра тълпа, гарсоните тичат между масите с аперитиви и лед, из въздуха трепти равната мътва на някакъв безкраен и досаден празник. Откъм плажа шумно пристигат смесени дружини в бански трика — мокри, загорели и разкикотени. Те завладяват терасите на заведенията, гълтат цветен сладолед и коктейли и остроумничат на всички езици. Един негър, облечен в бяло, блещи очи и сърдито отвърща на старата дама, която го пие с очи. А зад тях безпределният охров плаж, прострян под слънчевия пламък, осеян с безброй пъстри палатки, гъмжи като кошер от глъчката на децата. С еднаква радост малките съграждат там своите пясъчни chateaux и ги събарят отново. Те тичат по мокрия бряг, натискат крачета, за да оставят следи от себе си, и после пляскат ръце и хълцат от смях, когато тръпките на океана залеят пясъка и излихват стъпките им...

Виолетова сянка неусетно се спуска върху люспестата броня на водата. Един бял облак скрива слънцето, което потъва зад лъчиста завеса. Далеч на хоризонта, загубен в необгледния шир, пуши параход. Плажът изведнъж опустява. По брега пламват тук-там електрически слънца. В Казиното саксофонът заплаква със своя човешки глас.

В тоя час над далечните потъмнели полета вечерният Angelus ръси своя топъл здрач. Една след друга, с кротко мучене се връщат кравите в къщи. В грамадните камини на готварниците пламва огън. На дъбовата маса слагат димяща супа от лук, бутилка сидър и грамаден хляб. През разтворената врата влизат дъхът на детелина и отразен лъч на слънцето, което гасне върху петлето на звънарнята.

1928

ПАРИЖ

НА ВЪРХА

Помниш ли неизразимата прелест на оная далечна нощ?

Бавно възлязохме по стъпалата на метрото и пред очите ни блеснаха моравите глобуси на широката улица. Бяхме в старинното царство на веселието и младостта, в сърцето на оная известен кът, увенчан от вековете с толкова романтични радости. Отечеството на Мими Пенсон и Рудолф, на Шаноар и Мулен Руж, на широките кадифени панталони и поднебните мансарди. Часът бе късен сега: безкрайните редици кръгли масички лъщяха празни по тротоарите; циганските оркестри угасваха един по един; малките кина изстрелваха последни огнени залпове към черното небе. Навремени по желязната скеля профучаваха окъснелите електрически влакове и с глух тътен потъваха в мрачната паст на земята.

Ние вървахме по широкия булевард, загубени и чужди в пъстрата тълпа на нощния живот. После прекосихме малката улица „Севест“ и изведнъж потънахме в глухата страна на мълчанието и съня. Тук нашите стъпки се отекваха за пръв път. Тук нямаше движение, шум и блясък. Тук спеше дълбока неподвижност, край която не минаваше никакво време. Тук зеленикавият зрак на газовите рогчета мятеше мъртвешки саван върху вековните здания и гасеше всеки звук, долетял от живота. И озъбените ъгли с фенери по стените, тежките портали на черните домове и затворените капаци по всички етажи възкресяваха зловещите някогашни илюстрации из „Клетниците“ и „Парижките потайности“.

Не зная каква неспокойна тръпка изпълваше пролетната нощ. Не зная какво мислехме — и мислехме ли изобщо. Но една изострена чувствителност изпълваше всеки нерв, всяка пора на телата ни и най-нежното досягане разлюляваше звънтящи вълни в нашите сърца. И още някакво чувство на близко обещание, на радостна увереност в нещо, което ни чака — голямо и значително. Сякаш в тоя многолюден въртоп ние не бяхме две пясъчни зрънца, загубени и чужди.

Ти се бе прислонила до мене, мълчалива и трепетна, като безпомощно птиче, а зад тебе невидимо се носеше тъмното було на

редица мъртви години. Но тая земя и тоя град бяха огненият копнеж на нашата младост и сега нещо издълбоко и смътно се пробуждаше в твоето повехнало сърце. През тънката дреха аз усещах тревожните удари на кръвта, а нежните ноздри жадно смучеха гъстата и топла влага на априлската нощ.

Неочаквано, далеч сред тясната уличка, блесна бяла светлина, долетяха бързи звънливи звуци. Приблжихме бавно и спряхме на тротоара: отсреща в сбутано бистро някой свиреше с хармоника луда провансалска фарандола. Едър, разчорлен мъж яростно танцуваше в средата, в ъгъла се мяркаше изтощено женско лице, силно нарисувано и с цигара в уста, а от тезгяха патронесата и гарсонът се усмихваха облакътени. Един изблик на веселие след работния ден или пиршество след подозрителна нощна печалба... Вън, до светналата врата, стоеха любопитно и плахо малка мидинетка, амбулантна продавачка, оставила колцата си наблизко, и хлапак с вечерни вестници. Техните лица светеха от удоволствие и нозете им съзнателно потропваха в такта на музиката. Залепен до земята и надничащ с едно око през прозореца, някакъв субект с каскет и кърпа около шията бе пъхнал ръце в джобовете си и смучеше угарка. Като ярко видение на пристанищен бордей блесна и се запечата в паметта ни това зловещо веселие сред заспалата крайнина. Твоята ръка възторжено ме възпря — „почакай!“ — и очите ти изведнъж се разтвориха като жадни нощни цветя. Това бе животът, който дъхаше право в лицата ни своя гъст, тревожен мирис и оставяше на устните остър, възбудителен вкус. Това беше животът, който из най-дълбоките недра на нощта вдигаше властно гласа си и искаше своя дял от радост.

После уличката изведнъж зави стръмна и по-мрачна и когато вдигнахме глави, пред нас, над стъпалата, като близка звезда грееше лампата върху челото на „Сакрè Кьор“.

Отляво тъмната цъфнала градинка дъхаше на влажна пръст и зеленина. Вдясно вдигаха плоски лица спящите домове, обкитени със зеленото огърлие на газовите рогчета. И като в бодлеровски пейзаж, край стените и оградите с потайни мъркания се търсеха влюбени котки.

Всяко стъпало ни издигаше по-горе, над света и над самите нас. Ние знаехме, че тоя час няма да се повтори, и вкусвахме всеки миг с бавното и остро сладострастие на скъперника. И когато седнахме

върху скамейката на върха, изтръпнахме — с разширени омагьосани очи.

Там, долу, като невидимо море, осеяно с бледни лампиони, лежеше градът, мечтан като любовница. Там — долу, беше светът, човечеството, милионите непознати и близки под черното рухо на нощта. И тяхното замайващо дихание се издигаше като дим от огромна кадилница, минаваше през нашите сърца и се топеше в небето. Там — долу, бяха всички — живите и мъртвите, които ние никога нямаше да видим, но чиято безпокойна кръв биеше сега в нашите жили.

Там беше земята, навсякъде любима и любеща, и тайнствената връзка на смъртта с живота.

Като рев на далечна река бучеше сега градът и това бе зов на цялата вселена. Писъци на отчаяние и страх, радостен смях и зъл хохот, тихи стенания и студен шепот сплитаха в тоя нощен хорал към небето покъсаните съществувания — и зовяха. Зовяха към земята, към нейната радост и отчаяние, към всички наслади и всички извращения, към жертва и жестокост, към пълна всеотдайност и борба за живота.

Тогава аз не усетих всичко тъй ясно и отчетливо. Аз видях само твоята възправена фигура и твоите трескави очи — разтворени, сякаш да изпият света, който бе пред нас. Но тоя час пламна и изгоря като божествен фейерверк, за да остави в сърцата ни златната пепел на едно безименно щастие.

Когато слязохме долу, край кея вече пъхтяха малките влакове от предградията и носеха към Халите кървавата и росна плячка из полята: месо, зеленчук и цветя. Тук-там, спрени във внезапно вцепенение, дремеха с отворени очи самотни такси. И в предутринната хладина на пустите улици ние вървахме тихи, радостни и добри, озарени от вътрешна светлина.

БЕЛИТЕ

Срещнахме се случайно на кръстопътя при Белфорския лъв. Години не бяхме се виждали. Той бе останал почти същият; само косите — леко спъстрени и няколко ситни бръчки до очите. Той бе живял все тук и неговата стройна фигура бе придобила още повече нервната пъргавина, тъй характерна за жителите на тоя вечно млад град. Аз пък, аз се връщах тук след дълги години, прекарани в моята малка страна. Наоколо улиците трещяха и вливаха в жилите ни своя лудешки ритъм. И радостни, съживени от срещата, ние тръгнахме без цел, без посока, така, да възкресим един от далечните празници на нашата младост.

Мразовита януарска вечер лежеше над града. Леден ветрец, идещ от Атлантика, жилеше лицата. Лампите блестяха студено и остро. Зад изпотените прозорци на таверните и кафенетата тътнеха джазове. По ъглите кестенджиите тропаха с нозе около цилиндрическите си печки, а продавачите на фъстъци жаловито се провикваха: *какаюè!*...

Вечеряхме заедно в тихия ресторан с *cuisine bourgeoise*^[1], дето някога си разрешавахме малки пиршества. После отново тръгнахме из улиците на нощния Париж. Аз бързах да намеря предишните възторзи, да вкуся отново смътния и тревожен чар на всеки ъгъл. Той вървеше до мен снизходително усмихнат и говореше. Минахме през модните заведения на Монпарнас, дето космополитната публика се приобщава с една съмнителна бохема. Спуснахме се към потайните мрачини на улица „Бломè“ с нейния знаменит негритянски дансинг. Надникнахме в Китайската таверна, озарена фантастично от тичащи жълточервени огньове.

Той сви насмешливо уста и каза:

— Но наистина всичко това любопитно ли ти е?... Колкото за мене, не знам, може би съм свикнал — но тая подправена екзотичност ме дразни. Тя ми напомня „автентичните“ апашки кръчми, устроени от „Кук и Син“ за американските туристи. Но ако искаш, имам нещо по-пикантно за тебе, *mon vieux*. Не са цветнокожите най-интересни тук... Хайде!

След няколко минути ние крачехме към булевардите отвъд Сена. Затихналите улици лъщяха — просторни и изметени от мразовития вятър. Тук-там, в сенките на големите порти, спяха, свили колене и облежани на стените, бездомни старци и дрипави жени със забити в ръкавите лица. Утре в „произшествията“ на вестниците ще отбележат с петит още няколко безименни намерени замръзнали на заранта... Всекидневната човешка порция на града. Сега булевардите бяха тихи и широки. Театрите бяха пуснали вече, а сегиз-тогиз профучаваха последните автобуси като грамадни буболечки. Свита женска фигура се плъзваше навремени край стените и ни отправяше дълъг поглед под начернените клепащи. Отсреща ярко светеше Бразилското кафене и неколцина посетители прави гълтаха горещо кафе. Из мрака, кой знае отде, изникна някакъв субект с каскет и пъкна в ръцете ни листче с подозрителен адрес. Спряхме на ъгъла срещу операта.

Грамадният площад бе пуст в този късен час. Самотни минувачи, свити от студ, бързо прекосяваха кръстопътя. Високо в нощта пламваха, гаснеха, тичаха, въртяха се огнени афиши по върховете на зданията, още по-отчетливи в безлюдието и тишината.

Ненадейно лъхна остър парфюм. Край нас, загърната в кожено палто, мина, запътена към Мадлената, стройна жена. Някоя закъсняла американка навярно, която отива в „Кафе дьо ла Пе“. Внезапно жената се обърна кръгом, приближи до нас и спря с лек поклон:

— Bonsoir, messieurs!^[2] Вие чакате някого?...

— М-м-да, госпожо... чакаме...

— Не съм ли аз тая, която очаквате?

В игривата закачливост на тая нощна скитница имаше нещо неочаквано елегантно. Ние се усмигнахме.

— Уви! Madame...

— Allons done!^[3] — пресече тя с къс, скърцащ смях, тропайки с нозе от студа.

— Кого чакате!... Четвърт час вече ви гледам как скитате без цел из булеварда! О, какъв студ, господи! — И изведнъж тя цяла се сви, лицето ѝ се сгърчи в гримаса на неодолима болка и умора.

— Ecoutez, messieurs!^[4] Не искате ли да остана тая вечер с вас? Уверявам ви, ще бъдете доволни... И това не ще ви струва скъпо...

Ние мълчаливо поклатихме глави и се извърнахме. Тая вечер нямахме никакво намерение да се забавляваме така. Жената приближи

отново. Лицето ѝ стана отчаяно-молещо. Тя пак повтори:

— Съвсем, съвсем няма да ви струва скъпо... Само да пия нещо топло. Oh, quel froid de chien ce soir!^[5]... — И почти простена: — Не мога повече!...

Ние спряхме и се спогледахме. Той сбърчи вежди, кимна ми, обърна се към жената:

— Елате! — И влязохме в близкото кафене. Под блясъка на лампите в топлата и тиха зала нейното лице изведнъж стана остро, посиняло, увехнало. Тя жадно изгълта горещия грог, очите ѝ блеснаха признателни, съживени, почти щастливи.

— О, това беше ужасно, тоя дяволски студ... Днес е един лош ден за мене. От шест часа съм на тротоара и никаква работа, помислете само!...

Работа! Тя наричаше това работа, като всякоя друга! После отвори чантичката си, огледа се, извади червилото.

— Една минута, и аз съм готова. Сега вече се стоплих.

Ние поръчахме още един грог, платихме и станяхме.

— Bonne nuit, petite^[6] — каза другарят ми. — Ние си отиваме.

— Но, не, но не, messieurs! Уговореното си е уговорено! Чакайте! Аз не прося... Аз още мога да работя. Или... не ви харесвам?

— Вие сте прелестна, mon enfant, но ние сме заети тая нощ. Пийте за наше здраве!

Тя отвори големи, недоумяващи очи, после се усмихна като дете:

— Oh! Quels chics types! — Извади цигара, метна крак върху крак и приветливо ни махна с ръка за прощаване.

Ние отново бяхме на булеварда. Той погледна часовника и посочи срещния тротоар:

— Да минем там. Време е. Сега ще имаш нещо любопитно.

— Какво?...

— Не бързай. Ще видиш. Чакай!... Не е ли това?... Да, да, ето. — И той здраво ме хвана подръка и се загледа втренчено.

По пустия тротоар откъм кафе „Наполитен“ идеше насреща ни някаква странна фигура, повиснала сякаш във въздуха, движеща се с отсечени, своеобразни скокове. Тъпо потропване на дървена тояжка се носеше в неподвижния сега въздух. Наближавахме. Насреща ни бавно се движеше сакато, с един крак и две патерици момиче. Спряхме да запалим цигара и да я изгледаме по-добре. Тя беше облечена в чер,

кадифен смокинг, широка артистична шапка, изпод която падаше кичур смолиста, рязана коса, със силно подсенени очи и кървавоалени устни. Къса, надиплена черна пола и ръце в черни ръкавици, хванали две високи, черни патерици. Тя стъпваше със своя тънък, изящен, великолепен крак в черен копринен чорап и бавно мина край нас, като изви очи в дълъг, дързък и насмешлив поглед. Някаква странна смес на жена и мъж, на нежна, подрастваща девойка и порочен младеж. Някакво изумително подобие на черна екзотична птица, застанала на един крак, потайна, мълчалива и опасна. И над всичко се хвърляше в очи тоя единствен прекрасен крак, другарят на който липсваше, тоя нежен девически крак, мъчително привличащ тъкмо защото бе един.

Ние останахме спрени, докато тя отмина двайсетина крачки. Тогава той отново бързо ме обърна и каза:

— Аз зная де отива. Да вървим подире й. Ще ти обясня.

Тя прекоси големия тих площад на Операта, мина отсреща и продължи.

— От няколко месеца между тукашните аматьори това е най-диреното момиче, разбираш ли! Що?... Ах, ти, старо бебе! Разбира се, че и тя е от тия по тротоарите! Та слушай. Тая саката девойка е последната сензация на нощните булеварди. Тя отива там, в малкото кафене до „Олимпия“. Там е, тъй да се каже, нейното бюро. И всяка нощ след театрите там спират затворени скъпи коли, в полумрака на които чакат бледи изострени лица на дипломати, пълнокръвни индустриалци, модни поети, жени с перверсни устни, стари морфиномани. Да, тя има добра и скъпа клиентела. Нейното нещастие се превърна в триумф. Тя би могла, разбира се, да поправи, да скрие своя недостатък. Но тя е умно момиче и знае, че тогава — то би значило край на успеха. И тя се радва на своите патерици много повече, отколкото на две здрави, млади нозе...

Той млъкна за минута и подзе отново шъпнещ:

— Навярно има нещо *très fort* в уродливата прегръдка на това момиче...

Той говореше задъхан, с трескави, блестящи очи. После изведнъж млъкна, пусна ме, свали шапка в студената нощ и прокара длан по челото си. Бяхме спрели на ъгъла до Мадлената.

— Видя ли — уморено, с угаснал глас добави той. — Това е по-интересно нали и от черните, и от жълтите. Белите винаги ще имат

рекорда... Но не ме питай, не ми говори! Аз сам съм противен на себе си!... Хайде! Да се махаме по-скоро оттук.

И сляхохме бързо по стъпалата да вземем последното метро.

1928

[1] Домашна кухня. ↑

[2] Добър вечер, господа! ↑

[3] Хайде де! ↑

[4] Слушайте, господа! ↑

[5] О, какъв кучешки студ е тая вечер! ↑

[6] Лека нощ, миличка! ↑

ОАЗИС

*Бял сняг ще има само във
градините,
където са играели деца.*

А.

Далчев

Между улица „Фобур Сент Оноре“ и Елисейските полета, недалеч от театър „Марињи“, зашумената алея, която възлиза към Етоал, се превръща в малък, сгушен парк. Сред това зелено убежище една дъсчена барака със затворени капаци и пъстър извехтял фронтон дреме като останка, изхвърлена от руслото на живота, който неспирно фучи край нея. Какво търси тоя недодялан сандък сред блясъка на най-аристократичния парижки квартал? Какво представлява той?

Приближете до тоя шестгодишен човек, който управлява по пясъчната алея своя малък автомобил с педали, и го попитайте. Той ще спре за минута, ще ви погледне с пренебрежение — заради вашето невежество — и ще отвърне:

— Mais, s'est le Théâtre, monsieur... le Théâtre des guignols^[1]... —
И гордо ще завърти кормилото.

Тая дървена панаирска палатка е заключеният ковчег в омагьосаната стая от приказките, тайнственият сандък на чудесата, на непредвиденото, на веселието: кукленият уличен театър на парижките деца.

Едно въже, опнато между дървесата, огражда пред фасадата правоъгълник с няколко скамейки и три реда железни столове. Това е залата. Бараката отсреща — сцената.

Часът е ран. Утринните лъчи едва промушват купола на кестеновата алея. Из клоните оглушително цвъртят врабци. Отвъд площада на Съгласието златните коне на моста Александър III горят като слънца. Из страничните пътеки слизат от Булонската гора

елегантни ездаци и амазонки. Смътният мълвеж на града поема постепенно своето катадневно кресчендо.

Малкият театър спи още. Малкият театър знае своето време. Сега там, зад затворените капаци на магическата лаборатория, се върши тайна, страшно интересна работа, раждат се чудесни неща — и трябва само да се потърпи до първото представление следобед.

Тогава тук изведнъж всичко се преобразява. Една нестихваща глъчка се носи под дървесата. Цяла армия деца изпълва скамейките и столовете. Майки с ръкоделие, бавачки с бели шапчици, баби и дядовци в чистички старомодни облекла, с тиха усмивка на увехналите лица, влизат в оградения правоъгълник и настаняват малките зацвъртели човечета, които се въртят нетърпеливи и сериозни и непрекъснато задават най-отчаяни въпроси.

Сега бараката е разтворила всички свои капаци и тъмночервената завеса леко помръдва. Малка табелка на стената обявява: „Вход 25 сантиметра“. Една жена при вратичката раздава билети и малките здраво стискат сините листчета. За да гледаш представлението, не е необходимо, разбира се, да си купиш билет: оградата от въже не е вълшебна, за да скрие от ония, които нямат пет су, празника на зрелището. Ала когато човек отива на театър, както възрастните, трябва да има в ръка билетчето за мястото си.

Един прегърбен човек с акордеон, седнал до сцената, почва увертюрата. Меките тонове подемат изведнъж някакъв тържествен марш, после преливат в сънна мелодия, после лудо се завъртват във весела фарандола. Ятото притихва, ушите се наострят, лицата стават още по-сериозни. Чуват се съдържани възгласи на големите: „Voуons, Lou-lou!“, „Tais-toi, Jeannot“^[2]. Акордеонът изведнъж завършва. Един звънец избива. Завесата бързо се вдига.

О, тия бистри очи, разширени и жадни да погълнат всичките чудеса, всичките тайни на света! Тия разтворени малки души, които пътуват сега в страната на приключенията и смеха, откъснати от улицата, от полутъмната стая на шестия етаж, дето небето е къс сиво платно, над зловонния вътрешен двор! Тия полуоткрити устица, които само преглъщат и забравят вече да питат!

А на сцената се разнизва все същата история: Крадецът, глупав и несръчен, в чуждата къща, смешната Слугиня, която се вцепенява от страх, дебалата Господарка с писклив глас, Стражарят с триъгълна

шапка и ужасни мустаци и кучето, което оглушително лае и дърпа Крадеца за дъното на панталоните... Те се блещят, клатят глави, бият се и се гонят, припадат и се свестяват, отново хукват един след друг със своите несгъваеми нозе — и викат иззад сцената на различни, смешни гласове.

Сега вече цялата зала се люшка от смях и възхищение. Сякаш небето е спуснало тук всичките ангелски гласчета, които хълцат припадъчно, кикотят се и примират: „Oh! Oh! Le voila, — le voleur!...“^[3] Сякаш някакъв кристален купол отеква безброй различни сребърни звънчета, зазвънели в тоя тих септемврийски ден.

Един мъж с каскет и вехти дрехи извън оградата държи в ръце бледо момиченце: някой работник-вдовец дошъл да подари на детето си тая безплатна забава. Те гледат унесени и усмихнати двамата и ръчичката на девойчето нежно обгръща главата на баща си: „Oh, rара, regarde, regarde le petit chien...“^[4]

Завесата се спуска сред нови викове и смях. Хармониката започва някакъв валс. Представлението свършва, за да почне наново след четвърт час.

Сега идва втората част на празника. Децата изпразват правоъгълника на театъра и се пръскат из алеите. Наоколо вече чакат колца — малки, старинни каляски. И Loulou и Poupée, Jeannot и Toto сядат вътре и дръпват юздите на магаренцата и белите кози. Акордеонът глъхне, а наблизко, по двойния асфалтов път, фучи безкрайният низ автобуси и такситата, крещят сирени, тътне мътният поток на парижкия живот. Той поглъща и влече всичко по пътя си, той расте като страшна река, която бърза към някакъв страшен въртоп...

Слънцето се навежда вече към черната врата на Триумфалната арка. Отвъд Иглата на Обелиска синкаво се изрязва „Пале Роял“. Златисти жици се протягат между дървесата. Сегиз-тогиз някой зрял кестен тупва на земята. Акордеонът пак почва. Там, на сцената, ей сега с лай ще скочи кучето и отново ще трепнат звънчетата на смеха...

Прислонен до едно дърво, моят другар рисува. Той вярва, че може да хване и задържи образа на тоя час, неповторим като Фата Моргана. Времето тече неусетно. Небето побледнява.

Между стволовете приижда синкавият здрач на вечерта. Старият човек затваря капациите на бараката. Вrabците се гласят за сън. Блясват първите светлини. Грохотът на града нараства всеки миг. Тишината

бързо прибира своята паяжинна дреха и отлита към стъмения кръгзор.
Наоколо е отново черната тътнеца пустиня на милионния град.

1928

[1] Това е театърът, господине, кукленият театър. ↑

[2] Хайде, Лулу! Мълчи, Жано! ↑

[3] О, о, ето го — крадеца!... ↑

[4] О, татко, виж, виж кученцето! ↑

ПРАЗНИКЪТ

В тая душна вечер кръгзорът пламти, нашироко в пъстри блясъци, като огромен, спокоен пожар. Автобуси, таксите, частни коли спират до белите колони на входа и изтърсват купчини хора. От дупките на метрото се точат други върволици. Една безбройна тълпа, смаяна от възторг, се разлива из лабиринта на улички, алеи и пътеки. Това е Изложението, Празникът, всекивечерният апотеоз на светлини, води, краски и благоухания, който тържествува през година, две, три ту в един, ту в друг край на Париж. Все едно дали това е „Конкорд“, или „Венсан“, или „Шан дьо Марс“. Декорите се сменят, утре по-нови, по-чудновати от днес, но същината остава. Бели палати, изискани и стройни, чуждоземни дворци, изпъстрени с всички багри на земята, пагоди, минарета и мачти, сламени покриви и стъклени веранди, храмове отпреди двадесет века, патинирани от времето, черни, жълти и мургави хора в бурнуси, кимоно и полуголи, от които лъхат тежки екзотични парфюми. Едно меко шуртене на водоскоци се смесва с мълвежа на тълпата, а подвижните очи на прожекторите и самосветещите дървеса и колони правят от тия вечери едно истинско чудо.

Денем, когато нещата са по-малко измамни и по-брутални, мястото има по-друг вид. Тук-там прозира ефемерната същност на сградите, натъкмената ефективност на езерцата и растенията и трескавият гърмол на града иде по-отчетлив, за да разкъса навремени екзотичния мир на тия пространства. Затова пък вечер вълшебството стига до пароксизъм.

... След три месеца, когато от Атлантика задуха мокрият леден вятър, когато над Париж се занижат къси дни на ситен дъжд, на печки пред кафенетата, на лампи, запалени от два часа следобед, от всичкия този блясък ще остане само земята, винаги същата, сега измърсена и разровена, като след катастрофа. Хиляди влакове ще отнесат гостите отново в техните чужди краища по всичките меридиани на земята, истинските туземци ще отплуват към своите далечни страни, а другите, фалшивите, ще свалят колониалните си костюми, за да викат

по „Клиши“ и „Монпарнас“ нови любопитни за други сензации... Но Празникът ще остане в паметта на всички, които са го зърнали, макар за миг: и на тоя старец, който клати недоволно глава — „Ах, на какво прилича това! Може ли да се сравни с Изложението от 1900 година!...“ — и на тая баба, която ме блъска и бърза да пипне ствола на истинско акажу и да седне на изсечената от него скамейка...

Препълненият подземен влак ни отнася отново към черния полузаспал град и ни изхвърля при входа на древната улица „Муфтар“. Изкривени, насечени, зловонни домове, полускрити от сянката, събират глави горе. Долу само някоя котка прекосява черния асфалт и тук-там блещукат очите на сбутани бистра. Работният народ, който изпълва тоя край, спи вече. Само там, в дъното, свети повече и весела глъчка кънти наоколо.

На малкото площадче, затворено като кладенец, е вдигната естрада, окичена с книжни фенери. Една цигулка и една хармоника люшкат стар, сега отново излязъл на мода валс. Няколко двойки, момичета в басмени рокли и момчета с каскети, се въртят пред кафенето и един гарсон разнася бира по масите. Някакъв квартален празник на енориашите от срещната църква или може би на зарзаватчиите от махалата, или — на девойчетата, които днес са приели своето първо причастие. Една проста, но пълна радост за ония, които утре ще понесат за първото метро своите вързопчета към фабриките на предградията.

Часовникът на „Сент Женевиер“ избива дванайсет. Хармониката гръмва още по-лудо, младите скачат на изпроводяк, старите и децата се прибират.

От моята стая на шестия етаж гледам насреща, през няколкото метра, които ме делят от другата стена на улицата, как пламват тук-там петролните лампи в тия дупки под покривите, в тия клетки с един прозорец — люкарна, на който виси прането, кошницата със зеленчук и кутията за смет. В тия жилища от една стая за четири-пет души, отдето се вижда само срещният покрив и парче небе и дето все пак се съзира нещо като бюфет с две-три пъстри чинии и една изкривена кръгла маса. Сега бащата, по ръкави, допушва на прозореца своята лула и милва по главата малкия син, облегнат на решетката. В очите на

мъжа свети спокойна сериозност, умора и доволство. Денят мина, слава богу, добре. Всички са здрави, хапнаха, почерпиха се, повеселиха се... Какво повече е нужно? В тия няколко квадратни метра е затворен целият негов живот, целият свят, смисълът на вселената. Може би той именно е градил ония приказни дворци, кули и водоскоци, които греят всяка нощ край Сена. Що от туй? Той не познава болнавата носталгия и жажда на нашите преситени души. Хора — не са ли все същите те — черни, жълти, червени или бели? Изток, юг, север — други неизвестни още земи — или тук, в порутената мансарда на улица „Муфтар“ — не е ли все едно в края на краищата, когато е въпрос за човешкото сърце и за неговото малко, неповторимо щастие?... Той изтърсва лулата си, взема кафеза с канарчето и влиза в стаята. После угася лампата и прекъсва моите нощни, безредни и непотребни философии...

1931

ФОНТЕНБЛО

През мрежата от листа куполът на небето синее като огромен опал. Далеч, в дъното на алеята, огромните върби плакнат в езерото отпуснати коси. Гората мълчи дълбока и здрачна. Един мраморен Аполон, приседнал всред моравата и вдигнал ръка към небето, лови първия ален лист на клена. Под нозете ни се чупят сухи клонки. Едно безгласно птиче изпърхва наблизко и отлита. Някъде шумят улици, влакове, автомобили; но тука е плътна, бездънна тишина. Неизразима хармония е напоила тоя час. Някаква абсолютна и лъчезарна пълнота обгръща в едно земята и далечното небе. В бистрия въздух се реят, като сини сияния, тайнствени женски лица, безплътни и усмихнати, преливат и се сливат в един-единствен образ. Замрелите езерца, тревата, стените излъчват смътен парфюм — тънък и проникващ; една огромна кадилница, напоена от вековете с неугасима човешка любов.

Тия потайно усмихнати образи — увенчани с могъщество и блясък или короновани само с нимба на кралската обич, — те са прелели тук тръпката на своите женски сърца. Времето разруши тленната плът — прах, върнал се в праха на земята: те спят отдавна в гробници и параклиси из всичките краища на Франция. Но тръпката остана през столетията и отвъд спомена. Саламандрата — емблема на създателя на Фонтенбло — не е ли емблемата на тая неизгаряща човешка любов?

В служба на тая върховна Господарка са приобщавали тук своите усилия художници, учени и мъдреци. Всеки нов крал и всяка нова любов са отбелязвали нов цъфтеж на това място. И някогашният феодален замък от X век полека-лека се превръща в огромен дворец, с крила, пристройки, кули, паркове, езера и фонтани. Злато, фаянс, абанос, кристали и гоблени; платна, мрамори и огромни томове, съкровищница на творческия дух, прикътана сред една от най-хубавите гори на френската земя. Бенвенуто Челини украсява вътрешността; в дворцовия театър се поставя пиеса на Русо; а привечер под ромона на фонтаните Волтер е идвал да просвещава със

своята иронична философия кралската фаворитка, покровителка на енциклопедистите.

Вдъхновени и силни мъже, пред чиито стъпки е тръпнел светът, са идвали тук, при любимата жена — това „тихо убежище, дето отпочива мъжът, уморен от своя път към смъртта“. Никъде другаде галският култ към земната любов, към женската красота не е отпечатан тъй осезателно и тъй естествено. Никъде другаде духът на жива поезия, на благородство и галантност не се излъчва и от най-дребната вещ.

Навярно тъкмо тоя дух е бил чужд на суровия северен монарх, ученика на холандските корабостроители, при неговото гостуване във Фонтенбло. През 1717 година Петър Първи пристига за няколко дни тука и си заминава недоволен. Единственото му удоволствие е бил уреденият в негова чест лов, от който той се връща в двореца — за ужас на придворните — в проста каруца, с трима от своите хора — „очевидно, здравата яли и пили“, както бележат съвременниците. И си отива очарован само от парадния и помпозен Версай, двойник на който той поиска да създаде далеч там, сред блатата на север.

Но Версай не е и не може да бъде това, което претендира. Над неговите порти стои гордият надпис „За всичките слави на Франция“. Ала съграден едва в XVII век, дворец за забава, той няма нито историческата стойност, нито благородната красота и богатства на своя по-стар събрат. И всичките слави на Франция, от XI век до Наполеона, са оставили своя ореол тъкмо над Фонтенбло.

Зала до зала, отделени с полутъмни коридорчета, апартамент след апартамент, през чиито прави или сводести прозорци слънцето залива със сини струи злато, абанос и килими. Паркетът пука под стъпките. Едно усмихнато мълчание е замряло под великолепните, изрязани и рисувани потони. Залите на Франсоа I, на Анри II, отделението на Анри IV, на Мария-Медичи, на Карл X, на Людовиковците, на Наполеона, Тронната зала, спалнята на Мария Антоанета, покоите на Жозефина. И отново наоколо образи на жени — властни или кротки, предани или лукави, изчезнали днес, но оставили имената си в историята на тая земя. Тук е господарствувала просветената Диана дьо Поатие, любимката на Анри II, закрилницата на изкуствата, увековечена в безброй изваяния вътре и вън. Тук е живяла русокосата Габриела Д'Естре, вярната приятелка на един от

най-славните френски крале, Анри IV. Оттук ѝ е изпращал той своите трепетни от нежност и поезия писма. „Скъпа моя обич, аз съм добре и не боледувам освен само от желанието да ви видя“... Там, на стената в залата на Мария Медичи, мътно блести първото огледало във Франция, дар от венецианците. Колко образи, колко непознати драми спят в замъглените дълбини на това стъкло, край което са минали 6–7 века! Това извито коридорче отвежда до спалнята на славната любовница на Людовика XIV. Грамадно, високо легло, един огромен ковчег на насладата, окръжен с гоблени от Бове. През тайната вратичка на дъното Кралят Слънце, невиджан от никого, е идвал тук при някогашната вдовица на поета Скарон, сега маркиза дьо Ментенон. И малката Антоанета Поасон, увенчана от Людовик XV като маркиза дьо Помпадур, е царувала тук. И последната кралица Мария-Антоанета, чиято спалня сякаш едва вчера е била напусната. И креолката императрица е делила между Малмезон и Фонтенбло своите любовни часове с великия Корсиканец. В една от залите стои люлката на Орлето, сина на Наполеона. Реликви, в които е вплътен благоговейният култ на един народ към всичко свое; реликви, изплетени от красотата на изчезналите времена, за която копнее може би всяко човешко сърце.

Само един трагичен спомен мята сянка връз тихото сияние на тоя кът. На 31 март 1814 година, когато руският император и пруският крал влизат начело на победоносните съюзни войски в Париж, Наполеон се оттегля в това убежище. Няколко дни след това подписва отрочането си от престола. А на 20 април същата година в широкия каменен двор на парадната Подковна стълба, в двора, станал от тая дата историческият Двор на сбогуването, той се прощава със строената стара гвардия и заминава за Елба. Няколко месеца по-късно отново се връща, ала тоя път вече за да потегли към Св. Елена...

Sic transit gloria mundi.^[1]

Плътта отново е станала прах, прибран в черната гръд на земята. Отшумели са страсти, страдания, възторзи. „Тъй преминава световната слава!“ Ала небето и земята все така се усмихват, както и преди много залезли столетия. И далечните замрели езерца, и сребърните каскади, и осеяните из безкрайния парк бели изваяния, и затворените между сивите стени съкровища, всичко, което са създали вдъхновените от духа ръце на изчезналите поколения, всичко, което е давало смисъл и

устрем на вчерашния ден, всичко, което е приобщило земята с мъдрата хармония на вселената, то остава днес и ще остане докрай.

Скрит под старите зашумени кестени, фонтанът на Диана ръмоли без начало и без край със своите четири чучура от еленови глави. Един облак излива набързо весел, летен дъжд и отминава към изток. Далеч засиява дъга. Светът се отдръпва някъде, съвсем безсмислен и ненужен. Телата изведнъж загубват плътта си и стават невесоми. Един благословен ден, подарен неочаквано и неповторим.

И тихият ромон на чучурите мълви като нежен припев, мълви, мълви далечните слова на влюбения крал:

„... От сладостните пустини на Фонтен-бел-о... Скъпа моя обич...“

1928

[1] Тъй преминава световната слава. ↑

МИКЕНИ

Минаваме бавно моста над канала. Две морета, блясват като атлаз отляво и отдясно. Един параход влиза в изсечения скалист коридор между тях. После асфалтираният път завива изведнъж край старата крепост на Коринт. Ние сме вече в Пелопонес.

Някъде далеч назад, като в сребриста мъгла, остава изминатият път: широките утринни булеварди на Атина, бледорозовият Партедон, острият шип на Ликабета. После — мирис на бензин и портокали, морето, което ни съпровожда отляво, белите африкански къщи с кирпичени зидове и забулени жени на Мегара и тоя лек въздух на утрото, освежителен като разхладително питие...

Сега вече слънцето е високо и гори.

Тук-там из склоновете, по-близо и по-далеч, се мяркат кипарисови горички, черни под ярката светлина, с бели каменни манастири сред тях. Небето е ослепително синьо, от двете страни на пътя се разстила все същата изгорена земя, без нивя, без селища, почти без живот. Само успоредно с шосето, по коритото на някакъв пресъхнал поток, са поникнали високи олеандри и техните големи алени цветове ни придружават като усмивки далеч, чак до края на дългия ни път.

Сегиз-тогиз насреща профучи товарен камион или автобус от Навплия, настигаме някой изгорял от жегата селянин с вързоп съчки на гръб. И отново в прозрачното пространство остава само слънчевият блясък и сухата, пуста земя. Смъртно безпокойство се плакне в душите ни, колкото повече слиза на юг. Всяка стъпка из тия места лъха на древност и вечни неща. Там някъде е Спарта, по-отсам Аргос...

След един час пътят отново завива вляво, възлиза и спира до оградата на един хълм: Микени.

Няколко други рътлини заграждат отблизо кръгозора на север и изток. Мястото е пустинно, обрасло с редки дървеса, храсти и буренак. Отдалеч още личат грамадните блокове, стари зидове, дупки на дълбоки гробници. Стъпките кънтят по каменната настилка на главния

вход, в дъното на който се вижда знаменитата Врата на Львовете. Циклопически пояс от дялани камъни обгражда тоя хълм на царските жилища, на крепостта и вътрешните некрополи, цялата столица на една угаснала епоха, тъй невероятно далечна, че остава сама мит.

По тия плочи са кънтели бойни колесници, химни на девойки през пролетното и есенно равноденствие, злокобни вещания на прорицатели. Оттук е тръгнал Агамемнон за Троя. Тук е расла Ифигения, клетата царска дъщеря, пожертвувана на боговете за успешното пристигане на ахейските кораби до Илион. Жестоки трагедии са разтърсвали тия стени. Една неумолима и свирепа съдба е поразявала властните мъже и жени, дръзнали да се изправят насреща ѝ. Камъните мълчат безстрастни като това горещо далечно небе, което гледа спокойно отгоре. Те са мълчали преди повече от три хиляди години, в оня страшен ден, когато обезумялата Клитемнестра насича в къпалнята своя царствен съпруг и излиза окървавена, със секира в ръка пред народа. Мълчали са също така и по-късно, когато Орест пристига да изпълни на свой ред волята на Немезида...

Седнали на сянка, при входа на подземната пътека към водоема, и ние мълчим. Трепетът на толкова титанични страсти премазва съзнанието. Стръкове едра мащерка изпускат упоително-горчив мирис. Тишината пронизва въздуха и нещата, светла безначална тишина, която е сякаш най-верният образ на Нищото.

Неочаквано откъм залесената падинка долу се дочува хлопот на звънци и късо овчарско подвикване. Пелопонески пастир пасе, както преди хиляди години, козите си из голите рудини на хълмищата.

Слизаме към голямата гробница на Атридите. Вдясно от пътя зее коридор, изсечен в полите на невисок хълм. Той води в друга циклопическа постройка, цялата скрита в изкуствената могила. Вън въздухът трепти от жега и блясък, но вътре е усойно като в ледница и тъмно. Един изумителен каменист свод, висок няколко десетки метра, заострен като кошер, виси без колони и без прозорци и обгръща тоя мавзолей, дето са лежали някога митичните царе на Арголида... Капки вода сълзят по стените. В ъглите пърхат невидими криле. Навярно прилепи спят сега в това запустение.

Една луксозна кола профучава вън към Микени и ни възвръща към живота. Излизаме от хладината и мрака на вековете, слънцето изведнъж ни залива радостно, чуват се наблизко човешки гласове:

неколцина чужди туристи в голфове, с кодаци през рамо и с гид, който сочи наляво-надясно, се качват към Лъвовете.

Ксенодоксион (странноприемница) „Хубавата Елена и цар Менелай“ е скромна двуетажна постройка, боядисана с охра и зелени капаци на прозорците. Градина от маслинови дръвчета, смоковници и олеандри я обгръща от всички страни. Отпред дворчето е чисто изметено, няколко маси с шарени покривки пъстрят сянката, малки кипарисчета и пълзящи цветя кичат входа и фасадата. Отзад къткат кокошки. Странноприемницата е единственото жилище край пътя, на две крачки от Микени. На вид тя е съвсем безпретенциозна, но „тук се яде добре“ — по израза на атинските гурмани, удобствата ѝ съперничат с тия на европейските хотели и новобрачни английски и американски двойки идват да прекарат седмица, две в усамотението на древността, съчетано с модерен комфорт.

Оттук се открива чудесният вид на Морea — тая леко хълмиста, сивозеленикава земя, оградена до морето със синкавите планини на Навплия.

Едно русо, 14–15-годишно девойче, нежно като вейка, ни поднася на длан прясно обелени бадеми и съобщава, че чакат гости от града. Откъм готварницата иде мирис на пилета, които се въртят на шиш. Един камион пристига и оставя лед. Горещата пладня влиза в жилите и ни упоява като наркоза.

С мъка поемаме отново пътя, който ще ни отведе далеч, чак до другия бряг на морето. Вятър размърдва жилавите клони на маслиновите дръвчета. На североизток бързо се събират тъмни облаци, но цялото останало небе е все така чисто и спокойно.

Колата препуска по правия като жица път към белите развалини на Аргос. Внезапна вихрушка превива крайпътните трънаци. Вляво светлината намалява, стъмнява се изведнъж, като че гъста сянка слиза от небето — докато вдясно блясъкът на деня е все така ослепителен. Спираме за миг, изумени от тоя настръхнал рембрандовски пейзаж. Вятърът свири в тревите, едри капки дъжд зачукват по стъклата. Извъръщаме глави: над Микени небето е слязло до хълмищата — синкавочерно, — непрекъснати мълнии лъкатят със страшен трясък и полето ехти и тръпне.

Смаяни, ние гледаме грандиозната красота на тоя неочакван декор, приготвен от природата за антична трагедия. И в грохота на

гръмотевиците кънтяха отново ужасените викове на царе и царици, дъждовните капки повтаряха предсмъртните вещания на Касандра, вихрушката носеше писъците на Ериниите, които гонеха яростно обезумелия майкоубиец...

1937

БРЮГЕ

Черната равнина, осеяна с комини и селища, се върти зад стъклата на влака. Едно ниско небе, мокро и окадено, прихлупва хоризонта. Още гърмят в ушите ни яростните вълни на Северно море. Още се мярка пред погледа пустинната променада на дигата със заключените хотели-дворци на Остенде. А наоколо са отново печалните полета на Фландрия, набраздени с пътища, изрязани с канали. Неподвижната вода мъртво лъщи под гаснещия зрак на зимната привечер. Сякаш безпределна, посипана със сажди и изоставена лагуна, сред която писъкът на машината буди единственото ехо на живот.

След час влакът спира пред новата, в старинен стил станция на Брюге. В същия миг от противоположната посока пристига друг влак. Тълпи работнички се изсипват от вагоните, весели, шумни, безцеремонни, повличат пътниците и ги изблъскват на малкия площад зад гарата. Скоро те се пръскат, глъчката угасва, тишината обгръща всичко наоколо.

Потъмнял, старинен офорт се изправя изведнъж пред очите ни. Тесните улички, безлюдни и чисти, се чупят и потъват татък в падналата вечер. Лъхва влага, студена и гъста. Навремени някакво жаловито скърцане, като стара дървена порта, която хленчи в мрака. Дълги каменни огради с черни сенки, стени с капаци по прозорците. Малки мостчета, под които потайно подплисва вода. Една звънарня избива надалеч часа. Един трамвай, светнал и бърз, минава като видение в тая сънна неподвижност.

Брюге, *Мъртвият Брюге* на Роденбах. Нозете ми за пръв път стъпват по старата каменна настилка на тоя град. Непознат и далечен живот е заключен зад тия стени в хладната нощ, мълчалива и стаена, като мрака на готическите църкви. Редки минувачи се плъзгат край стените. Малките осветени кръчми — buvettes — гаснат една по една. Скоро градецът ще заспи съвсем.

В малкия хотел аз съм единствен пътник. Червенокосият стопанин, фламандец, любезно разговаря и се черпи в празната зала на трапезарията с някакъв комисионер. Няма гости през зимата в Брюге. Но стопанинът е все така приветлив. Сега около зачервената коксова печка той слуша някаква дълга история и постоянно цъка и се удивява: „Tiens! Tiens!...“^[1] После се осведомява за новия гост и още по-учуден цъка: „Tiens! Tiens!... C'est loin, n'est ce pas, Sofia?... Trois jours par chemin de fer?... Tiens! Tiens!...“^[2] По тясната скърцаща стълба, предвождан от патрона със свещ в ръка, качвам се в горния етаж. Пустота и мрак цари в дълбочините на старото каменно здание. Една обширна стая с прозорец към заден двор. Едно легло на средата, грамадно и черно, като катафалка, с бели пухени завивки отгоре. Едно мътно огледало, което удължава стаята в някакъв потаен и тъмен коридор. И когато свещта угасва и целият дом затихва, светът изведнъж изчезва, стопен в плътно и черно небитие, от което няма никакво пробуждане.

На заранта един немощен ден спира над сивите остри покриви. Площадът при пощата е оживен: тук е утринният пазар на градеца. Сергии със зеленчук, сирене и дреболии излагат до обяд стоката си. Звънарните се обаждат една друга. Монахини с бели забрадки, като странни птици, безшумно бързат край стените. После полека уличките опустяват. И в тоя тих час върху ниското сиво небе Брюге се изрязва най-пълно в своята замислена и нетленна красота.

Тия здания с чудновати насечени покриви са напоени с духа на редица изчезнали столетия. Всеки дом носи над портите своя фамилен герб, своя прът за знаме. До всеки прозорец на първия етаж е прикрепено отвън малко, подвижно огледало: така незабелязано са следели отвътре кой иде отсреща.

Портите — грамадни, обковани в желязо и пиринч. И тия странни имена по излъсканите метални плочки Van Heese, Van Loose, Van der Heise, които призовават спомена за далечните нидерландски мореплаватели, за старинните нотабили на Антверпен, на Ротердам и Копенхаген, за потъмнелите платна на Рембранд и Ван Дайк. Един извит, камен мост се премята отвъд над канала; друг, дървен, с шлюзи, скърца на кръстопътя. Куп вързани лодки се полюшват в гъстата вода като стадо безпомощни животни. Мирис на тиня и на восъчни свещи

лъха в неподвижния въздух. Дъхът на агония, в която гасне тоя град вече три-четири столетия...

А някога Брюге е бил гордата столица на Фландрия, църковно и светско средище на целия този северен край. По безбройните канали са плували кораби със стоки и съкровища на далечни земи, трупали са се огромни складове за Англия, Венеция и Индия. Корабостроителници са закривали небето със своите мрежести скели, в тъмните работилници и пещи се е приготвял най-фин порцелан, филигранни стъкла и кристали. Врата към северните морета, Брюге неведнъж е тръпнал в мрачния блясък на средновековните завоеватели. Тук са горели яростни пламъци на фанатичния католицизъм и на жестоки църковни разпри. По тия каменни улички са минавали испанските пълчища на херцог Алба. От тия площади са тръгвали за Божигроб, цели обковани в желязо, безстрашните рицари на светата Дева. От тия дълбоки прозорци със завеси от чудесна брюкселска дантела са ги изпращали прималнели съпруги, заключени с поясите на целомъдрието. А всеки празничен ден под звъна на всички църкви безкрайни процесии с хоръгви, кадилници и свеци, с Мадоната и Детето са шествували край заспалите канали на призрачния град. После вековете са се изнизали равнодушни един след друг и са отвлекли всичко със себе си. Всичко, освен тоя църковен звън и тихите обители на монахините. Сега — няколко антикварни магазина с фалшиви старини и евтини сувенири. Англичани-туристи, които прескачат лете от плажа на Остенде за час, два със своите тежки спортни коли. И вечер — дългите работнишки влакове, които се връщат от юзините на Ганд и Брюксел.

През полуотворената порта на каменна ограда се синее двор с чимшири и пътека от плочи. В дъното — манастир с тесни прозорчета. Еднозвучен мълвеж се носи оттам, подобно ромон на подземен поток. Някой чете дълга вечерна молитва. Отсветът на заника гасне по седефената вода на канала. Дълбоко, мъртво мълчание слиза от мокрото небе. И изведнъж неодолима, безименна, подлудяваща мъка те залива, хваща те за гърлото, задушават те, главата ти пламва, стегната в огнен обръч, земята се продънва, за да се заключи отгоре. Усещаш, че съзнанието ти повече не ще изтрае, че тясната назъбена уличка ще те сдъвче със своите каменни челюсти, че полинялата вода те притегля като омагьосан, че тоя дъх на мощи, на изсушени иконни цветя и

восък, който се носи от всеки ъгъл, отравя сърцето ти и бавно, но безвъзвратно спира туптежа му. И тогава в последно усилие поемаш дъх и хукваш като обезумял към малката станция, дето пищи готов за тръгване влак, дето релсите звънят и колелетата тракат, отнасяйки те другаде, отново по широката земя, към шума, към движението и борбата на далечния, тътнещ, устремен и прекрасен живот!

1926

[1] Гледай, гледай!... ↑

[2] Гледай, гледай!... София — тя е далеч, нали? Три дни с влак?... Гледай, гледай!... ↑

РАДИОТО^[1]

Цял ден бяхме пътували из чужди, изпълнени с красота страни. Вечерта ни завари, дъждовна и глуха, още по-далеч, на хиляди километри от бащината ни земя. Мокрият асфалтен път, лъснал от фаровете на колата, режеше потъмнелите хълмове, покрити с гъсти борови гори. Нощта, в която потъвахме всяка минута все по-надълбоко, заличаваше всичко, което досега бе наш живот, и разкриваше пред очите ни друг, нов и непознат свят. На един завой неочаквано изникна като мираж грамаден планински хотел, светнал с всичките си прозорци посред черния лес. Спряхме за минута. По верандите хора в летни дрехи вечеряха около пъстри абажурчета. Вътре едно радио извиваше танго. После пътят отново закриви, горският дворец изчезна като угасен и наоколо имаше пак само мокри борики, които тичаха назад, и тъмнина.

Моят другар също отвори радиото в колата. Отнякъде затрещя джаз, другаде предаваха сказка, едно нежно трио се застоя и повисна трепетно над нас. И тая препускаща в мрака кола, която носеше в себе си далечните звуци на цигулка, виолончело и пиано, изглеждаше съвсем фантастична.

Изведнъж мелодията прекъсна, апаратът запращя, после затихна — и веднага стана нещо странно. Из далечините на пространството и в същото време като че някъде вътре в нас бликна и ни потопа дълбока, могъща, вълшебна вълна от някакво неизразимо чувство:

*— Шиленце вакло, байово,
защо си толкоз кахърно,
че ми стадото разблейваш...*

Копчето на апарата бе завъртяно на „София“. Един плавен, топъл, малко сипкав, но изумително изразителен глас пееше. Пееше

Жечо Долчинков. В тъжната мелодия на песента, в чистите слова на прекрасния език изплуваха, огрени от слънцето, далечни балкани, зашумяха житни равнини, чу се мекият мълвеж на реки с най-хубавите на света имена, лъхна мирис на топло мляко и на дим от колиби. И мигновено всичко натрупано през тия дни в съзнанието, всичките красоти и блясъци на чуждите страни изчезнаха, стопиха се без следа — остана само песента и думите, в които бе заключен най-истинският, единственият за нас свят. Угаснаха лютите жажди, затихна лудешкият устрем към непознати земи и в едно внезапно просветление разбрахме колко малко всъщност е потребно за щастието на нашето ненаситно човешко сърце!

1938

[1] В хартиеното издание този пътепис е без заглавие. Бел.Борислав. ↑

Издание:

Константин Константинов. Разкази и пътеписи

Библиотека „Български писатели“

Издателство „Български писател“, София, 1980

Редактор: Тихомир Тихов

Художник: Кънчо Кънев

Худ. редактор: Кирил Гогов

Техн. редактор: Виолета Кръстева

Коректор: Мария Грудева

Код 25/95361/5506–29–80

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.